

УКРАЇНСЬКИЙ МОЙСЕЙ
ДО 150-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
МИТРОПОЛИТА УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

«Мало який нарід так у релігійному житті поділений, як наш народ, а в тих поділах живуть і діють глибокі антагонізми, що ціле людство роз'єднують на табори, які вічно між собою ведуть завзяту боротьбу і себе взаємно вважають запеклими ворогами. [...] З цього виходить, що кожен, у кого тільки добро України лежить у серці, мусить мати своїм обов'язком спричинятися до множення елементів єдності, і до усування елементів роздору».

Митрополит Андрей Шептицький. Як нам будувати рідну хату

*г. Андрей
Митрополитъ*

ІНСТИТУТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА – ФІЛІЯ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМЕНІ М.ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ МОЙСЕЙ

ДО 150-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
МИТРОПОЛИТА УКРАЇНСЬКОЇ
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

видання започатковане Я. Дашкевичем

УДК 271-9
ББК 86.377-1
А-57

А-57 Український Мойсей (до 150-ліття від дня народження митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького) : Статті та матеріали / Упоряд. : О. Киричук, М. Омелячук, І. Орлевич. – Львів: Видавничий відділ Львівського музею історії релігії «Логос», 2015. – 146 с.

До збірника увійшли наукові статті, есе, спогади, фотографії та описи деяких експонатів Львівського музею історії релігії, пов'язаних із іменем митрополита Андрея Шептицького.

УДК 271-9
ББК 86.377-1

ВІД РЕДАКЦІЇ

Восьмий випуск альманаху Львівського музею історії релігії приурочено 150-літтю з дня народження великого сподвижника, духовного пастиря, митрополита Української Греко-Католицької церкви Андрея Шептицького.

Роман Олександр Шептицький Андрей народився 29 липня 1865 р. в с. Прилбичі (нині Яворівського району Львівської обл.). Його батько Ян (Іван) походив із давнього українського боярського роду Шептицьких, до якого належали і відомі церковні діячі Варлаам, Афанасій і Лев Шептицькі. Мати Софія була дочкою відомого польського драматурга Олександра Фредра.

Початкову та середню освіту здобув удома та в гімназії Св. Анни у Кракові. Після закінчення у 1883 р. гімназії деякий час перебував на військовій службі. Можливо, батьки бачили майбутню кар'єру свого сина саме у військовій сфері, але через важку хворобу змушені були від цього відмовитись.

Хрещений у римо-католицькому обряді, він перейшов у греко-католицьку церкву і травні 1888 р. відбув на служіння до Добромільського монастиря отців василіан, прийнявши постриг і чернече ім'я Андрей.

Майбутній митрополит здобув блискучу освіту: спочатку він після закінчення навчання на юридичному факультеті Краківського та Вроцлавського університетів у 1888 р. отримав науковий ступінь доктора права, а згодом, уже у чернечому сані, студіював філософію та теологію у Краківській єзуїтській семінарії, здобувши вчений ступінь доктора теології та доктора філософії.

Після закінчення основної богословської освіти у серпні 1892 р. висвячений Перемишльським єпископом Юліаном Пелешем. Упродовж 1892-1896 рр. був магістром новиків (молодих ченців) у Добромилі, а з 1896 р. – ігумен монастиря святого Онуфрія у Львові і професор богослов'я у Кристинопільському монастирі (тепер Червоноград Львівської області).

У вересні 1899 р. 34-річний Андрей Шептицький висвячений в сан єпископа Станіславівської єпархії, а через рік – після смерті Ю. Сас-Куїловського – номінований на митрополитичий престол Української греко-католицької церкви. Урочиста інтронізація відбулася 17 січня 1901 у Львівському соборі св. Юра.

Ще будучи Станіславівським єпископом, Андрей Шептицький перший із вищих ієрархів Греко-Католицької церкви почав використовувати народну мову в спілкуванні із вірними. Гуцульським діалектом написано його послання «До моїх любих гуцулів», яке розпочинається словами: «Періш усього Ви, деді і нені христєнецкі, сокотіт свої тіти вид згіршення».

1901 р. Митрополита обрано віце-маршалом Галицького сейму, у 1903 р. – членом австрійської палати лордів і Імператорської Ради міністрів. У цьому статусі він часто виступав на підтримку українських прав і агітував за створення українських шкіл та університетів.

Протягом 1901-1914 рр. Митрополит Андрей спрямував свої зусилля на розбудову Української греко-католицької церкви: у 1901 р. заснував монастир чину Св. Теодора Студита; 1907 р. – добився призначення греко-католицького єпископа у США, а в 1912 р. – для українських емігрантів у Канаді; заснував апостольський вікаріат для вірних Греко-католицької церкви у Боснії, а у 1908 р. направив туди для місійної діяльності ченців-студитів; у Бельгії заснував східну гілку ордену бенедиктинців. У 1913 р. запросив до Галичини отців редemptористів, які прийняли східний обряд і створили свою гілку; опікувався жіночими монастирями. Був ініціатором Велеградських з'їздів, які відбувалися протягом 1907-1927 рр. У 1910 р. брав участь у євхаристійному конгресі в Монреалі.

Під час Першої світової війни Шептицький був заарештований російською владою у вересні 1914 р. і депортований спочатку до Києва, а потім до російських міст: Нижнього Новгорода, Курська, Суздаля, Ярославля. Після Лютневої революції у Росії 1917 р. звільнений Тимчасовим урядом.

Повернувшись до Львова, Митрополит підтримав український національний рух за незалежність, через що був затриманий польською владою і перебував під домашнім арештом з листопада 1918 р. по грудень 1919 р. У 1920 р. Митрополиту було дозволено покинути Львів. Подорожуючи по Західній Європі, Північній і Південній Америці, він обстоював українські інтереси, підкреслюючи гуманітарні аспекти українського визвольного руху, намагався своїм авторитетом вплинути на рішення Антанти щодо анексії Східної Галичини Польською державою. Після того, як 14 березня 1923 р. Рада послів визнала Східну Галичину частиною Польщі, Андрей Шептицький знову був затриманий у Познані і звинувачений у антипольській діяльності. Тільки з початку 1924 р. Митрополит знову повернувся до своїх вірних у Галичину.

У міжвоєнний період Митрополит Андрей продовжував роботу з розбудови УГКЦ і активізації мирянського руху. На його ініціативу 1928 р. засновано Львівську греко-католицьку академію, наступного 1929 р. – Богословське наукове товариство, а 1939 р. – Український католицький інститут ім. Митрополита Рутського. Продовжуючи унійну діяльність, відновив роботу Голландського унійного апостолату, у Бельгії – східну гілку ордену бенедиктинців, започаткував унійний рух в Англії.

Митрополит Андрей служив Богу і завжди залишався вірним Правді, не лякаючись погроз «сильних світу сего». Він не підтримував тактику терору Організації Українських Націоналістів, але також переконував Йосифа Пілсудського у шкідливості так званої політики «пацифікації» (умиротворення) 1930 р., коли національно свідомих українців жорстоко била польська поліція. У 1932-1933 рр. – засуджував сталінську політику голодомору. Під час Другої світової війни під загрозою смерті рятував від фашистських погромів євреїв.

1 листопада 1944 р. Митрополит Андрей Шептицький відійшов у Вічність.

Марія Омельчук

о. д-р Августин Баб'як

КЛЮЧОВІ ЕТАПИ ЖИТТЯ ДУХОВНОГО ПРОВІДНИКА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО (1865–1944)

Минулого року виповнилося 70 років від смерті Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького, процес беатифікації якого (із 1955 р.) і досі не завершений. За ці роки було проведено чимало наукових конференцій як в Україні, так і за кордоном, присвячених його пастирсько-єкуменічній діяльності, наприклад, у Оттаві (Канада) при університеті Св. Павла створено інститут студій східного християнства ім. Андрея Шептицького. Також діють школи, різні соціально-харитативні фундації, оскільки постать Митрополита є цікавою не лише для українських дослідників. На сьогодні ми маємо вільний доступ до різних джерел: архівних матеріалів, уже опублікованої постуляційним центром у Львові кореспонденції, послань, доповідей (три томи), маємо велике поле для досліджень, щоб за новими науковими категоріями зняти старі стереотипи, якими недруги клеймували його ім'я. Однак, незважаючи на це, необхідно створити наукову групу для ретельної фахової підготовки і опублікування об'єктивної науково-популярної біографії великого Митрополита. Для нас, українців, постать Андрея Шептицького є як ніколи актуальною, тому що український народ сьогодні знову стоїть перед великим історичним викликом самоутвердження, державотворення, приналежності, ідентичності, самовизначення, чому, як добрий пастир, Влажика присвятив усе своє життя. Митрополит у своїх посланнях наголошував, що наш народ ще не пережитий, не zdegradований, як деякі західні народи. Наш народ жертвний, терпеливий, відданий і повний живучих сил, свіжий і тому має велику будучність. Спільними силами, щирим бажанням дивнемо наш народ із невідрадного положення й поставимо його на місце, яке йому належить серед народів.

У численних пастирських листах Митрополит Андрей давав вказівки, які й сьогодні можуть бути дороговказом для наших провідників не лише на поселеннях, а й у відродженій Україні. У цій перспективі цінними є його слова: «Найліпша воля і найбіль-

ша постава в праці суспільній принесе мало овочів, може бути зовсім безхосенна, як в цій праці забракне порозуміння, як одні будуть протидіяти другим».

Для сьогоднішнього і майбутніх поколінь українців, незважаючи на їхню релігійну, соціальну, мовну чи політичну приналежність або переконання, харизматична постать Митрополита Андрея повинна стати натхненням та прикладом державотворця, невтомного борця, промоутера діалогу до порозуміння, єдності та релігійно-морального національного відродження. Якщо еліта суспільства формуватиметься на здорових принципах Божого Закону, то й воно саме матиме добрі перспективи розвитку, у ньому утвердиться самоповага, почуття високої національної гідності, надійного партнера до переговорів і добросусідства з іншими народами.

У пасторальній діяльності Митрополита Андрея чітко простежуються його мудрість, переживання і турбота про церковну та національну єдність українців, яку може забезпечити тільки морально сильна, духовно багата християнська родина. Куди б не вели його пастирські шляхи, в Україні чи за кордоном, це було основою його навчання.

Митрополит на весь голос заявив про своє повернення до Церкви прабатьків, про те, що є українцем. На таке могла відважитися тільки високошляхетна, глибоко духовна та патріотична, надзвичайно смілива особистість. Польський граф, який заявив про своє повернення до українських коренів, що у середовищі тогочасної польської аристократії та багатії буржуазії сприймалося як опускання «до хлопства», ставив себе поза законами суспільства. Він відмовився від графського титулу, маєтності, адвокатської перспективи, на здобутті котрої дуже наполягав батько, і ступив на всипану камінням і зарослу терням дорогу відродження свого народу і Церкви: народу приниженого, народу обкраденого, народу позбавленого державності сильними ворожими сусідами, які, скориставшись нездатністю і незрілістю його верховників, залишили за ним

лише право на злиденне існування, виснажливий труд і напівголодну смерть. Йому відібрали навіть право молитися рідною мовою, за рідним звичаєм виховувати і навчати дітей.

Українець в тому часі не мав права на високооплачувану працю, на навчання у вищій чи навіть професійній школі, якщо він не задекларував себе католиком у латинському обряді, що у Польській Республіці означало визнати себе поляком.

Під час цього важкого для українців історичного періоду польський граф Роман Олександр Шептицький називає себе одним із небагатьох патріотів того страдницького народу і стає на його захист.

Зі спогадів матері Софії (з Фредрів) довідуємося, що уже в дев'ятирічному віці він заявив про своє бажання стати греко-католицьким священиком, належати до Чину Отців Василіян, чим дуже здивував рідних, які належали до латинського обряду. Таке незвичайне для малої дитини рішення вразило батьків і вони його сприйняли як Провидіння Господнє. Першою підтримала сина мати.

Підростаючи, юнак міцнів у вірі та мудрості своїх переконань і у двадцятирічному віці вступив новиком у Добромільський монастир Отців Василіян, де після постригу прийняв монаше ім'я Андрей.

Кожен день, кожен рік його подвижницького життя варті того, щоб про нього писати, щоб його вивчати. Він присвятив своє життя відродженню пригнобленої Церкви – Церкви свого знедоленого народу. Силою своєї віри утверджував її значення далеко поза межами провінційної Галичини, пробуджував дух свободолюбства і християнської надії у найтяжчі часи духовного занепаду, спровокованого війною, а саме у період 1920–1923 рр., коли після закінчення Першої світової війни у старій Європі народжувалися нові держави, і Україна теж мала шанс увійти у їх число, та, через політичну короткозорість своїх лідерів, втратила таку можливість. Опинившись під владою більшовиків, Україна втратила будь-який шанс на державність: західні держави не бачили ані сенсу, ані можливості давати їй політичну і економічну підтримку, а Ватикан, що першим у Європі проголосив про визнання її незалежності, втратив інтерес до неї як такої, що опинилася у владі безбожної диктатури. Він звернув свій погляд і надії до єдиної у східній Європі католицької держави – Польщі, яка довела, що є державою, яка росте, розвивається. Тому остання без особливих труднощів добилася приєднання до своїх територій такого ласого українського шматка як Галичина.

Ще до Першої світової війни Митрополит Андрей Шептицький, маючи таємні повноваження від Папи Пія X, згодом підтверджені Папою Бене-

диктом XV, працював над заснуванням Російської Греко-Католицької Церкви і організацією її діяльності, таким чином сприяючи з'єднанню Православної Церкви з Католицькою. Він докладав титаничних зусиль для того, щоб переконати Ватикан у важливості збереження чистоти візантійського обряду навернених католиків і зумів схилити до цієї ідеї нового Папу Пія XI – Ахілле Ратті, який до його обрання Вселенським Архієреєм був нунцієм у Польщі та Росії і упереджено ставився до будь-яких проявів націоналістичних ідей чи рухів. Папа, в цілому підтримуючи розроблену Шептицьким концепцію, однак піддаючись впливу польського духовенства, вимагав від Шептицького, який не приховував своїх патріотичних переконань і стремління бачити Україну єдиною, вільною, консолідованою міцною державою, не займатися політикою і відійти від українського національно-визвольного руху. Навіть саме вживання слова «український» було заборонене у ватиканських декастеріях, що спричинило незадоволення у середовищі греко-католицького кліру.

Дбаючи про поширення і розвиток католицизму серед православних українців, Шептицький відстоював перед Папою тезу про те, що цю місію має виконувати саме українське духовенство, споріднене з православними мовою, обрядом, звичаями. Активно трудився над втіленням у життя ідеї автономії Російської Церкви у єдності з Римом, чим викликав незадоволення голови папської комісії Pro Russia єпископа Мішеля Д'Ербіньї, що завершилося виключенням Шептицького з католицької місії поза Галичиною.

І тільки після того, як Конгрегацію Східних Церков очолив кардинал Ежен Тіссеран, у Ватикані почало змінюватися ставлення до українських католиків візантійського обряду. Він на початку тридцятих років посприяв в отриманні папської акредитації для Львівської греко-католицької духовної Академії, про що Митрополит Шептицький просив ще з 1909 р.

У тридцятих роках, коли при мовчазному спогляданні ватиканських декастеріїв на те, як польський режим руйнував православні храми на Холмщині, Підляшші, Митрополит виступив із гарячими протестами проти таких дій, захищаючи права українців цих земель на вільне віросповідання. Одним із цих протестів стало Пастирське послання, у якому заявив, що такі дії польського уряду компрометують Святий Престол, як співучасника нищення українців.

Внаслідок спричиненої війною розрухи Галичина була зруйнована як матеріально, так і духовно.

Прагнення українців Галичини до національного і духовного відродження було надзвичайно сильним. Тодішній же польський уряд бачив у цьому загрозу для своїх націоналістичних амбіцій відбудувати велику Польщу включно з Галичиною, що й стало головною причиною українсько-польської війни 1918–1920-х років. А провідною силою у здійсненні цих намірів була Польська Римо-Католицька Церква, очолювана Львівським Архієпископом Юзефом Більчевським (1900–1923). В той же час Українська Греко-Католицька Церква, яка ідентифікувалася з українським народом, очолювана Митрополитом Андреем Шептицьким (1900–1944), не могла стояти осторонь природного прагнення українців Галичини до державної самостійності. Це породило неприязнь польського уряду, а згодом і громадськості, до Митрополита, якого виставляли зрадником держави, а отже, і польського народу.

Польський уряд намагався усіма наявними засобами через дипломатичні канали показати перед світом галицьку проблему як внутрішню проблему суто галицького етносу, та Шептицький виніс її як міжнародний конфлікт. Знана і глибоко шанована особа у християнському світі, не тільки підняв престиж свого високого урядування завдяки ерудиції, дипломатичному хисту, а постав високо понад місцевих українських політиків Східної Галичини. Митрополит Шептицький також користувався великою повагою у Ватикані (наприклад, користувався прихильністю та підтримкою монсінйора Е. Бенедетті), що створювало немалі проблеми для польських політиків, які намагалися усіма доступними методами усунути його з Галицького митрополичого престолу, а значить і з арени національно-визвольної боротьби українців. І вихід було знайдено. Завдяки політичним інтригам польської дипломатії у ватиканських декантеріях було знайдено можливість також переконати Святішого Отця у необхідності делегувати Митрополита до українських емігрантів за океан. Але і там, як Апостольський Візитатор до українських поселень на Американському континенті (США, Канада, Бразилія, Аргентина), він працював для України, контактуючи з очільниками штатів, держав, зокрема мав змогу спілкуватися з Президентом Сполучених Штатів Ворреном Гардінгом. Відвідуючи країни Європи, зустрічався із монархами Бельгії, державним секретарем Великобританії Джоном Д. Грегорі та прем'єр-міністром Франції Пуан Куаре.

Очевидно, що великих фінансових результатів його поїздки не дали, але, використовуючи свій духовний авторитет та шляхетське походження, звертався до сильних світу за підтримкою ідеї української

незалежності, відкриваючи перед ними справжні картини становища українців Галичини.

Під час цих пастирських подорожей був під постійним наглядом польських спецслужб та чиновників польських дипломатичних представництв, які попередньо «готували ґрунт» для представлення його перед місцевими урядами, а також часто й українською громадськістю, як антипольського активіста, як політичного, а не духовного лідера; намагалися таким же чином скомпрометувати його місію і в очах Ватикану. Також під час перебування у Римі Митрополит розвивав інтенсивну діяльність на захист України в очах ватиканських декантерій та при уряді Італії. Мав три зустрічі з понтифіками: Бенедиктом XV та Пієм XI, під час яких скористався нагодами звітувати про результати Місії та показувати реальну пекучу ситуацію свого народу і Церкви у Галичині та на нових землях. Але відповідно до того, як змінювалася для Галичини історична ситуація, змінювалися і реагування Ватикану на звернення Митрополита, особливо на його звіти як Апостольського Візитатора про духовні потреби українських греко-католицьких поселенців на американському континенті. Ці духовні потреби були враховані після тривалих років дискусій: тільки через десять років призначили єпископа до Америки і аж через сорок до Аргентини і Бразилії.

Мені потрапили до рук дуже цікаві, з історичного погляду, протоколи зустрічі Митрополита з польським Послом при Ватикані Владиславом Скшинським (своїм родичем) про обговорення питання щодо його власного ставлення та ставлення українців Галичини до польської держави після 15 березня 1923 р., коли Галичина, за рішенням Ради Амбасадорів у Версалі (Франція), була закріплена за Польщею. На запитання пана Посла про те, як українці будуть тепер ставитися до польської держави, Шептицький відповів, що так само, як поляки ставилися до австрійської імперії.

У протокольних листах польського посольства при Ватикані до свого уряду і апостольської нунціатури у Варшаві і до Ватикану багато місця приділено труднощам, які Шептицький був змушений подолати при поверненні до своєї єпископської столиці – Львова. Польський уряд висував все нові та нові умови щодо повернення Митрополита, найголовнішою з яких була вимога написати пастирського листа до своїх вірних, що засвідчив би вірне підданство його і народу польській державі. У той же час ватиканська дипломатія через апостольського нунція у Варшаві, монсінйора Л. Лаурі та його секретаря монсінйора К. К'ярло, вела постійні пе-

реговори з урядом Польщі стосовно надання йому паспорта із візою для вільного і безпечного повернення до Львова.

Діставши через певні джерела достовірну інформацію про те, що польські спецслужби навіть готували замах на його життя, вважаючи державним зрадником, Шептицький, передбачаючи це, пише 4 липня 1923 р. зворушливого прощального листа до Папи Пія XI, в якому робить сповідь своєї віри, наголошуючи, що він, як єпископ і пастир, ніколи у своєму житті не керувався ненавистю ні до кого, однак не міг стояти осторонь страждань свого народу і що єдиною метою його життя було проповідувати Євангеліє і любов до ближнього.

Митрополит Андрей Шептицький був живим втіленням долі Української Церкви і нашого народу в ХХ ст. Його віра була непохитною, а енергія невичерпною. Українська Церква, вихована великим Митрополитом, зуміла стати твердо на ноги як жива ікона і дала світові героїчні свідчення, євангельським змістом якого ми живемо і по сьогоднішній день. За стійкість, незламність, муки і оборону Української Греко-Католицької Церкви й українського народу ім'я Митрополита Андрея Шептицького викарбуване золотими буквами на скрижалях Христової Церкви й українського народу.

Говорячи про заслуги Митрополита Андрея Шептицького, неможливо не згадати про його бачення помісної Христової Церкви в Україні, як також і його розуміння боротьби за незалежність своєї держави, про що, зокрема, він говорить в своїх посланнях («Меморандум 1914 р.», «Як будувати рідну хату 1942 р.» та «Декрет про церковну єдність 1942 р.»). Що стосується розвитку та утвердження Церкви Христової на території України, то він чітко бачить це в розбудові тієї структури, яка так притаманна Східним Церквам, тобто досягнення титулу патріархату. Однак Патріархальна Церква мала би відповідати тій моделі християнства, яку прийняли

наші предки понад тисячу років тому у Володимировому хрещенні, коли рана розділу поміж християнами ще не була завдана Христовому Тілу – Церкві. Така Церква має перебувати в співпричетності як з Константинополем, звідки на наші землі прийшло християнство, так і з Римом, осідком послідовників Апостола Петра.

Лише в останні десять років дослідники, серед яких і автор цієї статті, отримали дозвіл користуватися документами архівів польської розвідки і дипломатичних діячів у Варшаві, а особливо секретного Архіву Ватикану, що й було поштовхом для мене ширше вивчати цю проблематику.

Колесо історії не зупиняється, і в його нестримному русі не зупиняється боротьба українців за повну державну політичну і духовну єдність, про що засвідчила «Революція гідності», як назвали події Євромайдану 2014 року. І є щось особливе саме в тому, що поляки першими подали руку братньої солідарності і підтримки українцям. Польська молодь і фізично, і завдяки новітнім електронним засобам, стала поруч із українською молоддю на захист її безповоротно європейського вибору. Іще у 1991 році, після проголошення держави Україна, саме Польща першою заявила про її визнання.

Зі зміною генерацій змінився світогляд наших народів, розуміння і оцінка нашої спільної історії. Обійнялися брати, уряди подали собі руку, церковні ієрархи обох обрядів прилюдно закликали до примирення двох братніх народів: «вибачаємо і просимо вибачення» (Варшава 2013 р.), щоб виправляти спільно зроблені помилки, щоби надалі іти разом, жити в надійному добросусідстві, будуючи спільно безпечне європейське майбутнє. Одним із вагомих кроків до цього беззаперечно стане успішне завершення процесу беатифікації Митрополита Андрея Шептицького, одного із духовних архітекторів європейської інтеграції українського народу на основі спільних європейських християнських цінностей.

Михайло Косів

ЧИТАЮЧИ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Під час беатифікаційної Божественної Літургії у Львові 27 червня 2001 року Вселенський Архієрей Іван Павло II, говорячи про «далекоглядну й ґрунтовну пастирську діяльність Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького», назвав її «героїчною й апостольською». І тільки цим, як вважає Святіший Отець, можна пояснити «по-людському незбагненну живучість Української Греко-Католицької Церкви в темні роки переслідувань».

Щоправда, тоді ж 28 представників УГКЦ (в тому числі й брат Митрополита – ігумен Унівського монастиря студитів Климентій Шептицький) були возведені (беатифіковані) Папою Римським у ранг блаженних (перший ступінь до канонізації у ранг святих), а щодо самого Пастиря Церкви, незважаючи на його героїзм і апостольську місію, справа посувається украй повільно. Щоби суттєво їй прислужитися, Комісія беатифікації і канонізації Андрея Шептицького і Центральний державний історичний архів у Львові за підтримки львівської міської Ради у 2007 – 2010 рр. видали три томи «Пастирських послань» Митрополита. Четвертий, завершальний том цього видання, яке має величезне суспільне значення, ще чекає спонсорської підтримки. У передмові до видання Єпископ Богдан Дзюрах констатує, що справді апостольську діяльність Андрея Шептицького можемо розглядати у трьох напрямках: 1) через його безнастанну молитву, повсякчасні звернення до Всевишнього, глибоченну віру й присутність Бога живого в усьому, про що він пише, про що з нами говорить (а тому його послання є абсолютно сучасними й будуть актуальними завжди); 2) через душпастирську діяльність, яка не обмежувалася Службами Божими в Архикафедральному соборі св.Юра у Львові та адміністративними клопотами в митрополичому осідку, а була виповнена частими відвідуваннями міст, сіл, монастирів Галичини, України, світу – надто ж країн, де проживають українські поселенці; 3) але (цитую Єпископа Дзюраха) «мабуть, найважливішим полем апостольської діяльності Митрополита був його «апостолят пера».

Перечитуючи томи «Пастирських послань», зауважуємо багатозначний факт: чимало з них написа-

ні не на митрополичій кафедрі у Львові, а в тишині чернечих келій наших монастирів – зокрема у Крехові, в отців-василіян, в Уневі, в отців-студитів; та мене з особистої (територіальної) прив'язаності найбільше зацікавили 7 послань (деякі з них – ґрунтовні богословські трактати), написані в отців-василіян Лаврівського монастиря на Старо-Самбірщині. Виявляється, у травні 1909 року, березні 1910, лютому 1911, листопаді 1912 року Владика приїздив сюди для молитви і праці. Крім того, у Львівському національному музеї зберігається картина Митрополита «Пейзаж із Лаврова». Публікуючи 2005 року книжку мистецтвознавчих праць Андрея Шептицького «Не хочемо чужої культури, хочемо жити своєю!» (Львів, вид. «Логос», я помістив у ній цю роботу, висловивши припущення, що вона намальована в той час, коли молодий граф Роман був новиком Добромильського монастиря отців-василіян (1888–1890 рр.), позаяк на ній не позначена дата. Так, до Лаврівського монастиря молоді ченці-василіяни з Добромиля любили навідуватися, про що потім згадує сам Митрополит, однак, навряд чи ситуація молодечої мандрівки сприяла тому, аби зупинитися на околиці села й сісти за мольберт. Тепер же, коли стали відомими лаврівські періоди з життя і пастирської діяльності Митрополита Шептицького, є підстави з більшою вірогідністю стверджувати, що картину «Пейзаж із Лаврова» він намалював у травні 1909 року, позаяк на ній зображені дерева, вкриті весняним цвітом. А ще, скажемо мимохідь, перебувати в монастирях було не лише особистою звичкою, виробленою за 12 років перебування у чернечій келії, але й родинною традицією. Далекий предок Митрополита Андрея – Варлаам (Василь) Шептицький, Львівський єпископ у 1710 – 1715 роках – був архимандритом Унівського, а Никифор Шептицький – архимандритом Лаврівського монастиря. Як свідчить учень і сподвижник Митрополита Андрея о. Василь Лаба, в цих монастирях до приходу перших совітів ще зберігалось чимало історичних пам'яток від архимандритів Шептицьких¹.

Отож, про що тут думав, писав, з якими проханнями звертався до Всевишнього 100 років тому наш

Апостол віри? Два лаврівські послання з 1909 року мають однакову назву: «О частім святім Причастю». Тільки перше, датоване 1 травня, скероване «до вірних», у другому, з 2 травня, Митрополит звертається у тій же справі «до духовенства». Обидва послання опубліковані того ж року в друкарні василіян у Жовкві (перше обіймає 28 сторінок, друге – 19 сторінок). Очевидно, остаточному викладу цих писань мусила передувати довша кропітка праця, аніж зазначені два дні, але для їх остаточного формування, власне, й потрібна була тишина та відокремленість од буднів у чернечій келії.

У своєму посланні до мирян Митрополит одразу ж констатує: «В давніх часах, коли то була і живіша віра, і більша побожність, майже всі християни причащалися кожного разу, як лише слухали Служби Божої. А хто міг, то причащався і щодня... Звичай причащатися лише рідко єсть недобрим, і треба Вам старатися по можності вернути до нашого старого святого звичаю»². Якщо до необхідності якомога частіше приступати до св. Причастя нас, християн (а ми ж бо, українці, всі християни), закликає Пастир, діяльність якого найвищою церковною владою в особі Папи Римського визнана апостольською, то чи не маємо до цього закликлу дослухатися? Для підтвердження свого переконання Митрополит змальовує живу, суто драматургійну картину – пропонує уявити собі, що до нашої церкви на Службу Божу зайде чужий чоловік, який хотів би глибше пізнати і нашу віру, і наш обряд. Все йде до звершення таїнства Пресвятої Євхаристії, що уособлює спокутну жертву Ісуса Христа спасіння нашого ради, й ось священник голосно, на всю церкву, запрошує: «Зі страхом Божим і вірою приступіте!» А приступають всього кілька присутніх (або й ніхто). То що може подумати собі чужинець? – Оці люди, які зібралися на молитву, напевно, ані страху Божого не відають, ані віри не мають.

Звичайно, продовжує Митрополит: «Кому совість викидає тяжку провину, той грішив би тяжко, приступаючи без сповіді до святого Причастя», але «Хто має совість чисту від тяжкого гріха, той може і без сповіді причащатися». А сповідатися треба «щонайменше чотири рази до року»³. Чому ж люди цього не дотримуються? «Я Вам скажу, – пояснює Митрополит Андрей. – Одні так привикли до слів, які чують при Богослуженню, що ніколи і не подумують, що вони означають. У них молитва більше на устах, чим у серці. Уста співають, або повторюють слова молитви, а серце і гадка далеко десь блукає, в хаті, на полі, при роботі, забаві – всюди, лише не перед Божим престолом... Інші раді б причащатися, але думають, що то гріх – причащатися без сповіді.

Ще інші не думають о тім, щоб частіше причащатися, і навіть не хотіли б того, бо мусили б поправитися з ріжних блудів і гріхів, чого якраз не хочуть. Інші, вкінці, лишень для того рідко причащаються, бо не розуміють досить, кілько Божих ласк і кілько Божих дарів дістають ті, котрі достойно приймають ту Святу Тайну»⁴.

Чи ж то не про нас ідеться, браття і сестри, не до кожного з нас звернені слова Слуги Божого? Це треба знати. Ці послання треба читати. У них не лише глибокий богословський смисл, вони читаються легко, як талановиті літературно-публіцистичні твори. На цю особливість писань Шептицького звернув увагу української громадськості ще в 1904 р. Іван Франко. І це також треба знати нам сьогодні: «Митрополит Андрій Шептицький, – пише Франко, – почав призвичаювати нас до іншого тону, інших форм, іншого характеру, який панує в його посланнях. Почати з того, що замість заплісної псевдоцерковщини, якою промовляли його попередники, тобто дивоглядної мішанини церковнослов'янської лексики з новою морфологією, він пише свої листи чистою галицько-руською народною мовою, а декуди, прим. у голоснім посланні до гуцулів, не цурається промовляти навіть діалектом – річ досі нечувана у наших церковних достойників... Митрополит Андрей говорить як європеець, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним... Все те, як бачимо, добрі літературні прикмети писань Митрополита Шептицького. Їм відповідають також не малі речові прикмети: трафність життєвих спостережень і трафність оцінки життєвих фактів, гаряча прихильність до людей взагалі і особливо до простого люду та дбання про його піднесення і смілість, із якою він підвладному собі духовенству при всій своїй прихильності витикає його хиби»⁵.

У посланнях Пастиря, скерованих окремо «до духовенства», сучасні священники можуть знайти для себе богословські істини, які ніколи не застаріють і нагадування про які ніколи не буде зайвим, навіть у тому випадку, про який оце зауважує Іван Франко. Не буду говорити про наведені Владикою приклади «мерзенного фарисейства» і «святокрадства» (у сучасній українській мові прижилося слово «святотатство», «тать» з давньоукраїнської-давньоруської – це і злодій, і розбійник), нехай кожен під час читання цих текстів робить свої власні спостереження і висновки.

Натомість зосередьмося на Пастирських посланнях «О молитві і церковнім правилі» (до духовенства, 20 березня 1910 року) та «На Великий піст» (до вірних, 21 березня 1910 року) і ще одне послан-

ня «О молитві» (до духовенства і вірних, 12 лютого 1911 року). Отож, у кожному з цих послань ідеться насамперед про силу молитви у щоденному житті людини. Потребі молитви на щодень у першому посланні Митрополит Шептицький надає значення одного з елементів правди віри. Він пише: «Єсть правдою віри, що без особливої помочи Божої чоловік не може устережися упадку в гріх, не може довго витривати в стані освячуючої благодати. Чоловік з природи єсть заслабим, уломним. (Яке об'ємне, гарне народне слово. – М.К.). Наклонність єго до гріха єму зроджена, покуси до злого – часті і сильні, противники нашого спасення – численні. Серед таких обставин без Божої помочи не можемо побідити»⁶. «...Молитва єсть найважливішою функцією християнина і умовою до витривання в ласці Божій, а проте і умовою вічного спасення. А коли всім тим єсть молитва кожного християнина, то наскільки важнішою справою вона єсть в житті священика! Без жодної пересади можна сказати, що ми єсть такими священиками, якими є наші молитви, а передовсім наше церковне правило. Добра молитва єсть певним знаком доброго священика. Зanedбана молитва, оспала, опущена – се, без найменшого сумніву, певні ознаки недбалого священика, священика плиткого і без вартости»⁷.

Хотілося б цитувати ще і ще, хоча це треба читати самому. Немає сумніву, що про це, зрештою, знають усі, але також немає сумніву у тому, що про це треба постійно нагадувати. Бо хіба з кожним із нас не трапляється отаке: «Умовою, ясна річ, мусить бути, щоб відчитування церковного правила було молитвою, а не повторюванням формулок, при яких нічого не думається. Щоденний досвід слабості нашої природи, на жаль, переконує нас, що надто часто траплялося нам вимовляти слова молитви устами, а душею цілком о чім іншому думати»⁸.

Яка безмежна сила людської щирості й безпосередності у цих висловлюваннях! Владика не говорить з висоти свого митрополичого становища, жодного натяку на зверхність чи власну винятковість, він говорить про нас, себто всіх нас «щоденний досвід слабости». Як тут не згадати ще раз щире захоплення Івана Франка: «Він не промовляє так, як його попередники, звисока, авторитетно, напущеним і ніби маєстатичним тоном, не ходить на ходильницях і не «возвіщає», а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді й полає, не лякаючися ужити енергійного слова, де річ того вимагає. Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя, фактами з власної обсервації, і се все дає його посланням те «живе дихання», без якого всяка моралізація завсідги лишається мертвою»⁹.

А раз так, якщо молитва має таку величезну силу, якщо не може бути такого, аби щиро, глибоко сердечну молитву Христос не вислухав і не допоміг у наших справжніх потребах, «коби лиш то, о що просимо, було нам хосенне і потрібне для вічного спасення»¹⁰, то яке ж величезне значення має «школа молитви». Дорогі братове і сестри, а хіба нам сьогодні не потрібні такі школи, про що Слуга Божий говорить так: «Розмова з Богом – та ж то річ, що людську душу рівняє з ангельською природою, ставить майже на рівні з Богом, в Трійці єдиним. Певно, поміж всіма поняттями, до яких людський розум здатний, немає вищого. Вищим хіба єсть поняття о Бозі, але і те поняття міститься в понятті молитви. То яка ж глибина міститься в тім понятті – «школа молитви!» Не знати, як чудесних штук, не знати, як глибоких і неприступних тайн міститься в тім понятті – «школа молитви»¹¹.

Насамперед цьому поняттю – глибинній силі молитви – має бути підпорядковане все під час Служби Божої у церкві. Ви тільки послухайте, як актуально, ніби це йдеться про наш нинішній стан, говорить Митрополит про церковний спів, який може бути або молитвою, або ж «мізерним партацтвом», «фальшивим зі становиська церковного», навіть будучи бездоганим з точки зору хорового мистецтва: «Не знаючися на співі, може не віддам своєї гадки досить ясно, але признати мушу, що від співу церковного, поза технічними єго свойствами, жадаю, щоби тексти молитви наче підчинявся, щоб не висувався коштом значення слів на перший плян, щоби служив до ліпшого увидатнення тексту і не ставав у суперечності з ним. Щоби лишався тим, чим у церкві має бути – средством молитви, щоб до себе не накручував тексту і не уважав єго за поле попису для себе. Не можна в церкві стерпіти такого співу, котрий єсть в дисгармонії з молитвою і її словами. Мушу признати, що мене вже разить кожда зміна тексту, хотяй би єго значення зовсім не зміняла. Приміром, та мелодія «Отчєнашу», в котрій слово «Отчє наші» повторюється кілька разів. Після мене, се – фальшованне тексту, на який спів собі дозволити не може. А коли чую «Господи помилуй» з мелодією, що виражає не знати чи гнів, чи розказ, чи нетерпеливість, то, хотяй би технічно голоси і спів, і хор – всьо було чудесне, – маю враження такої дисгармонії, що аж по зубах дре та в шпикі кости болить. Від мелодії «Господи помилуй» вимагаю, а не будучи співаком, ані знатоком, знаю, що маю право вимагати, – вимагаю, щоби виражала просьбу, покору, покайнянє і щоби якраз до тих чувств душу настроювала»¹².

Ви чуєте, шановні читаті?! Це сказано сто років тому, але вам і сьогодні не «дере по зубах», коли

чуєте оту саму мелодію і при співі «Отче наш», й «Вірую», або ж коли диригент на всю церкву щонайменше двічі подає «нуту»: «А-а-а-а», щоби хор проспівав «Амінь»? Так, це й справді має мало спільного з молитвою. Тому люблю бути на Службі Божій у сільській церкві села Недільна, де співають самі люди, переважно жінки, які не перетворюють церкву у філармонію. Тут є щира безхитрісна молитва, є наука св.Евангелії в проповідях священника, яка доповнює настрої молитви. Адже в церкві молитва, за Шептицьким, має два різні «успособлення», такі, як «говорення і слухання», обидва мають неоціненне значення, бо «се неможлива річ, сто разів неможлива, щоб яка молитва, в ім'я Христа представлена небесному Отцеві, була не вислухана»¹³.

У щирій молитві людина возноситься так високо, що сягає святості. Зовсім новим і несподіваним, як на мене, є оце твердження Слуги Божого у посланні «На великий піст»: «Кажете, що лиш святі можуть витримати без гріха? А чи ж ви, улюблені браття, не єсте покликані на то, щоби святими зістати? Чи ж за Вас Христос не вмер, чи ж не купив Вам небесного царства? Кождий, хто до неба дістанеться, святим є: лише святі і чисті входять до царства Божого, і Ви всі до одного, і молоді, і старі, і невісти, і мужчини – Ви сотворені на то, щоби святими і чистими зістати, щоби ввійти в царство небесне і видіти Бога таким, яким єсть»¹⁴.

Мені вже не раз доводилося говорити й писати – повторю ще раз: ми не повинні очікувати на те, коли та як закінчиться беатифікаційний процес Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького й Ісповідника Віри Патріарха Йосифа Сліпого, а вже сьогодні маємо шанувати їх як святих Української Церкви. І якщо не можемо молитися ДО них, то молимося РАЗОМ з ними, звертаймося до них о поміч у наших бідах, випробуваннях, які потребують ласки Отця нашого Небесного, і в справах, що «хосенні і потрібні для вічного спасення». Бо, як далі каже Митрополит Андрей: «Чистість, святість, спасення – то овочі, яких не може видати так лиха деревина, якою єсть чоловік, (ви не відчуваєте, шановний читачу, полегшення душевного від цих слів Слуги Божого? – М.К.) то овочі, котрі лишень одна деревина видає, благородна і свята. Інші галузки лиш ті святі овочі видадуть, коли будуть защіплені на тій благородній деревині і її соками будуть жити. А знаєте, яка то деревина? Послухайте слів Христа Спасителя: «Аз єсмь лоза, істинная, і Отець мій ділатель єсть». (Івана, 15,1). ...Ось маєте ту деревину, в котру маєте бути вщіплені, щоби добрі овочі родити. А всяку галузку, каже далі Христос, котра во Мні не дає овочів, зітне огородник, а ту, що овочі дає, очистить, щоби більше родила»¹⁵.

Уявляєте, яке це безмежне, необроблене поле для наших нинішніх роздумів, навіть аналізу сучасних суспільних обставин життя. Бо ж скільки доводиться чути в наших церквах про любов до своїх ворогів! Так, є два варіанти науки про любов у Нагорній провіді Христа. В одному мовиться: «Ви чули, що сказано: «Люби свого ближнього і ненавидь свого ворога». А Я вам кажу: Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує» (Матвія, 5, 43-44). Але ж бо в наступній частині Проповіді міститься застереження «Стережіться фальшивих пророків», у якому, власне, і стверджується те, про що говорить Митрополит Андрей: «Усяке ж дерево, що доброго плоду не родить – зрубється та в огонь укидається». (Матвія, 7, 19).

Тож, маємо прощати кривди СВОЇМ ВЛАСНИМ ворогам. Навіть молитися за тих, що нас проклинають і переслідують – це все так, але ж бо «дерево, що доброго плоду не родить», «галузку, котра во Христі не дає овочів» – зрубється і кидається в огонь. Ми думаємо над цим, ми вміємо розрізняти ці дві ситуації? І не лише в особистому, щоденному житті, а навіть у Церкві? Маю підстави мати щодо цього великі сумніви, про що засвідчують останні суспільно-політичні події. Нехай дарує читач часті звернення до авторитету Івана Франка, але не можу не навести поетичну паралель Каменяря до пастирського слова Слуги Божого. Наприкінці 1897 року вийшла збірка поезій «Мій Ізмарагд», у передмові до якої автор пояснює мотиви її появи: «Ізмарагдом» звався в старій Русі збірник статей та притч, почасти оригінальних, а почасти повибраних із грецьких писань отців церкви, підібраних так, щоби цілість становила неначе повний курс практичної християнської моралі»¹⁶. Чи читав наш Отець Церкви сей поетичний шедевр свого великого сучасника? Може й читав, бо знаємо, що читав багато з написаного Франком. Хоча в даному випадку найважливіше те, що у збірці вміщено вірш «Не слід усякого любити без розбору», зміст якого перегукується зі змістом Пастирського послання Митрополита Шептицького, в чому – нічого дивного, адже обидва твори базуються на мудрості Святого Письма. Ось цей вірш:

*Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плакає?
Так, що всі зайві парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору.
Господь сказав: «Яка тобі заслуга,
Коли ти любиш свого брата й друга?
А ви любіте своїх ворогів!»
Подумай добре, що Господь звелів!
Не мовив: «Моїх ворогів любіте!»*

*Оце, брати, ви добре зрозумійте,
Що ворог Бога, ворог правди й волі
Не варт любові вашої ніколи.*

Відчуваєте, як в унісон мислять ці наші два Велетні Духу? І як добре, що вони у нас є. От тільки чую сумніви скептиків: а хто, властиво, має визначати: чи це дерево, ця гілечка дають добрі овочі, плодonoсять во Христі, чи ні? А відтак: то хто ж їх має зрубувати й кидати в огонь? Звісно, Садівник, Ділатель, Огородник, себто сам Творець Всевишній. А ми? Що ж ми? Що я (кожен із нас)? Маю любити тих, хто не вчинив мені особисто жодного лиха, але хто є, кажучи словами Франка, «ворог Бога, ворог правди й волі», хто зухвало топче Божі заповіді, хто є ворогом України? Але ж бо я – ну, ніяк не годен їх любити. Молитися, аби Всевишній навернув їх на ліпший розум – так, погоджуюся. Але любити? І чекати, аж поки Садівник зрубає і кине у вогонь? А може ми самі маємо їх туди спроводити?..

Отож від часу написання у Лаврівському монастирі сімох Пастирських послань Митрополита Андрея Шептицького минуло (минає) 100 років, а проблеми, підняті в них, не затратили своєї апостольської значущості й сьогодні. То чи не варто було б Самбірсько-Дрогобицькій Єпархії скликати з цього приводу міжнародний симпозиум, тим паче, що послання Пастира «Канадйським русинам» (лютий 1911 р.), що складається із 48 розділів на 93 сторінках, і «Пам'ятка для руських робітників в Німеччині, Франції, Сполучених Державах, Канаді, Бразилії, Аргентині» (березень 1912 р.), 20 розділів на 66 сторінках, не затратять значення апостольської науки для наших земляків на поселеннях ніколи. Як і для нас. Зокрема, зболена пересторога духовного вітця «Пекольна печера» про торгівлю на світових ринках українськими дівчатами як звичайним товаром – так було тоді, так, ще з більшим розмахом, є і тепер.

Гадаю, нашим православним братам з Київського Патріархату мало б заїмпонувати чимало богословських тверджень Митрополита Шептицького і вони могли б прилучитися до симпозиуму. Ось хоч би таке: «Чин єпископський, установлений через Ісуса Христа, має дві річі від себе ріжні: Святу Тайну і єпископську власть. Свята Тайна єпископського

чина полягає на тім, що переданням з покоління в покоління сила справувати Святу Тайну Священства переходить через положення рук від апостолів аж на всіх правдивих єпископів наших часів. Хто ту власть дістав положенням рук від правдивого єпископа, той має ту силу аж до смерті, ...»¹⁷.

Одне лишень це твердження може стати предметом окремої богословської розмови (може, навіть, дискусії) на симпозиумі. Й викликати неабияке зацікавлення, позаяк проблема є актуальною для всієї нинішньої України. У «Семи святих Тайнах» шостим є таїнство «Священства». Щодо містерії його здійснення розроблено в Церкві окремий ритуал, про основний елемент його – «рукоположення» - говорить Митрополит. Є правові норми «суспензії». А як вони поєднуються між собою? Подібні симпозиуми варто було б організувати у Крехові й Уневі, звідки також пішло у світ чимало Пастирських послань Митрополита Андрея Шептицького. Бо якщо його діяння визнані Вселенським Архиреем як «героїчні й апостольські», то ми мали би згадувати про них не лише в дні ювілеїв.

1. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицкий. Його життя і заслуги. – Львів : «Свічадо», 1990. – С. 12.
2. Митрополит Андрей Шептицкий. Пастирські послання. – Т.І. – Львів, 2007. – С. 662.
3. Там само. – С. 664, 672.
4. Там само. – С. 663.
5. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланням Митрополита А.Шептицького «О kwestії соціальній». – Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т.45 – К. «Наукова думка», – 1986. – С.378-379.
6. Митрополит Андрей Шептицкий. Пастирські послання. – Т.І. – Львів. – 2007. – С. 686.
7. Там само. – С. 690.
8. Там само. – С. 692-693.
9. Там само. – С. 692-693.
10. Там само. – С. 666.
11. Там само. – С. 692.
12. Там само. С. 696.
13. Там само. С. 704.
14. Там само. – С. 710.
15. Там само. – С. 711.
16. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 2. – Київ: «Наукова думка», 1976. – С. 179.
17. Митрополит Андрей Шептицкий. Пастирські послання. – Т.І. – Львів, 2007. – С. 727.

с.Недільна, 29 липня 2010 р.

ЦЕРКВА І СЛУЖІННЯ

Наталя Колб

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ПАРАФІЯЛЬНЕ ДУХОВЕНСТВО СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Українці Галичини ввійшли в період національного відродження як народ з домінуючою селянською складовою, фактично єдиними представниками інтелігенції якого було греко-католицьке духовенство. Ця обставина надовго визначила особливі позиції і статус кліру в житті народу. Протягом ста років перед періодом, що досліджується, ця соціальна група виконувала роль лідера українського національного руху, організатора громадського життя, служила основою формування української світської інтелігенції. Сама Церква і обряд сприймалися як один з головних ідентифікаторів українства й оберегів національної ідентичності. Такі позиції надавали духовенству неабияку вагу й авторитетність в суспільстві, водночас ставили його в умови особливо високих суспільних очікувань і вимог, прискіпливого й безкомпромісного трактування верстви з боку громадськості. Виконання священниками завдань національного лідера поступово призвело до оцінювання їх суспільством не так за душпастирськими якостями і діяльністю, скільки за рівнем громадської активності. Суспільно-політичну роботу вважали обов'язковою складовою діяльності священника.

Метою цього дослідження є з'ясувати, що являла собою священницька верства на початку ХХ ст., якими суспільними і повсякденними проблемами жив пересічний парафіяльний священник. Значні дослідницькі зусилля спрямовані на розкриття образу душпастиря як громадського діяча та учасника національного руху, перед яким політично активна частина суспільства ставила певні вимоги і щодо якого існував доволі високий рівень суспільних очікувань. Водночас у праці зроблена спроба показати позицію митрополита Андрея Шептицького стосовно ключових питань життя духовенства й українського народу, з'ясувати напрями, які закладав архієрей у розвитку Церкви.

Для отримання священничих свячень юнак мав закінчити духовну семінарію. На зламі ХІХ–ХХ століть в Галицькій митрополії діяла тільки одна греко-католицька духовна семінарія з повним чотирирічним курсом навчання – Генеральна греко-католицька духовна семінарія у Львові. Єпархіальна духовна семінарія в Перемишлі до 1919 р. мала тільки четвертий курс богослов'я¹, а в Станіславівській єпархії семінарії не існувало взагалі.

Курс навчання в семінарії давав можливість отримати досить ґрунтовну й різнобічну освіту. Студенти вивчали церковні обряди, церковний спів, церковнослов'янську мову й основи сільського господарства. Заняття доповнювались обов'язковим навчанням на богословському факультеті Львівського університету². Формуванню світогляду, необхідних життєвих знань і навичок, ідеологічних переконань та естетичних смаків майбутніх душпастирів також сприяла їх діяльність у семінарійних студентських товариствах³. Кращі семінаристи мали змогу навчатися в європейських навчальних закладах: інституті Августінеум у Відні, колегії св. Атанасія, Руській папській колегії св. Йосафата й Урбаніанській папській колегії в Римі, університеті в Інсбруку⁴.

Проблема якісного, сповненого глибокого усвідомлення священницького покликання навчання й духовного формування майбутніх священників від початку належало до пріоритетних напрямів єпископської діяльності Андрея Шептицького. Показово, що одним з питань, яким він зацікавився за час свого короткого перебування на станіславському єпархіальному престолі, було спорудження єпархіальної духовної семінарії. У серпні 1899 р. владику власним коштом закупив земельну ділянку під будівництво цього навчального закладу, а наступного року добився від уряду дозволу на його спорудження⁵. Вже через сім років (у 1907 р.)

Станіславівська греко-католицька духовна семінарія відчинила двері для перших семінаристів⁶.

Лінію опіки якістю виховання майбутнього кліру владики Андрей послідовно продовжував, обійнявши провід Галицькою митрополією. У березні й квітні 1901 р. він здійснив канонічний візит до львівської генеральної греко-католицької семінарії, в результаті якого дійшов до висновку про необхідність здійснення ґрунтовних реформ в засадах виховної системи закладу, у викоріненні низки поширених там негативних тенденцій («гра в карти на гроші, лінь та ухиляння від обов'язків, збитки, легкодуже творення боргів та нерозважливі дівачькі традиції»⁷). Генерально йшлося про зміну акцентів у підходах до підготовки майбутнього кліру, підґрунтям якого замість формального дотримання семінаристами правил мало стати глибоке усвідомлення величчя й відповідальності духовного покликання, суспільних завдань духовенства. Своє бачення щодо напрямів реформування життя семінарії архієрей виклав у пастирському листі «Всечеснішому настоятельству і возлюбленим питомцям духовної семінарії у Львові»⁸. Логічним продовженням заходів для реформування семінарії стало оприлюднення в 1902 р. документа «Дисциплінарні правила и приписи для питомців генеральної духовної семінарії обр. гр. к. у Львові», які мали забезпечити виховання майбутніх священиків в дусі послуху, скромності, побожності й взаємодопомоги⁹.

Перед висвяченням кожен кандидат обов'язково мав пройти шеститижневу підготовку в пресвітерському домі¹⁰, які діяли при капітулах усіх трьох галицьких греко-католицьких єпархій і перебували під керівництвом настоятеля – спеціально призначеного капітульного крилошанина. Така практика мала на меті практично підготувати майбутніх священиків до душпастирського служіння. Після цього кандидат складав іспит¹¹, відтак отримував ієрейські свячення від єпископа єпархії, до якої належав, й приступав до душпастирської праці.

Станом на 1900 р. в усіх трьох єпархіях Галицької греко-католицької митрополії (Львівсько-Галицько-Каменецькій, Перемисько-Самбірсько-Сяноцькій й Станіславівській) діяло 1870 парафій. Їх обслуговували 2257 священиків¹². Парафіяльне духовенство творило найнижчу й водночас базову ланку ієрархічної структури Церкви. Воно поділялося на три категорії: парохів, завідателів і сотрудників.

Певна кількість парафій були об'єднані в деканати (у 1900 р. Галицька митрополія поділялася на 90 деканатів)¹³. Деканат очолювали декан (протопресвітер) і віце-декан (інколи два віце-декани).

Священиків на ці посади обирав єпископ з числа кондеканального духовенства. В потенціалі кар'єрного росту одруженого парафіяльного душпастиря посада декана була фактично межею. Урядкування деканів не вважалося довічним, проте чіткого терміну його тривалості не існувало. Припинити їх повноваження могли за його власним бажанням або ж внаслідок звільнення єпископом¹⁴. Декани завідували всіма церковно-адміністративними питаннями деканату: повідомляли парохів про розпорядження духовної влади, проводили деканальні соборчики і візитації, стежили за ретельністю і правильним виконанням священиками душпастирських обов'язків, збереженням церковного майна¹⁵, розглядали та намагалися погодити конфлікти й непорозуміння між кондеканальним духовенством. Уся офіційна кореспонденція між духовною владою й парохами проходила через деканальний уряд. Позиція деканів ставала для церковної ієрархії підставою для вирішення адміністративних питань. Декани мали неабиякий вплив на формування думки духовної влади про священиків. До їхньої компетенції (на вимогу духовної влади чи парохів) входило надавати священикам характеристики, довідки й інші документи, потрібні при претендуванні на нову парафію чи посаду, конкурсні іспити, схвалення на запровадження конкуренції тощо. Декан і віце-декани часто обіймали посади комісарів зі шкільних та сервітутних справ.

Система обрання деканів була недосконалою, містила передумови для «кумівства» і подвійних стандартів. За тогочасною практикою, при звільненні посади віце-декана, кандидатів на це місце єпископові пропонував декан, який зазвичай рекомендував своїх родичів чи друзів. Своєю чергою, саме віце-декани найчастіше обирали деканами після смерті чи переміщення попередників. Вища влада не завжди зважала на здібності, досвід, вік чи репутацію кандидатів¹⁶. На думку священиків, право пропонувати кандидатів у декани мало перейти до кондеканального духовенства. Також пропонувалося посилити контроль за діяльністю деканів (особливо щодо візитацій парафій і т. зв. персоналій, щоб запобігти поданню неправдивої інформації) й обмежити термін їхнього урядкування п'ятирічною каденцією, після закінчення якої декан міг бути або переобраний, або усунений¹⁷.

На початку XX ст. керівництво львівської архієпархії мусило констатувати, що значна кількість парафій в рамках деканатів архієпархії (понад 20), ускладнювала ефективне функціонування церковної адміністрації на цьому рівні. Львівський архієпархіяльний синод 1905 р. ухвалив зміни в адміні-

стративному поділі архієпархії, за якими кількість деканатів в ній було збільшено (з 30 до 54), натовість зменшено чисельність парафій у них (до 15–17 у кожному). Водночас синод ухвалив створення п'яти протопресвітеріатів – адміністративного органу, що ставав ланкою між духовною владою й деканатами. Кожен з них об'єднував 10–12 деканатів. Протопресвітеріати очолювали протопресвітери – священники з числа крилошан або єпархіального кліру. Їх завданням було контролювати діловодство деканів¹⁸.

Парохи були основною і найчисельнішою категорією парафіяльного духовенства. Кожен парох мав виступати у трьох іпостасях: як учитель (навчаючи вірних основ християнського вчення через проповіді в церкві й катехизацію), служитель (жертвуючи за своїх вірних Святі Дари під час недільних і святкових богослужінь, а також щонеділі і свята відправляючи Утреню, Перший Час і Вечірню) і пастир (слідкуючи за дотриманням релігійно-моральних норм). Синодальні приписи наголошували, що належне здійснення священником цих чисельних непростих обов'язків неможливе без Божої благодаті, шляхом отримання якої є постійна наполеглива праця душпастиря над особистим духовним зростанням і вдосконаленням.

У випадку смерті пароха на його місце призначали священника-завідателя (адміністратора) – тимчасового управителя парафії, який виконував функції пароха до призначення нового настоятеля. Призначення священника завідателем не означало, що він стане парохом чи матиме переваги при претендуванні на цю парафію¹⁹. Представникам цієї категорії доводилося часто переїжджати, що ставало дуже обтяжливим для них і їхніх родин, зумовлювало значні матеріальні витрати²⁰. Комфортнішим було становище т. зв. доїжджаючих завідателів (завідателів *ex currendo*), якими призначали парохів сусідніх парафій. Однак за церковними нормами вони не могли обіймати цієї посади довше, ніж півроку²¹.

На 1900 р. в Галицькій греко-католицькій митрополії працювало 314 співробітників (помічників)²². Їх завданням було допомагати парохам у душпастирстві. Згідно з церковною практикою, нововисвячений пресвітер, перш ніж отримати місце пароха, мав кілька років попрацювати священником-помічником²³. На практиці цей період нерідко затягувався на десятиліття. Співробітництва поділялися на чотири категорії: систематичні (могли створюватися в парафіях з великими площами й кількістю парафіян), приватні (тимчасово призначалися на прохання пароха), експоновані (діяли

в парафіях, що об'єднували три села, в кожному з яких була церква) і з правом духовного управління (при важко хворих чи літніх парохах). Цей поділ передбачав суттєву градацію у становищі, повноваженнях і матеріальному забезпеченні співробітників. При призначенні на «кращі» чи «гірші» співробітництва стаж і здібності священників не мали значення²⁴.

Традиційним майданчиком для спілкування парафіяльного духовенства в рамках деканатів були деканальні соборчики. Завданням таких зібрань було сприяти моральному та інтелектуальному вдосконаленню парафіяльного кліру, налагоджувати обмін досвідом. На соборчиках розглядали проблеми богословського і душпастирського характеру, заслуховували і обговорювали доповіді кондеканальних колег, розглядали різні ситуації з душпастирської практики; духовенству роз'яснювали важливі розпорядження духовної та світської влади, канцелярські й організаційні справи деканату²⁵. Після соборчика декан звітував ординаріатові про його перебіг і рішення та вислав оригінал протоколу зібрання, а у відповідь отримував відгук і рекомендації духовної влади щодо урядування в деканаті²⁶.

Чіткого переліку прав і обов'язків співробітників не існувало, що створювало підґрунтя для непоодиноких конфліктів між парохом і співробітниками.

До адміністративних обов'язків пароха належало ведення метричних книг²⁷ і збереження отриманого в користування церковного майна – храму, парафіяльних будинків і ерекційних земель²⁸. Оскільки парох виконували деякі державні обов'язки (подавали до староства і повітового суду квартальні звіти про кількість охрещених, повінчаних і померлих в парафії, списки військовозобов'язаних і дітей, яких слід було вакцинувати від віспи), частковий контроль над ними – як чиновниками нижчого рангу – здійснювали органи державної влади²⁹, які могли вимагати від ординаріатів винесення догани, покарання, або й усунення пароха, служба якого їх не задовільняла. Проте державні органи не мали права карати священників самочинно³⁰. Парох міг бути усунений з парафії тільки внаслідок канонічного процесу. Зміни в цій процедурі запровадили постанови папського декрету, виданого в серпні 1910 р. У ньому було визначено дев'ять причин, на підставі яких єпископ мав право адміністративним шляхом усунути пароха з парафії, а саме: 1) брак досвіду; 2) стан здоров'я; 3) підтверджені лікарями психічні розлади; 4) неприязні стосунки між парохом і парафіянами; 5) втрата священником репутації «серед чесних і поважних осіб»; 6) виявлення таємних про-

вин, що могли б призвести до згіршення парафіян; 7) неналежне управління церковним маєтком чи 8) парафіяльними справами; 9) непослух єпископові. Водночас документ визнавав за душпастирями право оскаржувати рішення єпископа й вимагати його перегляду³¹. Декрет викликав чимало нарікань серед греко-католицького парафіяльного духовенства. Священники побоювалися, що в умовах польсько-українського протистояння він використовуватиметься польськими землевласниками й чиновниками для утисків греко-католицького кліру.

Надання священниками взаємної допомоги у власному душпастирському вдосконаленні, а також праці над релігійно-моральним піднесенням народу було завданням релігійно-духовного Товариства св. Ап. Павла. Засобами для цього були: проведення реколекцій для священників і духовних місій для вірних; видавництво, допомога в закупівлі й постачанні духовної літератури й часописів; матеріальна та інформаційна допомога біднішим церквам; заснування церковних хорів і пропагування церковного співу; підтримка дяків.

Товариству св. Ап. Павла вдалося розгорнути успішну діяльність. Його візитними картками стало проведення духовних місій для народу і реколекцій для духовенства, світської інтелігенції й інших верств українського міського населення Галичини³². Новаторським кроком Товариства стало те, що в ділянці проведення духовних місій і реколекцій воно налагодило тісну співпрацю з монахами-василіянами як проповідниками на них. Духовні вправи стали практично першим майданчиком, де ширші кола віруючих безпосередньо знайомилися з оо. василіянами. Таке знайомство викликало кардинальний злам у сприйнятті чину, який досі вважали ворожим для Греко-католицької церкви і українського руху в цілому. Спілкування з василіянами переконувало душпастирів і мирян, що їх ставлення було дуже відірваним від реальності, базувалося на усталених фобіях і застереженнях. Учасники духовних вправ відзначали неабияку проповідницьку майстерність, духовний та інтелектуальний рівень ченців, їх відданість покликанню, а також «тактовне и приятельське обходження» з парафіяльним духовенством.

Отримання священником парафії відбувалося за певною процедурою. Ординаріат, за погодженням із консисторією, оголошував конкурс на звільнену парафію, про що повідомляли на сторінках єпархіального органу³³. Священники, які бажали отримати парафію, подавали до консисторії заповнені деканом посвідчення про поведінку і кваліфікаційний табель — документи, що містили анкетні

дані претендента, його характеристику як душпастиря й адміністратора³⁴. Обов'язковою умовою для претендування на парафію було проходження т. зв. конкурсного іспиту, який засвідчував рівень богословських знань священника, а також давав можливість оцінити його людські якості³⁵. На підставі результатів іспитів і характеристик деканів комісія вносила прізвища відібраних священників у список (т. зв. терно), починаючи з трійки найвідповідніших для конкретної парафії. Завірену підписом єпископа пропозицію консисторія відсилає до патрона (власника маєтку, де знаходилася парафія), одночасно повідомляючи про це всіх відібраних претендентів і закликаючи їх особисто представитися коляторові³⁶. Протягом шести тижнів (у випадку перебування поза межами держави, протягом трьох місяців) патрон мав подати єпископові презентаційну грамоту на ім'я обраного ним священника (якщо парафія мала кількох коляторів, то про надання презенти вирішували більшістю голосів). Приватний колятор мав право відхилити всіх кандидатів і вимагати повторного конкурсу. Несвоєчасне виконання приватним колятором цього обов'язку давало право єпископові самому призначити священника, який був вписаний у терні під першим номером³⁷. Після схвалення патроном священник ще мусив отримати схвалення Галицького намісництва³⁸, яке «з державних міркувань» могло затримати призначення душпастиря або й відмовити в ньому. Якщо протягом 30 днів від часу повідомлення з боку намісництва не надходило жодних зауважень, це означало згоду на призначення священника³⁹. Тоді пресвітер присягав на Євангелії, що для отримання парафії не вдавався до безпосередньої чи опосередкованої корупції, після чого єпископ призначав його парохом⁴⁰. Канонічна інституція на парафію мала відбутися протягом двох місяців від отримання презенти.

Відповідно до типів власників маєтків греко-католицькі парафії в Галичині поділялися на парафії цісарського, єпископського, ординаріатського, вільного (тільки у Львівській архієпархії) і приватного надання. У парафіях в єпископських і ординаріатських володіннях, а також у парафіях вільного надання, право презенти належало консисторії та єпископові (тут, на відміну від парафій іншого надання, вагомим аргументом ставав стаж служби священника⁴¹, а духовні патрони мали обов'язок обирати з трійки претендентів, визнаних найдостойнішими). Також це право належало їм у маєтках, власниками яких були євреї. У парафіях цісарського надання парох обирало Галицьке намісництво⁴², а єпископ надавав номінаційний

декрет, презентаційну грамоту й канонічну інституцію на парафію⁴³. Визначальна роль у процедурі вибору пароха в парафіях приватного надання належала патрону⁴⁴.

Категорія парафій приватного надання була найчисельнішою. Станом на 1900 р. вони становили 79 % усіх парафій Галицької митрополії (1481 парафія з 1870 існуючих). Лише в поодиноких випадках такі парафії перебували в руках українських власників, а найчастіше належали полякам, також євреям і вірменам⁴⁵. В умовах польсько-українського протистояння, яке постійно загострювалося, патронат дедалі більше сприймався греко-католицьким кліром як обтяжлива і принизлива інституція, що ставила українських парохів у залежну позицію від польських світських сил⁴⁶. Останні нерідко використовували право патронату як засіб національно-політичного, матеріального і психологічного тиску на греко-католицьке духовенство⁴⁷. Кращі парафії зазвичай отримували священники, здатні до національних і політичних компромісів, аполітичні чи з прийнятними для влади поглядами⁴⁸. Не кожний священник був здатний опиратися політичному тиску, псувати життя і кар'єру «поганою» репутацією, прирікати себе й родину на злидні. Система патронату в непоодиноких випадках змушувала священників йти на компроміси з власною совістю, поступатися переконаннями, жертвувати гідністю. Роками приховуючи політичні переконання, священники поступово справді байдужіли до них⁴⁹.

Чималу роль в отриманні священником парафії відігравала система протекцій. Знайшовши впливового світського чи духовного «опікуна», або маючи родинні зв'язки у вищих духовних чи світських колах, священник міг з великою ймовірністю розраховувати на перемогу в боротьбі за парафію над навіть достойнішими претендентами⁵⁰. Аргумент «може ся кеди зда яка презента» (для себе чи когось із рідних) не для одного пароха ставав серед найвагоміших, що спонукав дбати про добрі взаємини з колятором⁵¹. Така практика знецінювала процедуру отримання парафії.

У священницькому середовищі панувало переконання, що необхідною передумовою для зміни в засадах права патронату є однастайна принципова позиція кліру. Однією з форм протидії зловживанням мав стати контроль за гідною поведінкою душпастирів при отриманні парафії; оскарження правопорушень у церковному суді та органах державної влади, їх оприлюднення у пресі; натомість духовна влада повинна була вимагати доказів вини відкинутих кандидатів. При тому ключовою вимогою духовенства й світських кіл було скасування

приватного патронату⁵². Частина душпастирів виступали за зосередження права презенту в руках духовної влади, що мало б забезпечити призначення душпастирів на підставі їх професійних якостей. Однак дотеперішня практика призначень на парафіях духовного надання також викликала застереження. Загальновизнаним було надання переваги священикам із родинними зв'язками в консисторіях⁵³. Переламати корупційну складову в цій ділянці пропонували через створення загальної для усіх трьох єпархій священницької ради або навіть дрібних деканальних священницьких рад, які б отримали право призначати на парафії⁵⁴. Принциповою вимогою було запровадження практики при призначеннях враховувати стаж і заслуги, а також життєві обставини душпастирів-претендентів.

З часом дедалі популярнішим ставав варіант передання права патронату конфесійним громадам, адже внаслідок розпарцелювання поміщицьких земель вони ставали співвласниками маєтків, а отже отримували право патрона. Позицію передання права презенту конфесійним громадам найчастіше відстоювали українські політики, насамперед радикали. Їх аргументом було те, що громади несуть основні видатки на утримання душпастирів. Опонували такому підходу насамперед священники. Вони наголошували на хибності думки про визначальну роль громад в утриманні духовенства, сумнівалися в їх спроможності нести тягар конкуренційних податків, вказували на низький освітній рівень населення і його спроможність адекватно оцінювати священників, що закладало передумови для хабарництва і сварок у громаді⁵⁵. Врешті сам факт, що долю священника як особи з вищою освітою вирішуватиме неписьменний селянин, клір розцінював як принизливий⁵⁶.

Як компромісний варіант розглядалося спільне призначення парохів консисторіями і громадами, наприклад, створення консисторіями комісій за участі представників громади, які презентували би парохів за списком відповідно до стажу і заслуг⁵⁷. На початку 1900 р. такий законопроект у Державній раді представив депутат Т. Окуневський. За цим проектом громада мала обирати пароха зі складеного ординаріатом терна, а державі належало право *veto*. Матеріальні обов'язки патрона депутат пропонував розділити між релігійним фондом (через збільшення державних видатків на парафіяльне будівництво) і громадою⁵⁸. Попри зростання актуальності змін в системі патронату, чисельні проекти й пропозиції щодо їх здійснення на початку XX ст. це питання так і не було вирішене.

Згідно з церковними й державними приписами, парохі були зобов'язані щонеділі й у дні церков-

них свят викладати основи християнського вчення у парафіяльній (за наявності – й у дочірніх) церкві, а також у школах⁵⁹, що знаходились у межах їх парафій. Курс навчання основ релігії включав уроки з богочестя й церковного співу, засвоєння щоденних молитов, основних подій біблійної історії, передбачав відвідування учнями недільних і святкових богослужінь, релігійних практик свого обряду, встановленої кількості сповідей і, відповідно, прийняття Пресвятої Євхаристії. Митрополит Андрей вважав одним з пріоритетних завдань душпастиря викладання основ релігії. «Буду домагатися праці, а передовсім катехизації дітей – наголошував він. – Не єсть в моїх очах добрим священиком, в котрого селі діти не знають катехизму. Катехизація – се перший і рішучо найважніший обов'язок душпастиря»⁶⁰.

У Греко-католицькій церкві діяли спеціальні органи, які відповідали за викладання у школах основ християнського вчення: вчителів релігії на рівні парафій, ординаріатських комісарів на рівні деканатів і схолярха (наглядача шкіл) на рівні єпархії⁶¹. Священники входили до складу державних органів управління шкільництвом – Крайової і місцевих шкільних рад – спеціальних органів управління шкільництвом у Галичині⁶².

У школах, де кількість учнів греко-католицького обряду перевищувала 80 осіб, Крайова шкільна рада призначала окремих учителів релігії з постійною оплатою – катехитів. У 1902 р. митрополичий ординаріат видав постанову, за якою, «з огляду на важливість і велике завдання катехита у справі релігійно-морального виховання молоді», на посаду дійсних катехитів мали право претендувати лише кандидати, які отримали схвалення митрополичого ординаріату»⁶³. Рішення про призначення священика катехитом виносила Крайова шкільна рада.

У системі призначень на катехитуру поширеними були проблеми, аналогічні до тих, що існували при призначеннях на парафію: система протекцій, врахування політичних переконань кандидата, тиск з боку польських чиновників. Нерідко українським громадам з великою кількістю учнів доводилося роками домагатися дозволу на відкриття в школі катехитури⁶⁴. Нарікання душпастирів викликав і низький рівень оплати їх праці – 600 корон, що не покривало витрат, пов'язаних зі вчителюванням. Викладання основ релігії до 9 годин в тиждень не оплачувалося взагалі. Священники вимагали запровадити оплату за викладання основ релігії в великих парафіях⁶⁵, а також скасувати стягнення частини вчительської зарплати з катехитів, які поєднували цю посаду із сотрудицтвом⁶⁶.

Одним із головних завдань греко-католицького духовенства вважали участь у формуванні майбутнього покоління української інтелігенції. Священик мусив забезпечити виховання у християнському й національному дусі власних дітей, а також дбати про навчання своїх парафіян, виявляючи серед них особливо обдарованих і надаючи їм максимальну підтримку для продовження освіти⁶⁷. Також душпастирі виступали засновниками, жертводавцями, членами правління українських освітніх закладів і товариств, стипендійних фондів для здібної молоді⁶⁸. Активну позицію в цій ділянці займав і митрополит Андрей Шептицький. Він власним коштом утримував 40 вихованців бурси «Українського педагогічного товариства». Також архієрей придбав приміщення для бурси сс. василіян, заснував львівську дяківську бурсу⁶⁹. Духовенство на чолі з митрополитом підтримало вимоги української громади щодо створення національного університету⁷⁰.

У першому митрополичому пастирському посланні до духовенства Андрей Шептицький зазначав: «Накладаючи на Вас, браття, сі обов'язки (катехизації, добросовісного виконання треб, опіки просвітницьким й господарським рухом в парафії. – *Н. К.*), до котрих не з справедливости, але з любови всі почуваємося, уважаю і себе за зобов'язаного взглядом Вас до обов'язків не Архієрея, але брата і приятеля. [...] Буду, проте, старатися в кожному напрямі помагати Вам в Вашій праці душпастирській, долею Вашою і положенням Вашим цілим серцем буду займатися. Все, що Вас буде обходити, і мене обходити буде так само, як би було моїм власним»⁷¹. Діяльністю наступних років митрополит продемонстрував вірність цим обіцянкам. Він, безпосередньо відвідуючи парафії, намагався якнайглибше пізнати життя підвладного кліру, зрозуміти проблеми і турботи парафіяльного священика, справедливо розв'язувати драстичні питання.

Андрей Шептицький наголошував, що найпершим і головним завданням священика є служити для вірних свідченням віри, джерелом надії й підтримки, поштовху до навернення і святості, вимагав невтомного й жертвовного виконання своїх душпастирських обов'язків, опіки різними ділянками життя пастви й провадження їх в християнському дусі, наполегливо закликав пастирів долати ідеологічні протиріччя і єднатися навколо віри і вічних цінностей. Благаючи в Господа благословення для себе і підвладного кліру для гідного служіння, Андрей Шептицький молився так: «А Ти, Всевишній, Великий силою і розумом, не-

дослідимий і дивний у святих Своїх, сам, Господи, благослови рабів Твоїх і служителів святого Твого жертовника! Наповни мене і їх дарами Святого Духа, щоб ми були достойними ставати без пороку перед святим Твоїм жертвенником, проповідувати Євангеліє Твого царства, освячувати слово Твоєї істини, приносити Тобі дари й жертви духовні і людей Твоїх обновляти водою відродження так, щоб у день страшного второго пришествія Єдиного Твого Сина на суд удостоїлися прийняти з Єго рук «нев'янучий вінець слави»⁷².

Із посиленням уваги до національного питання викладанню релігії у школах було надано певного національного забарвлення. Уроки в школах священники часто використовували не тільки для релігійного, а й для національного виховання молоді. «Ціль мого навчання в школі, – зазначав о. О. Пристай, – була подвійна: передусім я учив дітей пізнавати Бога і Його предвічну правду, а водночас збуджував у їхніх серцях любов до всего, що є рідне українській дитині. Крім того учив церковного співу й світських патріотичних пісень»⁷³.

Справою честі й обов'язком кожного душпастиря вважалося плекати й популяризувати рідну мову, розмовляти нею в щоденному житті, у родинному й товариському колі, проповідувати в церкві, навчати у школі, промовляти на місцевих зборах і з високих трибун.

Однією з ділянок боротьби за права української мови стало офіційне листування парафіяльних урядів з органами державної влади, за посередництвом якої органи влади повідомляли духовенству про важливі для нього нововведення й розпорядження, полагали питань оплати праці й оподаткування кліру, робили запити щодо даних з метричних книг для судових, медичних, військових чи освітніх потреб. Хоча законодавство передбачало, що кореспонденція між греко-католицькими парафіяльними урядами й ц. к. інстанціями має право проводитися українською мовою⁷⁴, цей припис чиновники нерідко порушували. Такі випадки протягом 1890-х років стали поштовхом для священницьких акцій за право вести діловодство українською мовою. Особливий резонанс серед української громадськості викликала безкомпромісна позиція пароха с. Колоколин Рогатинського повіту Петра Петрицького. Він повертав навіть неукраїномовні бланки на зарплату, внаслідок чого понад два роки не отримував конгрui⁷⁵. У 1906 р. часопис «Діло» зазначав, що, через відмову приймати урядові листи польською мовою, священник мусив «добру половину своїх доходів платити рік річно ц. к. властям за кару [...]»⁷⁶.

У травні 1900 р. часопис «Прапор» сформулював чітку позицію греко-католицького духовенства в мовному питанні. Наголошувалося, що парафіяльні уряди Церкви підзвітні тільки їй та мають право послуговуватися винятково урядовою мовою своєї Церкви, тобто українською. Заперечення цього права трактувалось як насилля над автономією Церкви. Тому священники мали не відповідати на листи, адресовані до них як до «метрикальних урядів», і в кожному випадку порушення мовних прав звертатися з протестами до вищих органів політичної та духовної влади. Наступним кроком священницької акції була проголошена «українізація» метричних книг⁷⁷.

Будучи однастайними у відстоюванні прав руської мови, русофіли й народовці по-різному розуміли те, якою саме повинна бути ця мова. Русофіли вважали, що основою її літературного стандарту має бути церковнослов'янська, тому використовували слов'яно-руську мову, яка була наповнена вкрапленнями російських слів і місцевих діалектів (т. зв. язичіє)⁷⁸. Народовці стверджували, що базою літературної мови має стати народно-розмовний варіант, спільний для українців Галичини і Наддніпрянської України. Правописне питання стало одним із базових пунктів програм українських політичних течій і традиційним каменем спотикання у відносинах між ними. У правописні дискусії значною мірою було втягнуте духовенство⁷⁹.

Переломним моментом в правописному питанні стало запровадження у 1892 р. фонетичного правопису як шкільної орфографії. Противниками таких змін були священники-русофіли, в уяві яких саме етимологія означала «вірність старій Русі, батьківській культурі», підкреслювала давню традицію української писемності⁸⁰, натомість правописна реформа була розцінена як замах на освячену Богом і традицією «мову Церкви»⁸¹, шлях до неминучої латинізації⁸² та полонізації українців⁸³. Однак правописна шкільна реформа поставила священників будь-яких політичних переконань перед необхідністю звикнути до нього хоча б як учителів основ релігії в школах, де мусили підпорядковуватися розпорядженням шкільної влади⁸⁴. Водночас щораз відчутнішою ставала потреба утвердити фонетичний правопис як орфографію діловодства⁸⁵ і служіння Церкви.

На початку ХХ ст. з ініціативою введення фонетики як правопису літургій і молитов виступили катехити. Спершу такі заходи мали характер поодиноких практик, здійснюваних в рамках окремих гімназій⁸⁶. У 1910 р. священники-вчителі провели з'їзд, на якому ухвалили перекласти народною

мовою всі церковні книги⁸⁷. Згідно з коментарями, наданими анонімним українським кореспондентом часописові «Gonies», окрім вирішення нагальних релігійних й освітніх потреб, такий крок був продиктований міркуваннями стратегічного характеру. Зазначалося, що в результаті збройного протистояння, яке рано чи пізно спалахне між Австро-Угорською й Російською імперіями, розділений кордонами український народ об'єднається. Тоді значно переважаюча громада українців православного обряду створить загрозу поглинення громади греко-католиків. Дійовим запобіжником для такого розвитку подій може стати саме мова: вихована на україномовному катехизмі молодь чітко усвідомлюватиме різницю між православ'ям і греко-католицизмом. Мало того – прогнозували, що «українська мова в уніатській церкві зробить її українською народною церквою, так що після воз'єднання всієї України уніатська церква повинна буде взяти верх, а у будь-якому випадку з боку православ'я їй нічого боятися». Прикметно, що, за твердженням анонімного автора статті, рішення з'їзду катехитів задалегідь було санкціоноване митрополитом Андреем Шептицьким⁸⁸.

Варто зауважити, що частина священників вважали політичну активність шкідливою для інтересів Церкви⁸⁹ на тій підставі, що вона нерідко призводила до занедбання пастирської роботи, провокувала конфлікти у верстві, робила її відкритою на критику ззовні, а тому шкодила її авторитету⁹⁰. При тому такі священники самовіддано опікувалися релігійно-духовним життям парафіян, їх просвітою і добробутом і зазвичай користувались у громаді значним авторитетом⁹¹. Цим вони відрізнялися від іншої категорії «суспільно пасивних» душпастирів, які уникали політичної та й загалом громадської діяльності з міркувань власного комфорту. Такі священники часто й душпастирську діяльність розцінювали суто як джерело доходів, що породжувало формальне й поверхове виконання ними священницьких обов'язків, схильність до зверхнього й споживацького ставлення до парафіян⁹². Були серед священників і такі, що просто не мали необхідних якостей для громадської діяльності⁹³.

З розвитком національно-політичного руху такий тип свідомості отримував серед духовенства нові потужні стимули до існування. «Моє релігійне виховання народу не було ціллю для себе, а тільки засобом до досягнення національно-політичних, освітніх і економічних цілей. В цій ділі я – проти моєї найліпшої волі і найшляхетнішої інтенції – згрішив тяжко. Щойно Америка навчила мене

цінити релігійне виховання народу, яке є найвищою ціллю в собі», – зазначав о. О. Пристай⁹⁴. Про такий стандарт мислення о. І. Нагаєвський писав: «Церква в Галичині виховувала нову генерацію борців за національні права народу, може навіть із занедбанням виховання людей з повним християнським світоглядом»⁹⁵.

За політичними вподобаннями духовенство поділялося на прихильників народовської та русофільської течій, які станом на 1900 р. оформилися в Національно-демократичну і Руську народну партії. Для народовців і русофілів залучення на свій бік парафіяльного духовенства було вагомим чинником, що забезпечував їх зміцнення на провінції. За браком представників світської інтелігенції, священники ставали творцями⁹⁶, керівниками й активними учасниками⁹⁷ політичних і національно-культурних товариств⁹⁸, пропагували їх ідеологічні засади, виконували функції місцевих організаторів, особливо важливі під час виборчих кампаній. На початку XX ст. конфронтація між прихильниками українофільської й русофільської ідеологій зростала. «Завзяття і ненависть [...] є така велика, що люди готові нераз битися поміж собою тільки за те, що одні називаються Українцями, а другі москвофілами», – писав у 1907 р. один із сучасників тих подій⁹⁹.

Політичні переконання розводили душпастирів у конфліктуючі табори, часом штовхали їх до дій, що суперечило засадам християнського вчення, прикладом і носіями якого вони мали бути. Так, громада с. Жабокруки борецького деканату дорікала своєму парохіві о. Глібовицькому, що під час Великого посту свідомо не допустив до сповіді кількох селян за те, що вони підтримали обрання депутатом до парламенту кандидата від УНДП Є. Олесницького¹⁰⁰. Не менш показовим був випадок у с. Руда жидачівського деканату, де парох відмовився ввійти до хати парафіянина, в якого померла дитина, наполягаючи винести покійну на подвір'я тільки через те, що селянин голосував за русофіла о. Давидяка¹⁰¹. Політичне протистояння душпастирів позначалося на їх діяльності в рамках українських (в тому числі станових) товариств. Так, священники-русофіли нарікали, що до керівництва Товариством св. Ап. Петра (товариство для допомоги у реставрації й будівництві церков) входили переважно парохі-українофіли і що священники – прихильники саме цієї політичної ідеології, мали перевагу при отриманні допомоги з фондів Товариства¹⁰² (керівництво останнього спростовувало такі закиди¹⁰³). Своєю чергою, священники-народовці бойкотували товариство «Ризниця», керівництво якого опинилося в

руках русофілів, закидали «твердим» душпастирям сприяння у вихованні ренегатів і «хрунів»¹⁰⁴.

Такі тенденції дедалі гостріше вказували духовенству, що політичний розбрат перетворився для верстви на неабияку проблему, закладав у ній неприпустимі тенденції ворожнечі й протистояння. Священники визнавали, що політичні чвари стали головною причиною зниження потенціалу духовенства у відстоюванні інтересів Церкви¹⁰⁵ і народу¹⁰⁶, падіння його суспільного авторитету¹⁰⁷. Тож нагальною потребою духовенство називало об'єднання верстви¹⁰⁸, платформою для якого мали стати християнські цінності¹⁰⁹. Шлях подолання політичних протиріч вбачали в трактуванні утисків, яких зазнавали галицькі українці в національному та релігійному житті, не крізь призму будь-якої політичної ідеології, а як порушення засад християнської справедливості, даного Богом кожному народові права на вільний розвиток на своїй землі¹¹⁰. Об'єднані таким баченням священники мали одноставно виступати в суспільному житті¹¹¹, добиваючись відновлення позитивного сприйняття Церкви й духовенства¹¹². Неможливість подолання політичних протиріч чимраз то більше схиляла священників до позиції максимального уникання політичної діяльності із зосередженням натомість на економічній, освітній і культурній роботі.

На потребі консолідації кліру неодноразово наголошував й владика Андрей Шептицький¹¹³. Він зазначав, що священники як громадяни мають право і повинні брати участь в суспільному (зокрема й політичному) житті народу¹¹⁴, однак при тому завжди мають пам'ятати, що насамперед вони є священниками, ніколи «не можуть бути політиком в церкві, не сміють політики мішати до проповіді ані до жадних відносин їх як душпастирів з вірними»¹¹⁵, також мусять пильнувати, щоб громадська робота ніколи не ставала для них пріоритетною, а надмірна увага до неї не призводила до занедбання станових обов'язків.

Вимагаючи такої позиції від підвладного кліру, митрополит й сам непохитно й послідовно дотримувався її. Визначаючи позицію Греко-католицької церкви як чинника суспільного життя, архієрей зазначав, що вона «позитивно й активно втручатиметься у національні справи, не боячись при цьому осудити дії, які, можливо, є корисними для нації, але несумісні з принципами християнства»¹¹⁶. Демонстрацією вірності архієрея цим принципам стала його реакція на вбивство в 1908 р. студентом М. Січинським галицького намісника А. Потоцького. У проповіді, виголошеній у церкві св. Юра, митрополит Андрей Шептицький за-

значив: «Народови служить ся любов'ю, працею, пожертвоуванєм; народови служить ся сьвятостю, чеснотою, а далеко від тої праці най стоять ті, що єї в безодню крови і болота пхають [...]»¹¹⁷. Позиція митрополита викликала в наелектризованому міжнаціональним протистоянням українському середовищі осуд і нерозуміння, була сприйнята як відступництво єпископату від боротьби за права українського народу в краї. «Скільки разів наш нарід почне хоч трохи острійше реагувати на національний, політичний і соціально-економічний гнет з боку Поляків, – зазначало «Діло», – стільки разів ніколи не хибне голосу єпископату [...] щоби гасити народний запал до боротьби о свої права, бо тут на думку гр.-кат. єпископату грозить небезпека, що вірні гр.-кат. церкви готові зійти в огні боротьби з християнських доріг»¹¹⁸. Осуд національних демократів¹¹⁹ викликала й діяльність митрополита Андрея щодо підтримки священників-прихильників русофільства, яких душпастирі українофільського спрямування з кінця XIX ст. методично усували з впливових позицій у церковній ієрархії та з духовної семінарії¹²⁰. Така діяльність владики є особливо промовистою з огляду на те, що він був прихильником саме Національної демократичної партії як центристської політичної сили, «що не ставила перед собою радикальних ні соціальних, ні національних домагань»¹²¹. У 1911 р. газета «Sonn und Montags-Zeitung» писала: «гр. Шептицький користується в українофілів, що творять руський клуб у парламенті, великими симпатіями і він вважається також політичним протектором цієї партії»¹²².

Греко-католицький священник, що нерідко належав до числа кількох українських інтелігентів у громаді, мусив добре орієнтуватись у цих процесах, щоби вчасно і на належному рівні надавати парафіянам допомогу¹²³. Увага духовенства до соціально-економічної сфери значною мірою впливала з курсу Апостольського Престолу, проголошеного енциклікою Папи Лева XIII «Rerum Novarum» (1891 р.)¹²⁴, де була сформульована позиція Католицької церкви щодо принципів «соціальної, економічної і політичної справедливості»¹²⁵. Також у своїх пізніших посланнях Святійший Отець закликав духовенство опікуватися економічною організацією селянства¹²⁶. Цю роботу священники сприймали не стільки як національний¹²⁷, скільки як душпастирський обов'язок¹²⁸, вважаючи, що добробут населення сприятиме його побожності¹²⁹ та нейтралізуватиме вплив радикалів¹³⁰.

Одним із шляхів покращення добробуту селянства вважали поглиблення й модернізацію його

господарських знань і навичок через різного роду господарські товариства, що виникли ще наприкінці XIX ст. Так 23 березня 1898 р. в Олеську засновано товариство «Сільський Господар», яке очолив парох с. Цішки Золочівського повіту Тома Дуткевич¹³¹. Товариство мало на меті пропагувати різні галузі господарства (рільництво, тваринництво, садівництво, городництво, пасічництво)¹³²; поширювати сільськогосподарську літературу й надавати посередницькі послуги при закупівлі техніки і знарядь праці¹³³. На початку XX ст. керівництво товариства переїхало до Львова, що ознаменувало його перетворення в організацію крайового значення. Популяризувати діяльність товариства мали насамперед священики і вчителі, які виступали для цього у пресі, їздили по селах з лекціями про нові методи господарювання¹³⁴. Підтримувати діяльність «Сільського Господаря» у «Львівському архієпархіальному віснику» закликав духовенство митрополит Андрей Шептицький. Водночас архієрей і сам демонстрував таку підтримку. В 1910 р. він надав «Сільському Господарю» 2000 корон допомоги, чим, за визнанням керівництва товариства, підтримав його «в найприкрішій хвили, коли затії політичних противників наших здержують всяку поміч для нас з фондів публичних [...]»¹³⁵. У 1913 р. у зверненні до митрополита керівництво «Сільського Господаря» зазначало: «майже дві треті частин наших Філій в руках священиків – священики суть їх головами, ви діловими і діловодчиками і признати мусимо, що всюди там, де одиниці з поміж духовенства щиро справами наших Філій займають ся, росте з одної сторони значіння і вплив нашого Товариства, а з другої сторони росте рівномірно вплив і повага дотичних одиниць з поміж священства а з тим і цілого духовенства»¹³⁶.

Іншим основним видом господарювання в селі було скотарство. Проте через невміння вести селекційну роботу, переробляти і зберігати вирощене, цей вид господарювання здебільшого не приносив селянам прибутків¹³⁷. На кінець XIX ст. галузь була монополізована, ціни на м'ясо-молочну продукцію штучно занижені. Зі священицького середовища походили кілька ініціаторів відновлення рентабельності тваринництва. Один із них, о. Андрій Пеленський (парох с. Княгиничі Рогатинського повіту), у 1897 р. організував спілку селян-скотарів і налагодив систему транспортування худоби на віденські торги без посередників¹³⁸. Іншим осередком скотарства стало створене в 1897 р. станіславське товариство «Підгірська Спілка» (з кінця 1897 р. – «Підгірська спілка для торгівлі безрогами і рогатою худобою»)¹³⁹, очолене парохом Сільця (Бережансь-

кий повіт) Володимиром Озаркевичем. Товариство мало на меті займатися продажем худоби і створити фабрику масарських виробів¹⁴⁰. Правління «Підгірської Спілки» розраховувало на підтримку парафіяльного духовенства в популяризації товариства серед селян¹⁴¹.

Священики ставали засновниками й активними діячами численних місцевих господарських осередків – економічних спілок, громадських складів, позичкових кас, українських крамниць¹⁴². Такі крамниці пропагували національну продукцію¹⁴³ й подекуди гідно конкурували з єврейськими магазинами¹⁴⁴. Священики входили до складу крамарських осередків¹⁴⁵, завданням яких було надавати селянам допомогу в закупівлі продукції¹⁴⁶. Нерідко створювали т. зв. церковні крамниці, доходи з яких ставали додатковим джерелом для будівництва чи прикраси церкви¹⁴⁷. Серед духовенства пропагували ідею закупівлі речей церковного вжитку винятково в національного товаровиробника¹⁴⁸ (в «Народній Торгівлі»¹⁴⁹, «Товаристві для виробу і продажу риз церковних у Самборі»)¹⁵⁰. Щоправда, її не завжди дотримувалися¹⁵¹. Як засіб запевнення матеріальної стабільності громади розглядали також антиалкогольну діяльність духовенства¹⁵².

Господарський напрям у цей період також належав до компетенції товариства «Просвіта». Серед організаторів, доповідачів і учасників численних господарських віч «Просвіти» було чимало священиків¹⁵³. Вони виступали з пропозиціями щодо економічної організації, ділилися досвідом господарювання, розповсюджували селекційне насіння, щепи, городні й господарські знаряддя, були авторами книжечок для селянства, що виходили у видавництві «Просвіти»¹⁵⁴. Заходами парафіяльного духовенства були створені позичкові каси, крамниці і шпихлірі, що діяли під егідою «Просвіти».

На початку XX ст. почали інтенсивно розвивати молочарство. За підтримки Товариства ім. М. Качковського парох с. Громна о. М. Роставицький виступив співорганізатором тримісячних молочарських курсів для керівників молочарських союзів. На них учасники опановували діловодство, арифметику, бухгалтерію, отримували практичні навички. Прикметно, що більшість предметів викладали безкоштовно. В рамках товариства «Просвіта» молочарство розвивав о. О. Нижанківський. На виділені Товариством 300 корон священик у 1904 р. заснував молочарню в с. Завадів стрийського деканату. Її успішний розвиток дав поштовх до відкриття ще кількох молочарень, які згодом об'єднали в «Союз руських молочарських спілок».

Важливим завданням української економіки була націоналізація капіталу через його вкладен-

ня в українські економічні товариства. У 1892 р. було засноване перше українське страхове товариство «Дністер». Активну участь душпастирів у ньому додатково зумовлювало те, що згідно з законодавством кожний ерекційний будинок мав бути застрахований від пожежі. «Дністер» підтримала значна частина парафіяльного кліру¹⁵⁵. Членами-засновниками товариства стало 137 священників; після світської інтелігенції це була друга за чисельністю соціальна група¹⁵⁶. Станом на 1898 р. у товаристві були застраховані 1 245 парафій і 1 808 церков¹⁵⁷. Такі тенденції зберігалися й на початку XX ст. Деякі священники, керуючись обережністю, страхували в «Дністрі» лише частину церковного майна, а щодо іншої надавали перевагу якомусь із польських чи німецьких товариств¹⁵⁸. Їх настоятелями переважно були русофіли, які вважали «Дністер» народовським товариством¹⁵⁹. Ці священники, всупереч розпорядженням духовної влади¹⁶⁰, страхували церковне й особисте майно у польських товариствах¹⁶¹ і навмисне не ознайомлювали парафіян із діяльністю «Дністра»¹⁶². Позиція таких душпастирів викликала громадський осуд, її трактували як брак патріотизму, нагадували, що ці «гроші не суть їх власністю, а людські, громадські»¹⁶³. Щоб покласти край таким випадкам, митрополичий ординаріат наприкінці 1912 р. видав розпорядження, за яким парохі мусили страхувати церковні споруди винятково в «Дністрі», а там, де страхування відбувалося коштом конкуренційних сторін – закликати до цього парафіяльні комітети. До кінця 1913 р. усі церковні споруди, застраховані в інших товариствах, мали бути переведені до «Дністра». Виконання цього розпорядження духовна влада контролювала через докладні (з поданням точних списків) звіти деканів¹⁶⁴.

Священники також були засновниками і членами багатьох сільських і міських кредитних товариств¹⁶⁵, спілок ощадності і позичок системи Райфайзена¹⁶⁶. Нерідко священники допомагали селянам у питаннях збереження і придбання майна. Непоодинокими були випадки, коли завдяки порадам і підтримці (у тому числі матеріальній)¹⁶⁷ духовенства селяни ставали власниками єврейських¹⁶⁸ і польських поміщицьких¹⁶⁹ наділів, а також зберігали землі, яким загрожувало відібрання через лихву¹⁷⁰.

У 1902 р. душпастирі підтримали селянський страйковий рух, головними вимогами якого було покращення побутових умов і підвищення заробітної плати селян. Таку позицію вони трактували як свій священницький обов'язок «станути в разі потреби по стороні визискуваного наємника і пригадати трудоводавцям, що затримане заплати наємникови се гріх до неба о пім-

сту вопіючий, а з другої сторони показати робітникам, в який спосіб законною дорогою можуть добити ся ліпшої платні [...]»¹⁷¹. Прикметно, що всупереч пасивній позиції, яку щодо страйку зайняла Русько-народна партія, протести підтримали священники-прихильники русофільства¹⁷².

На зламі XIX–XX століть поширеним явищем серед українського селянства стала заробітчанська еміграція, яка спрямовувалася в кількох напрямках: до Росії, Бразилії, Канади, Америки¹⁷³. З огляду на це митрополичий ординаріат зобов'язав душпастирів фіксувати факти виїзду селян і надавати цю інформацію ординаріату. Це давало духовній владі можливість відстежувати напрямки еміграції вірних, щоб відсилати туди священників (у пресі зустрічалися заклики до парохів їхати на душпастирську працю до українських громад за кордоном), спостерігати за впливом заробітчанської еміграції на населення. Митрополит Андрей Шептицький закликав заробітчан перед від'їздом обов'язково посповідатися й прийняти Св. Причастя, на чужині провадити моральне, чесне й роботяще життя, застерігав перед агентами-шахраями¹⁷⁴. Неодноразово архієрей «спілкувався» з українськими емігрантами за посередництвом паси́рських листів¹⁷⁵.

Опікуватися українськими емігрантами священників заохочували через діяльність в Товаристві св. Рафаїла, завданням якого було надавати експатріантам релігійно-моральну й матеріальну підтримку. У березні 1907 р. в приміщенні Львівської духовної семінарії відбулися перші збори львівського відділення цього Товариства. В них взяли участь понад 80 представників духовної й світської інтелігенції. Священники о. д-р Жук (як заступник голови) і о. М. Будка (як касир) увійшли до виділу¹⁷⁶. У 1909 р. у Львові почало діяти ще одне товариство для допомоги емігрантам – «Провидіння», одним з ініціаторів створення якого був о. Й. Фолис¹⁷⁷. Визнання за свою діяльність в рамках оптимізації еміграційного руху здобули о. Ганицький (який вивчав умови життя й роботи українських заробітчан в Пруссії, ініціював створення бюро посередництва праці для них¹⁷⁸, до кінця життя опікувався пруським напрямком заробітчанської еміграції українців¹⁷⁹) і о. Д. Танячевич (організовував групи робітників на роботи в копальнях у Найбе-руні (Пруська Сілезія) й пропагував таку діяльність серед душпастирів¹⁸⁰).

На початку XX ст. Церква почала створювати ґрунт для поступової передачі господарських справ до рук світських спеціалістів. У листопаді 1910 р. Папа заборонив білому і чорному духовенству обіймати посади голів, директорів, членів управлінської ради, секретарів чи касирів економічних уста-

нов, звільнившись з них протягом чотирьох місяців (згодом продовжив цей термін до двох років¹⁸¹). При тому душпастирі мали залишатися для вірних помічниками й радниками з господарських питань¹⁸². У 1913 р. папським декретом дозволялося священикам працювати тільки в тих економічних установах, «про які їм напевно відомо, що ведуть справи солідно і чесно [...] суворо спостерігати за тим, щоб випадково з цього їх діловодства не виникли які б то не були збитки чи спокуса». Попри те Понтифік наполегливо закликав священиків виховувати світський контингент, який би протягом трьох років міг їх замінити¹⁸³.

Посилення секуляризаційних процесів, зміцнення ліворадикальних сил спонукали греко-католицьку ієрархію звернути прискіпливу увагу на читальні. В українських громадах Галичини діяли народовські читальні товариства «Просвіта», русофільські товариства ім. М. Качковського, незалежні, а також просвітницько-економічні осередки радикалів. Робота над створенням і розвитком перших трьох значною мірою була покладена на парафіяльне духовенство: чимало священиків ставали керівниками й активними учасниками життя читалень. Митрополит Андрей Шептицький закликав духовенство обов'язково брати участь у читальняному русі в парафії, застерігати вірних «перед злими книжками та часописями» і пропагувати духовну й моральну літературу, зокрема й пастирські листи архієрея до народу¹⁸⁴.

Працю священиків у читальнях трактували як свідчення їх патріотизму. Водночас вона ставала засобом для збереження авторитету душпастиря в громаді, а тому сприймалася не лише як патріотичний, а й як душпастирський обов'язок. Однією з найпоширеніших форм роботи в читальні була організація лекцій, авторами яких часто ставали священики¹⁸⁵. Душпастирі входили до читальняних гуртків, у складі яких їздили з доповідями по навколишніх селах¹⁸⁶. Також священики опікувалися проведенням у читальнях заходів культурно-мистецького характеру: організовували вечорниці, забави з музикою для молоді, аматорські вистави та виступи гастролуючих колективів, ставали організаторами чи співорганізаторами різноманітних мистецьких вечорів, зокрема на честь М. Шашкевича, Т. Шевченка, Ю. Федьковича, М. Гоголя, часто долучаючись до участі в них як лектори, виконавці поетичних і музичних творів, керівники хорових колективів¹⁸⁷. Одним із головних аспектів читальняної роботи священиків мало стати громадсько-політичне виховання селян, що, зокрема, передбачало прищеплення їм почуття власної гід-

ності, самостійності, усвідомлення громадянських прав¹⁸⁸. Так, саме відсутність чи мала кількість читалень у повітах вважались однією з вагомих причин поразок українців на виборах, і зазвичай відповідальність за такий стан покладали на місцеве духовенство. Нерідко маючи вирішальний вплив на роботу в читальні, священик міг таким чином пропагувати якусь конкретну політичну течію. Проте траплялися випадки, коли симпатії громади не відповідали політичним уподобанням священика, і це спричиняло суперечки щодо політичної орієнтації місцевої читальні¹⁸⁹.

Неабияку увагу духовенство звертало на вміст фондів читальняних бібліотек. Священики часто долучалися до поповнення бібліотечних збірок читалень, даруючи їм власні книги, власним коштом передплачуючи для них пресу¹⁹⁰. Поширення атеїстичної та антикатолицької літератури зумовило появу спеціальних звернень греко-католицької ієрархії, якими духовенству заборонялося читати певні часописи. Також священики були зобов'язані стежити за тим, щоб ці часописи не потрапляли до рук парафіян і до читалень. Так, о. Збудовський із Зубрців Бучацького повіту безкоштовно надавав читальні газети «Діло» і «Свобода», щоб запобігти поширенню між парафіянами русофільського «Русского слова», а сотрудник с. Липиці Рогатинського повіту навіть відмовив одному з вірян у розгрішенні, доки не припинить передплачувати цей часопис¹⁹¹.

Одним із напрямів діяльності парафіяльного духовенства стало пропагування народної й релігійної пісні, поетичних і прозових творів, театрального мистецтва. Чимало священиків опікувалися створенням і діяльністю у парафіях хорових колективів¹⁹². Нерідко майстерний спів хору в церкві викликав у парафіян емоції, що зміцнювали їх прив'язаність до Східного обряду, а водночас і патріотичні почуття. Визнаними майстрами хорового мистецтва були отці Ісидор Воробкевич, Порфирій Бажанський, Микола Кумановський, Остап Нижанківський, Йосиф Кишакевич, Олександр Левицький, Йосиф Витошинський. Розвиток церковних хорів спонукав священиків-музикантів порушити питання про уніфікацію методики навчання, видання підручника співу, укладення якнайповнішої збірки партитур народних і релігійних пісень, пристосованих до виконання народними хорами.

Парафіяльне духовенство причинялося до розвитку й популяризації вокальної та інструментальної музики. Окремі душпастирі прославились як добрі музиканти-виконавці (Євген Купчинський як цитрист, Петро Дуркот як співак і скрипаль), інші – як композитори (О. Нижанківський, Й. Ки-

шакевич¹⁹³, М. Кумановський, М. Копко, В. Матюк, П. Бажанський). Сучасні музикознавці зазначають, що їх творчість заклала підґрунтя західноукраїнської композиторської школи¹⁹⁴, сформувала «феномен галицької духовної музики – церковну василіянську пісню», поєднання в якій духовних і патріотичних мотивів виводило ці твори «за рамки молитви», роблячи їх водночас «носієм національної ідеї»¹⁹⁵.

Священики утримували в полі зору й духовно-культурний вплив театрального мистецтва. Вони самі відвідували театри і заохочували до цього парафіян, часто ставали ініціаторами й організаторами селянських аматорських вистав, писали музичний супровід до п'єс. Для підтримки національного професійного театального мистецтва священики робили пожертви на будівництво українського театру і заохочували до цього селян, а також входили до «Товариства будови русько-народного театру ім. Котляревського»¹⁹⁶. Щоправда, констатуючи значний вплив духовенства на театральне мистецтво, І. Франко наголошував на шкідливості цього для розвитку українського театру, який опинявся в певних рамках, виявляючи «склонність до мілкої моралізації і проповідництва, до мальованя іділічних сцен підпущених солодковатим сентименталізмом», а з іншого боку – «страшенну дразливість на все «неестетичне» т. є. не підхоже під старосвітські вузкопарафіянські погляди, на приличність, нехить до смілої аналізи і навіть до зображування явищ прикрих, вражаючих нерви ніжних пансіонерок»¹⁹⁷.

Парафіяльне духовенство було безпосередньо причетним до розвитку українського (насамперед церковного) малярського, різьбярського й архітектурного мистецтва. Облаштування церковних приміщень ставало для священиків нагодою для підтримки національних мистецьких кадрів, зокрема через співпрацю з «Товариством для розвою руської церковної і світської штуки»¹⁹⁸, а також «Союзу студентів архітектури у Львові»¹⁹⁹. Парох с. Соколівка золочівського деканату о. В. Кальба наголошував, що, підтримуючи талановитих українських митців, священики сприяють розвиткові високого національного мистецтва світового рівня²⁰⁰. У 1901 р. митрополит Андрей Шептицький звернувся до парафіяльного духовенства із закликом дбати по належне збереження старовинних книг, фелонів, ікон чи іконостасів, при потребі передавати їх на збереження фахівцями; перед тим, як розбирати стару дерев'яну церкву, подбати, щоб було зроблено її якісну світліну. Для ефективної й координованої діяльності в цьому напрямку митрополит закликав духовенство обрати з-поміж кондеканального кліру священика

на посаду члена епархіальної комісії консерваторів пам'ятника і штуки. Завданням таких священиків було «пізнати і по можності з часом списати всі важніші пам'ятки, що знаходяться в церквах свого деканату», надавати деканам і парохам рекомендації щодо зберігання цінних предметів, контактувати в цих питаннях з ординаріатом²⁰¹. Уже незабаром, у 1905 р., митрополит Андрей заснував приватну фундацію «Церковний музей», що стала базою для майбутнього «Національного музею митрополита Андрея Шептицького».

Отже, визначальною рисою греко-католицького парафіяльного духовенства в Галичині було те, що воно займало провідні позиції в українському національному русі. Не було практично жодної ключової ділянки життя народу, до якої б священики тією чи іншою мірою не долучалися: вони були організаторами й очільниками політичного, економічного, просвітницько-культурного життя громад. Така позиція кліру відповідала запитам значної частини українського населення краю, з іншого боку органічно впліталася у бачення щодо своїх суспільних ролей самого духовенства. Водночас активна громадсько-політична діяльність, що передбачала підтримку душпастирями однієї з українських політичних ідеологій, розвела духовенство в конфліктуючі табори, стала причиною неприпустимих для верстви тенденцій ворогування і взаємного поборювання.

1. М. Ж. З історії гр.-кат. духовної семінарії в Перемишлі // Альманах українських богословів. – Львів, 1923. – С. 137–138.
2. Там само – С. 212–218; Правила для Семінарії більшої і меншої // Додаток до чинностей і р'шень руського провінціального собора в Галичині, відбувшогося во Львові въ р. 1891. Львів, 1897. – С. 443–469;
3. Глисюк Я. Діяльність студентських товариств Греко-католицької духовної семінарії у Львові (1849–1914) // Львів: місто, суспільство, культура. – Львів, 2007. – Т. 6. Львів–Краків: діалог міст в історичній ретроспективі. – С. 246–294; Левицький Я. Львівська духовна семінарія в літах 1897–1901. – Львів, 1901.
4. Малий Ю. Українська Колегія в Римі // Альманах українських богословів... – С. 144–145; Глисюк Я. Генеральна греко-католицька духовна семінарія... – С. 39–40; Kolegium ruskie w Rzymie // Gazeta Narodowa. – 1897. – № 238. – 28 sierpnia; Тулюк-Кульчицький Д., о. Греко-Католицька Церква в Галичині на переломі 19 і 20 століть. – Монреаль, 1999. – С. 7–8.
5. Делятинський Р. Історія Станіславівської Епархії (1885–1900). – Івано-Франківськ, 2001. – С. 41–42.
6. І. Л., о. З історії Духовної Семінарії в Станіславові // Альманах українських богословів. – Львів, 1923. – С. 139.
7. Глисюк Я. Генеральна греко-католицька духовна семінарія у Львові 1848–1914: інституційна та соціальна історія. – Львів, 2008. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. На правах рукопису. – С. 82.
8. Всесечнішому настоятельству і возлюбленим питомцям духовної семінарії у Львові // Андрей Шептицький. Пастирські послання... – С. 271–287.

9. Глистюк Я. Генеральна греко-католицька духовна семінарія... – С. 82–86, 97–99.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІА України у м. Львові). – Ф. 491 (Греко-католицька митрополічна капітула, м. Львів. 1771–1944 рр.). – Оп. 1. – Спр. 802. – Арк. 2–6; Спр. 808. – Арк. 1, 4–5; Пристай О., о. 3 Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого й сучасного. – Т. II. – Львів-Нью-Йорк, 1935. – С. 115.
11. Епархіяльні відомості // Нива. – 1904. – Ч. 8. – 1 серпня. – С. 214.
12. Шематизмъ всего клира Греко-католической епархії Станиславѣвской. – Станиславѣв, 1900; Шематизмъ Всечестного клира греко-католич. Митрополитальной архидієцезії Львѣвской. – Львѣв, 1900; Шематизмъ всего клира греко-католического епархій соединенныхъ Перемишской, Самборской и Сяноцкой. – Перемишль, 1900.
13. Див. шематизми цих епархій за 1900 р.
14. Пелешь Ю., о., дръ. О деканахъ // Рускій Сіонъ. – 1873. – Ч. 20. – 31 жолтня (12 листопада). – С. 628.
15. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 4700. – Арк. 2–3.
16. [С. С.] Дописи «Дѣла» // Дѣло. – 1891. – Ч. 77. – 4 (16) цвѣтня.
17. Зъ нагоды будучого синоду провінціального // Дѣло. – 1891. – Ч. 203. – 9 (21) вересня.
18. Львівський синод // Діло. – 1905. – Ч. 280. – 17 (30) грудня.
19. Тороньскій А., о. Где що про матеріальний и моральний бытъ духовенства // Рускій Сіонъ. – 1872. – Ч. 11. – 15 (27) юнія. – С. 324.
20. Священикъ Епархії станиславѣвской. Справы церковнѣ // Дѣло. – 1899. – Ч. 155. – 14 (26) липня.
21. Церковне право при обсадахъ церковныхъ урядѣвъ // Прапоръ. – 1899. – Ч. 8. – За серпень. – С. 244–251.
22. Див. шематизми цих епархій за 1900 р.
23. Див. напр.: Шематизмъ всего клира Греко-католической епархії Станиславѣвской на рѣкъ Божій 1893. – С. 163.
24. Вѣокарый. Справы церковнѣ // Дѣло. – 1899. – Ч. 140. – 25 червня (7 липня).
25. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201 (Львівська митрополічна греко-католицька консисторія, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 4772. – Арк. 4–5, 27.
26. Там само. – Спр. 4741, 29 арк.; спр. 4836, 30 арк.
27. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 412. – Арк. 19–20.
28. Чинности и рѣшеня... – С. 202–205.
29. Чинности и рѣшеня... – С. 229; Заярнюк А. Ідіоми емансипації. «Визвольні» проекти і галицьке село у середині XIX століття. – Київ, 2007. – С. 92–93.
30. Свящ. А. С. Б. Кому подвѣдомственны приходскіи уряды? // Галичанинъ. – 1901. – Ч. 25. – 2 (15) лютого.
31. Новыи предписанія о устраниеніи приходниковъ // Галичанинъ. – 1910. – № 191. – 26 августа (8 сентября).
32. Там само. – Арк. 10–11 зв, 35, 52; Рухъ въ рускихъ товариствахъ // Дѣло. – 1897. – Ч. 273. – 2 (14) грудня.
33. Див.: Хроника // Львѣвско-архієпархіяльны вѣдомости. – 1890. – Ч. 1. – 30 сѣчня. – С. 16.
34. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 4126. – Арк. 19–20, 23; Ф. 408 (Греко-католицький митрополічий ординаріат у Львові). – Оп. 1. – Спр. 749. – Арк. 6–7.
35. Уставъ для каноничного конкурса при обсажденіи парохій въ гр.к. Епархії львѣвской // Додатокъ до чинностей... – С. 499–509.
36. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 4708. – Арк. 8–9.
37. Уставъ для каноничного конкурса при обсажденіи парохій въ гр. к. Епархії львѣвской // Додатокъ до чинностей и рѣшеня... – С. 497–509; ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 4797. – Арк. 53.
38. Хроника // Львѣвско-архієпархіяльны вѣдомости. – 1890. – Ч. 1. – 30 сѣчня. – С. 19; Роля Ставропігії митрополічої консисторії і намісництва в ширенію православя і русофільства // Діло. – 1913. – Ч. 229. – 1 (14) жовтня.
39. Церковне право при обсадахъ... – С. 244–251.
40. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 4583. – Арк. 9; Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 731. – Арк. 6.
41. Там само. – Спр. 4734. – Арк. 39–40.
42. Презента // Дѣло. – 1892. – Ч. 198. – 2 (14) вересня.
43. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 4746. – Арк. 2.
44. Для Греко-католицької церкви в Галичині й Буковині патронат був запроваджений патентом Йозефа II в 1785 р., за яким кожен поміщик ставав патроном церкви на території свого маєтку (Соймовая рѣчь пос. Окуневского // Галицкая Русь. – 1892. – № 53. – 5 (17) марта).
45. Так, станом на 1912 р. в руках римо-католиків і вірмен було 76,8 %, у євреїв – 14,3 %, а у греко-католиків – лише 3,2 % табулярних володінь (Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895. – Warszawa, 2006. – S. 57).
46. Заярнюк А. Надання «презенти» на парафію у другій половині XIX століття: соціальні та дискурсивні практики // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. – С. 449; Священикъ. Голосъ въ нашихъ дѣлахъ церковныхъ // Дѣло. – 1896. – Ч. 265. – 25 падолиста (7 грудня); о. О. Г. Наша доля // Нива. – 1908. – Ч. 8. – 15 цвѣтня. – С. 249.
47. Тарнавський Ф., о. Спогади... – С. 147; Радикальне віче в Перемишлі // Громадський голос. – 1895. – 5 нр. 20 липня. – С. 33.
48. [В.] Дописи «Дѣла» // Дѣло. – 1894. – Ч. 103. – 9 (21) мая; [Н. Н.] Політика польска – католицка? // Дѣло. – 1897. – Ч. 30. – 7 (19) лютого; Голосы Клиру // Прапоръ. – 1899. – Ч. 11. – За падолисть. – С. 344–345.
49. Священикъ. Голосъ въ нашихъ дѣлахъ церковныхъ // Дѣло. – 1896. – Ч. 265. – 25 падолиста (7 грудня); Пристай О., о. 3 Трускавця... – Т. II. – С. 178.
50. Допись // Руслан. – 1897. – Ч. 260. – 15 (27) падолиста; Пристай О., о. 3 Трускавця... – Т. II. – С. 191.
51. ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 159. – Спр. 482. – Арк. 26.
52. Петиція «Русской Рады» въ дѣлѣ патроната // Галицкая Русь. – 1892. – № 100. – 3 (15) мая.
53. Заярнюк А. Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини XIX століття // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5 (за 1999–2000 рр.). – С. 54–57; [С.***] Гадки на часѣ // Дѣло. – 1896. – Ч. 221. – 1 (13) жовтня; Галичанинъ. – 1908. – Ч. 175. – 3 (16) серпня; Пристай О., о. 3 Трускавця... – Т. II. – С. 194.
54. Къ борбѣ съ патронатомъ (Голосъ священника) // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 204. – 11 (24) сентября; Ще в справі патронату і в справі метрикальних вписів. (Допись з кругів духовенства) // Діло. – 1902. – Ч. 213. – 23 вересня (6 жовтня).
55. Презентованье приходника въ Бѣлинѣ // Галичанинъ. – 1894. – Ч. 148. – 5 (17) липня; Противъ запрезентованія о. Погорецкого // Галичанинъ. – 1894. – Ч. 159. – 17 (29) липня; Неудобность презентацийного права. (Голосъ изъ провинции) // Галичанинъ. – 1901. – Ч. 132. – 15 (28) юнія.
56. Про запрезентованье руской парохіи въ Снятинѣ // Дѣло. – 1891. – Ч. 286. – 21 грудня (2 сѣчня 1892).
57. Про запрезентованье руской парохіи...

58. Снесеніє церковного патроната // Галичанинъ. – 1900. – Ч. 46. – 26 февраля (10 марта).
59. Чинности и рѣшеня... – С. 89; ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 4722. – Арк. 12–13.
60. О достоїнстві і обов'язках священства... // Там само. – С. 172.
61. [И. Н.] Наука руского письма й мови и церковного спѣву въ народныхъ школахъ // Дѣло. – 1894. – Ч. 224. – 6 (18) жовтня.
62. Красва рада шкільна // Руслан. – 1899. – Ч. 29. – 7 (19) лютого..
63. Справи церковні // Дѣло. – 1902. – Ч. 19. – 23 сѣчня (5 лютого).
64. Як рада шкільна дбає про руські справи в школах // Діло. – 1912. – Ч. 21. – 14 (27) січня; В справі релігії в побережанських школах // Діло. – 1912. – Ч. 217. – 26 вересня.
65. Прошеніє къ русскимъ Владыкамъ // Галичанинъ. – 1907. – Ч. 34. – 14 (27) февраля.
66. З кругів катихитів // Діло. – 1914. – Ч. 42. – 25 лютого.
67. Виховуймо найчисленнѣйшу народну інтелігенцію! // Прапоръ. – 1899. – Ч. 7. – За липень. – С. 193–209; Польовий Я. Священники Рогатинщини. – Львів, 2008. – С. 30.
68. Щедрий меценатъ // Галичанинъ. – 1899. – Ч. 77. – 6 (18) апрѣля; Стипендійну заемогу // Руслан. – 1897. – Ч. 14. – 18 (30) січня.
69. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження. – Дрогобич, 1990. – С. 57.
70. Клиръ щирецкого деканата // Галичанинъ. – 1902. – Ч. 17. – 20 января (2 февраля); Подяка і заява клиру олеського деканату // Діло. – 1903. – Ч. 237 і 238. – 21 жовтня (3 падолиста).
71. О достоїнстві... – С. 173.
72. Там само. – С. 174.
73. Пристай О., о. З Трускавця... – Т. II. – С. 157.
74. Левицький К., д-р. В справѣ уживаня руского языка // Дѣло. – 1898. – Ч. 163. – 24 липня (5 серпня).
75. Руска переписка греко-кат. урядовъ парохіяльныхъ зъ ц. к. властями // Дѣло. – 1897. – Ч. 236. – 17 (29) жовтня.
76. Повічеві репресії // Діло. 1906. – Ч. 166. – 5 (18) липня.
77. Голосы клиру // Прапоръ. – 1900. – Ч. 5. – За май. – С. 138–140.
78. Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини ХІХ–початку ХХ ст. – Львів, 2001. – С. 49–50; Мозер М. «Язичіє» – псевдотермін в українському мовознавстві // Причинки до історії української мови. – Харків, 2008. – С. 641–644, 662–663.
79. Собрание «Народной Рады» въ Турцѣ // Галицкая Русь. – 1891. – № 92. – 27 іюля (8 августа).
80. Макаруч С. Москвофілство: витоки та еволюція ідеї (середина ХІХ ст. – 1914 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 90.
81. Збори общества им. Качковского // Дѣло. 1892. – Ч. 194. – 28 серпня (9 вересня); Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. II. Частини третя та четверта. – Нью-Йорк – Київ, 2009. – С. 146.
82. [Г.И.Т.] Старая история въ новомъ изданіи // Галицкая Русь. – 1892. – № 215. – 24 сентября (6 октября); Лемко изъ Завадки. Въ дѣлѣ фонетическихъ затѣй // Галицкая Русь. – 1891. – № 208. – 19 (31) декабря.
83. Дописи «Дѣла» // Дѣло. – 1892. – Ч. 151. – 7 (19) липня; Мужаймося! // Галичанинъ. – 1894. – Ч. 137. – 19 червня (1 липня).
84. [Дрѣ І. Б.] О теперѣшнѣй школѣ народнѣй, еи хибяхъ и способахъ направи // Душпастырь. – 1893. – Ч. 17. – 3 (15) вересня. – С. 385–392.
85. Мозер М. Уживання української мови... – С. 560–561.
86. Полоды украинской самостоятельной церкви // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 116. – 25 мая (7 июня); Евангеліє въ гимназіи на украинскомъ языкѣ // Галичанинъ. – 1907. – Ч. 281. – 16 (29) декабря.
87. В справі перекладу молитов на народну мову // Діло. – 1910. – Ч. 262. – 11 (24) падолиста.
88. Українській языкъ въ церкви // Галичанинъ. – 1910. – № 254. – 12 (25) ноябрю.
89. Богачевскій Петро, о. Кѣлька увагъ що до внутрѣшної організації парохій // Душпастырь. – 1895. – 15 (27) сѣчня. – Ч. 1. – С. 10.
90. М. З-кій. Гасителѣ народного духа // Дѣло. 1896. – Ч. 73. – 3 (15) цвѣтня.
91. Тарнавський Ф., о. Спогади... – С. 137–139, 142.
92. Правдолюбъ. Письмо зъ Залѣщицкого // Дѣло. – 1898. – Ч. 92. – 27 цвѣтня (9 мая); Священникъ. Дописи «Дѣла» // Дѣло. – 1895. – Ч. 162. – 22 липня (3 серпня).
93. Олесницький Є. Сторінки... – С. 266.
94. Пристай О., о. З Трускавця... – Т. II. – С. 210.
95. Нагаєвскій І. Історія української держави двадцятого століття. – Київ, 1993. – С. 379; також див.: Кісь Н. Греко-католицька церква та дискусія про національну ідентичність у міжвоєнний період // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – Ч. 15–16. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. – С. 230.
96. Дописи «Дѣла» // Дѣло. – 1894. – Ч. 284. – 21 грудня (2 сѣчня 1895); Оснудателѣ політичного товариства «Руска Рада въ Любачевѣ» // Дѣло. – 1898. – Ч. 200. – 9 (21) вересня.
97. «Бобреца Руска рада» // Дѣло. – 1894. – Ч. 229. – 12 (24) жовтня.
98. Загальний збѣръ «Подольской Рады» // Дѣло. – 1895. – Ч. 88. – 22 цвѣтня (4 мая).
99. Гіжовський Б. Звідки взяли ся москвофіли. – Львів, 1907. – С. 4.
100. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 680. – Арк. 88.
101. Подвигъ украинского попика // Галичанинъ. – 1907. – Ч. 119. – 29 мая (11 июня).
102. Партийна рознь среди духовенства // Галичанинъ. – 1908. – Ч. 44. – 23 февраля (7 марта).
103. Въ дѣлѣ Общества св. Ап. Петра // Галичанинъ. – 1908. – Ч. 117. – 25 мая (7 июня).
104. Кацапска безличність // Діло. – 1903. Додаток до чч. 137 і 138. – 21 червня (4 липня).
105. [Н. Т., о.] Дописи. Зъ Гусятиньского // Душпастырь. – 1894. – Ч. 9. – 15 (27) мая. – С. 226–228.
106. [О. І.] Що насъ болить? // Душпастырь. – 1890. – Ч. 16. – С. 489; [Н. Т., о.] Дописи. Зъ Гусятиньского // Душпастырь. – 1894. – Ч. 9. – С. 226–228.
107. Яцкевич Михайло, о. Необроблене поле нашої праці // Душпастырь. – 1894. – Ч. 10. – С. 241.
108. Дописи. Отъ Редакціи // Посланникъ. – 1889. – Ч. 3. – 1 (13) мая.
109. Публіцистичне дѣйствовање «Прапора» // Прапоръ. – 1900. – Ч. 1. – С. 5.
110. Положене руского народу и якъ ему зарадити // Прапоръ. – 1897. – Ч. 1. – С. 5–15.
111. Взорецъ офіціального справозданя о рускомъ духовномъ // Прапоръ. – 1898. – Ч. 2 і 3. – За лютый и мартъ. – С. 54–57.
112. Потреба публичної апології релігії // Прапоръ. – 1900. – Ч. 2. – С. 33–39; Ч. 3. – С. 65–75.
113. Наша програма. Пастырське послання Єпископа Андрея до духовенства, 1899 р., 1 серпня (20 липня) // Андрей Шептиць-

- кий. Пастирські послання... – С. 25; О канонічній візитації. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства. 1902 р., 8 серпня (26 липня) // Там само. – С. 420–421; Всечеснішому настоятельству і возлюбленим питомцям духовної семінарії у Львові. 1902 р. // Там само. – С. 282; О квестії соціальній. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства. 1902–1904 р., 20 травня (7 травня) // Там само. – С. 516.
114. Гайова О. Соціальна роль церкви в умовах окупаційних режимів // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». – Львів, 1993. – С. 311.
115. О квестії соціальній... – С. 545–547.
116. Химка І. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині. 1772–1918 // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. – Львів, 1993. – Ч. 1. – С. 90.
117. Діло. 1908. – Ч. 92. – 20 квітня (3 травня).
118. В справі громади Недільної // Діло. – 1908. – Ч. 107. – 3 (18) травня.
119. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. – Львів, 1926. – Ч. 1. – С. 495; Посланіє до наших владик // Діло. – 1908. – Ч. 109. – 5 (18) травня.
120. Himka J.-P. Sheptyts'kyi and the Ukrainian National Movement before 1914 // Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi. Edmonton, 1989. – Р. 40; Вь защитѣ правъ приходниковъ // Галичанин. – 1908. – Ч. 172. – 31 липня (13 серпня).
121. Расевич В. Митрополит Андрей Шептицький і Українська Національно-Демократична Партія (1900–1918) // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1996–1997. – Т. V–VI. – S. 363.
122. Митрополитъ въ роли политика // Галичанин. – 1911. – № 21. – 27 января (9 февраля).
123. Сром. Пл. Филясь. ЧСВВ // Душпастырь. – 1895. – Ч. 5. – 15 (27) березня. – С. 125–126.
124. Rerum novarum: w kwestii socjalnej o położeniu robotników: encyklika. – Kraków, 1939. – 76 s.
125. Коваль Ф. Кооперация – феномен національно-духовного відродження України. – Львів, 2006. – С. 12; також див.: Злупко С. Християнсько-демократична течія в українській економічній думці першої половини ХХ століття // Київська Церква. Альманах християнської думки. – Київ–Львів, 2000. – № 3 (9). – С. 94.
126. Выдѣлъ «Селянской Рады» въ Бродахъ // Дѣло. – 1897. – Ч. 229. – 9 (21) жовтня.
127. Негребецький І. Наша ролѣна господарка // Прапоръ. – 1897. – Ч. 2. – За лютый. – С. 48–55.
128. Негребецький І. Народна господарність а клер // Нива. – 1904. – Ч. 1. – 15 цвѣтня. – С. 2–6.
129. Християнські основи в хліборобскім руху // Руслан. – 1897. – Ч. 37. – 15 (27) лютого.
130. Яцкевич М., о. Необроблене поле нашої праці // Душпастырь. – 1894. – Ч. 10. – 30 мая (11 червня). – С. 241.
131. «Сільський Господар в Олеську» // Руслан. – 1899. – Ч. 60. – 16 (28) марця.
132. Л. Селянський. Товариске вѣче и загальні збори товариства «Сѣльскій Господаръ» въ Олеську // Дѣло. – 1899. – Ч. 58. – 13 (25) марта.
133. «Сѣльскій Господаръ» въ Олеську // Дѣло. – 1899. – Ч. 52. – 6 (18) марта.
134. Господарске товариство // Руслан. – 1898. – Ч. 233. – 17 (29) жовтня; Шевчук Г. Й. Фахово-господарська та культурно-освітня діяльність товариства «Сільський господар» (1899–1944). – Львів, 2007. – С. 32–33.
135. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 358. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 33.
136. Там само. – Арк. 13.
137. Сѣльскій Господаръ» въ Олеську // Дѣло. – 1899. – Ч. 52. Шевчук Г. Й. Фахово-господарська та культурно-освітня діяльність... – С. 25–27.
138. Вь справѣ торговлѣ безрогами // Дѣло. – 1897. – Ч. 36. – 14 (26) лютого.
139. На кого черга? // Дѣло. – 1897. – Ч. 278. – 10 (22) грудня; Омикронъ. Економічне вѣче въ Борщевѣ // Дѣло. – 1898. – Ч. 231. – 16 (28) жовтня.
140. Водъ тов. «Підгѣрска Спѣлка» въ Станиславовѣ // Дѣло. – 1897. – Ч. 183. – 14 (26) серпня.
141. Відозва до земляків // Руслан. – 1897. – Ч. 184. – 15 (27) серпня.
142. Письма зъ краю // Дѣло. – 1899. – Ч. 252. – 22 (10) падолиста.
143. [Т. Б.] Важне джерело доходу на будову церквей // Душпастырь. – 1893. – Ч. 7. – 3 (15) цвѣтня. – С. 160–161.
144. Вь селѣ Кричѣ коло Солотвины // Дѣло. – 1895. – Ч. 233. – 20 падолиста (1 жовтня).
145. «Союзъ крамарскій» въ Перемышлі // Дѣло. – 1898. – Ч. 54. – 9 (21) марта; Крамничный Союзъ // Галичанинъ. – 1897. – Ч. 163. – 20 іюля (1 авг.).
146. Вѣдозва зъ Борщева // Дѣло. – 1899. – Ч. 228. – 11 (23) жовтня.
147. Церковну крамницю // Руслан. – 1898. – Ч. 180. – 13 (25) серпня.
148. Дописи «Дѣла» // Дѣло. – 1892. – Ч. 59. – 12 (24) марта.
149. Припоручене «Народной Торговли» // Дѣло. – 1896. – Ч. 115. – 24 мая (5 червня).
150. Хвальный Дирекції Товариства для výroбу и Торговлѣ церковныхъ ризъ въ Самборѣ // Дѣло. – 1894. – Ч. 48. – 1 (13) марта.
151. Мосора М. Коли то вже у насъ запанує окликъ «свѣй у свого»? // Дѣло. – 1896. – Ч. 34. – 14 (26) лютого.
152. Вь Токахъ въ Збаражчинѣ // Дѣло. 1893. – Ч. 230. 13 (25) жовтня; ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 159. – Спр. 482. – Арк. 11.
153. Вѣдозва до Членовъ Товариства «Просвѣта» // Дѣло. – 1895. – Ч. 222. – 4 (16) жовтня; Вѣче господарске тов. «Просвѣта» // Дѣло. – 1895. – Ч. 246. – 2 (14) падолиста.
154. [Ст.] о. Іван Негребецький // Нива. 1927. – Ч. 6. – С. 229.
155. Про «Днѣстеръ» товариство взаимнихъ обезпечень у Львовѣ // Дѣло. – 1893. – Ч. 1. – 2 (14) сѣчня; До письма Вп. д-ра Євгенія Олесницького // Дѣло. – 1895. – Ч. 22. – 27 сѣчня (8 лютого).
156. Вѣдозва до Русиновъ // Дѣло. – 1892. – Ч. 195. – 29 серпня (10 вересня).
157. Перед зборами «Дністра» // Руслан. – 1899. – Ч. 94. – 29 цвѣтня (11 мая).
158. Негребецький І. «Днѣстеръ» – а духовенство. Потреба до економічної організації зъ оловцемъ въ рукахъ // Дѣло. – 1895. – Ч. 66. 22 марта (3 цвѣтня); Ч. 67. – 23 марта (4 цвѣтня); Ч. 68. – 24 марта (5 цвѣтня); Негребецький І. «Днѣстеръ» и духовенство // Прапоръ. – 1897. – Число 7. – За липень. – С. 200–205.
159. Патріотизмъ nee plus ultra // Дѣло. – 1892. – Ч. 214. – 23 вересня (5 жовтня).
160. Епископскій Ординаріатъ Перемышскій // Дѣло. – 1892. – Ч. 261. – 18 (30) падолиста; Вь справѣ товариства «Днѣстеръ» // Дѣло. – 1895. – Ч. 80. – 13 (25) цвѣтня.
161. Зъ Самбора // Дѣло. – 1892. – Ч. 211. – 19 вересня (1 жовтня).
162. Зъ підъ Комарна // Дѣло. – 1892. – Ч. 226. – 7 (19) жовтня.
163. Чому не в Дністрі? // Діло. – 1906. – Ч. 200. – 5 (18) вересня.
164. Львовскій митрополичій ординаріатъ // Галичанинъ. – 1912. – № 285. – 19 декабря (11 января 1913).

165. Вѣдѣзѣ // Дѣло. – 1895. – Ч. 224. – 6 (18) жовтня; Нове руске товариство кредитове // Дѣло. – 1897. – Ч. 209. – 16 (28) вересня.
166. Stenograficzne sprawozdania z pierwszej sesji szóstego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku. – 1899. – S. 20–21, 561–570; Въ справѣ закладанія райфайзенѣвскихъ спѣлокъ ошадности и пожичокъ // Львѣвско-Архіепархіальнѣ Вѣдомости. – 1899. – Ч. XVIII. – 6 листопада. – С. 155–157.
167. Якъ выглядит истинная реальная патриотическая дѣятельность // Галичанинъ. – 1899. – Ч. 50. – 4 (16) марта; «Защита Земли» // Галичанинъ. – 1899. – Ч. 52. – 6 (18) марта; Честь кому честь! // Дѣло. – 1895. – Ч. 100. – 6 (18) мая.
168. Купно ґрунту селянами вѣдѣ жида // Дѣло. – 1897. – Ч. 244. – 27 жовтня (8 падолиста).
169. Громада купила село // Дѣло. – 1894. – Ч. 91. – 25 цвѣтня (7 мая).
170. А. Т. Осиповичъ. Дописи «Дѣла» // Дѣло. – 1894. – Ч. 32. – 10 (22) лютого.
171. Чи провинив ся! // Дѣло. – 1903. – Ч. 158. – 16 (29) липня.
172. Gruchala J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). – Katowice, 1988. – S. 61.
173. Качараба С., Рожик М. Українська еміґрація. 1890–1914. – Львів, 1995; Качараба С. Напрямки української еміґрації зі Східної Галичини і Північної Буковини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 33. – Львів, 1998. – С. 114–121.
174. Впр. Митрополит а зарібкова еміґрація // Діло. – 1904. – Ч. 37. – 17 лютого (1 марта).
175. Русинам, осілим у Канаді. Пастирське послання Митрополита Андрея. 1901 р., 7 вересня (25 серпня) // Андрей Шептицький. Пастирські послання... – С. 240–246; Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства у справі візиторів для українців греко-католиків у Канаді і Сполучених Штатах. 1902 р., 20 серпня (7 серпня) // Там само. – С. 430–441; Пастирське послання Митрополита Андрея Канадійським Русинам. 1911 р., лютий // Там само. – С. 722–767; Пам'ятка для руських робітників в Німеччині, Франції, Сполучених Державах, Канаді, Бразилії і Аргентині // Там само. – С. 787–817.
176. Руське товариство для охорони еміґрантів // Діло. – 1907. – Ч. 63. – 1 н. ст. цвѣтня.
177. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. – Львів, 1926. – Ч. 2. – С. 511.
178. Качараба С., Рожик М. Українська еміґрація...
179. Новинки // Діло. – 1906. – Ч. 133. – 23 червня (6 липня).
180. Подяка // Діло. – 1905. – Ч. 46. – 26 лютого (11 марця).
181. Папская диспенза // Галичанинъ. – 1911. – № 82. – 14 (27) апрѣля.
182. Духовенство въ финансовыхъ заведеніяхъ // Галичанинъ. – 1910. – № 264. – 24 ноября (7 декабря).
183. Духовенство въ финансовыхъ заведеніяхъ // Галичанинъ. – 1913. – № 11. – 16 (29) января.
184. О достоїнстві і обов'язкахъ священства... – С. 173.
185. Рухъ въ рускихъ товариствахъ // Дѣло. – 1891. – Ч. 21. – 25 сѣчня (6 лютого); Рухъ въ рускихъ товариствахъ // Дѣло. – 1896. – Ч. 54. – 8 (20) марта.
186. Знакомскій. Письмо зъ Тернопѣльскаго // Дѣло. – 1896. – Ч. 182.
187. Новинки // Галичанинъ. – 1900. – Ч. 278 і 279. Приложение. Второе издание; Новинки // Дѣло. – 1902. – Ч. 28. – 5 (18) лютого; Концертъ въ Бережанахъ // Дѣло. – 1902. – Ч. 141. – 26 червня (9 липня); З Заліщикъ // Діло. – 1909. – Ч. 23. – 20 сїчня (2 лютого).
188. Будучність Руси // Прапоръ. – 1899. – Ч. 6. – За червень. – Ч. 168.
189. Читальники. Дописи «Дѣла» // Дѣло. – 1892. – Ч. 159. – 16 (28) липня.
190. Вѣдѣль читальнѣ народноі въ Товмачі // Дѣло. – 1891. – Ч. 72. – 29 марта (10 цвѣтня); Новинки // Руслан. – 1898. – Ч. 13. – 17 (29) сїчня.
191. Не торгують ли они религією? // Галичанинъ. – 1903. – Ч. 64. – 19 марта (1 апрѣля).
192. Зъ Бучача пишуть намъ // Дѣло. – 1891. – Ч. 125. – 4 (16) червня; Гѣсть. Дописи «Дѣла» // Дѣло. – 1895. – Ч. 71. – 29 марта (10 цвѣтня).
193. Торжество відродження українсько-рускої літератури // Руслан. – 1898. – Ч. 236. – 21 жовтня (2 падолиста).
194. Кияновська Л. Галицькі священники-композитори ХІХ століття та їхня роль в українській і світовій культурі // Київська Церква. – Львів, 1999. – № 2–3. – С. 40.
195. Рудакевич О. Українська національна ідея в духовній музиці Галичини у ХІХ столітті // Київська Церква. Альманах християнської думки. – Київ – Львів, 2000. – № 3 (9). – С. 133–135. – С. 134.
196. Въ члены «Товариства будовы руско-народного театру им. Котляревскаго» // Дѣло. – 1899. – Ч. 105. – 12 (24) мая.
197. Франко І. Наш театр // Народ. – 1892. – Ч. 10. – С. 136.
198. Нагѣрный В. Товариство для розвою рускоі штуки // Дѣло. – 1898. – Ч. 218. – 1 (13) жовтня.
199. Конкурс // Діло. – 1904. – Ч. 266. – 25 падолиста (8 грудня).
200. В справі церковного малярства // Діло. – 1909. – Ч. 235. – 12 (25) жовтня.
201. Про музейні вартості церковних річей // Андрей Шептицький. Пастирські послання... – С. 251–254.

Наталія Мисак

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ ПРО РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В НАЦІЄТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ У ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Постать Андрея Шептицького епохальна не лише в історії української церкви, а й Галичини, усього українського народу. Він один із перших церковних ієрархів, який був щирим борцем за національні інтереси українського народу. Борцем не лише на папері, а й у практичній діяльності. Свої ідеї, гасла і переконання він цілеспрямовано втілював у життя. В нових соціальних і політичних умовах митрополит по-новому підійшов до трактування ролі різних соціальних груп і церкви у боротьбі народу за свої політичні й культурні права у Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Особистості А. Шептицького, внеску митрополита у галицьке життя, ролі в історії церкви, в економічних, політичних та культурних зрушеннях українців у Галичині присвячено чимало наукових досліджень¹. Однак такий важливий аспект його писемної спадщини як роль інтелектуальної еліти у становленні української нації і надалі залишається малодослідженим. Цієї проблеми побіжно торкались О.Волинець², Т.Біленко³, Т.Остафіїв⁴, А.Пашук⁵.

Мета дослідження – проаналізувати погляди А. Шептицького на роль інтелігенції як провідної соціальної верстви в процесі формування української нації, її недоліки та основні завдання у боротьбі українців за свої економічні, політичні і соціальні права в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Митрополит А. Шептицький залишив чималий писемний доробок, який чітко окреслює його соціальну позицію, розуміння основних проблем і першочергових завдань українців у боротьбі за реалізацію своїх національних прав. Особливої уваги заслуговує трактування ролі у цих процесах української інтелігенції, яка як соціальна верства наприкінці ХІХ ст. лише формувалась.

А. Шептицький високо оцінює роль інтелектуальної еліти в житті будь-якого народу, зокрема й українського. Для нього представники інтелігенції завдяки своєму вищому науковому і культурному рівню, є «природними просвітителами»⁶, «хвалою, і силою народа»⁷. Тому, зрозуміло, що без інтелігенції жодний культурний, економічний чи політичний поступ народу, його еволюція в нову етнічну спільноту – націю – неможливі.

Характеризуючи українську історію, А. Шептицький приходив до висновку: саме бездержавність і територіальна роздробленість є причиною того, що національне відродження галицьких українців «... має той характер повільного пробуджування мас». А здобутки українського народу – збереження етнічної цілісності, культурної і релігійної самобутності, мови – це результат його патріотизму. Водночас А. Шептицький підкреслює своєрідність патріотизму галицьких українців, а саме – його народницький характер: «В руськім патріотизмі галичан мало поняття державности, династичности, мало історичних традицій, але зате на цілій лінії вибитне, характеристичне, елементарне стремління: в Народ. Всі маємо то поняття, що люд – се наша сила; що праця для него – се наша задача; що его добро – се наша будучність»⁸. Разом з тим він зауважує, що патріотизм галицьких українців «молодечий і сильний», він проявляється набагато більшою мірою, ніж у інших народів, «тих, що вже неначе пережилися працею і борбою віків»⁹. Такий патріотизм – запорука подальших успіхів у боротьбі українського народу за свої права, у його подальшому згуртуванні.

Необхідно підкреслити, що поняття українського патріотизму у А. Шептицького нерозривно пов'язане з любов'ю до вітчизни і людини, до ближнього. Любов для А.Шептицького – це самовіддана, жертвна праця на благо кожної людини і народу. Справжній патріот не той, хто багато говорить, чи декларує свої наміри, а той, хто «... на своїм становиську, сповняючи совісно свій обов'язок, працює для добра народа»¹⁰. І цю ідею митрополит цілеспрямовано втілював у життя. Відкидаючи звинувачення поляків в українському націоналізмі, він чітко окреслив свою життєву позицію: «Правдивий патріотизм не є нічим іншим у своїй суті, як правдивою любов'ю до ближнього. І я став таким чином українським патріотом. Уся моя праця, яка зродилась з цієї любові, мала завжди на меті добро матеріальне, з огляду на велику вбогість нашої Церкви і нашого народу. Я зробив усе це, що міг, щоб зарадити. Відтак це було добро морального порядку. Розходилося про піднесення християнської науки народу, надприродне життя, християнське життя в родині і т.п. Я старався обійняти всі потреби нашого народу, хоча б частково»¹¹. Патріот-

тизм для нього – це невід’ємна риса, яку потрібно формувати в української інтелігенції¹².

А. Шептицький розумів, що вирішальна роль у процесах українського державо- і націотворення належить інтелігенції. Всі здобутки народу протягом XIX ст. – це заслуга нечисленної інтелектуальної еліти, переважну більшість якої становило парафіяльне духовенство: «... если наш нарід в тисячелітній недолі й долі не стратив своєї мови, культури, если діждався світлої епохи відродження, если має поважні, Богу дякувати, заслуги інтелігенції, [...] то немало в тім заслугу мають ті руські сільські священики...»¹³.

Важливим кроком у національному відродженні народу А. Шептицький вважав формування національної інтелектуальної еліти. Саме на неї він покладав завдання політичного, економічного і культурного провладу народу у боротьбі за свої права, за створення Української держави. Адже інтелігенція – фахові інженери, економісти, юристи, вчителі, літератори, музиканти, художники тощо – є своєрідним обличчям нації, своїми досягненнями репрезентує її на міжнародній арені. З цього приводу А. Шептицький підкреслював: «А нам для становлення нашої місії потреба доконче спеціалістів, котрі би ціле життя посвітили на витривалу працю все в однім напрямі. Нам потреба людей, котрі би, не роздроблюючи своїх сил і спосібностей на много, на всі предмети, але, скупляючи їх в одній спеціальності, конечно дійшли до того, щоб бути єдиними найбільшими знатоками даного предмета на цілий світ»¹⁴.

А. Шептицький чітко поділяє інтелігенцію на світську і духовну, одночасно наголошуючи на її різному характері, умовах формування, культурному і освітньому рівні, інтересах, завданнях, а також впливі на народ.

Важливим для нього є питання про першість у відносинах між двома групами інтелігенції в суспільно-політичному житті. У пастирському посланні до духовенства «Наша програма» митрополит з жалем констатує: «Небагато ще літ тому назад мало наше духовенство у нашому суспільстві перший, рішучий голос. А весь майже народ йшов за цим голосом без спротиву. [...] Та нині змінилися часи... [...] Часи, коли руську інтелігенцію репрезентували самі лишень священики, минули безповоротно!»¹⁵. Стрімкий розвиток освіти і науки, лібералізація політичного життя кардинально змінили соціальну структуру суспільства. З другої половини XIX ст. стрімко формується і чисельно збільшується світська інтелігенція, яка поступово перебирає на себе керівництво політичним, економічним і культурним життям народу. Але це не викликає жодного роздратування

у А. Шептицького. Він розуміє, що нові обставини вимагають чіткого розподілу компетенцій світської інтелігенції й духовенства: «Справ, які взяла у свої руки світська інтелігенція, ми її не відбираємо! Бо й не хочемо відбирати! [...] Навпаки, ми тішимося, що можемо тую працю, яка безпосередньо до нас не належить, вложити у відповідніші руки»¹⁶. Разом з тим наголошує на лідерстві, більшій вагомості, пріоритетності роботи парафіяльних священиків, які відповідалі за суспільно важливіші сфери: віру і мораль. У низці послань А. Шептицький чітко обстоює тезу про перевагу духовної влади над світською, мотивуючи це тим, що, по-перше, чисельність священиків значно перевищує кількість світської інтелігенції: «Рішаний вплив на публічні справи Нам, священикам, належить, хотяй би лише для того, що єсьмо так переважаючою більшістю руської інтелігенції»¹⁷. По-друге, вплив духовенства, церкви загалом, на свідомість громадянина набагато більша за будь-яку світську інституцію¹⁸.

А. Шептицький епізодично торкається і питання чисельності духовної інтелігенції, наводячи дані про понад 2300 священиків у Галичині¹⁹. Однак ці цифри дещо применшені. Австрійська урядова статистика подає зовсім інші дані – станом на 1896 р. в краї налічувалося 4478 греко-католицьких священиків²⁰. Однак твердження митрополита про чисельну перевагу духовенства над світською інтелігенцією цілком вірне. Порівняльний аналіз кількісного складу цих двох соціальних груп свідчить, що в Галичині станом на 1900 р. із загальної чисельності інтелігенції приблизно у 8 тис. чол. не більше 3 тис. становила світська інтелігенція, решту 5 тис. – священики²¹.

У своїх пастирських посланнях митрополит критикує вади сучасної йому інтелігенції. Характеризуючи світську еліту А. Шептицький наголошує на її культурному дистанціюванні від народу. Критикує сліпе копіювання норм, зразків і популярність в інтелектуальному середовищі інтернаціональної європейської культури, намагання нав’язати її селянству. У виступі на відкритті Національного музею у Львові 13 грудня 1913 р. А. Шептицький підкреслив нерозривний зв’язок української культури з історичним минулим народу, його звичаями і традиціями: «Поступ національної культури тільки тоді тривкий, коли він є висловом народної душі, розцвітом дрімучих у народі культурних сил»²². Другою вадою світської інтелігенції митрополит називає поширення в її середовищі соціалістичних та атеїстичних поглядів. Дієвими механізмами боротьби з такими негативними явищами А. Шептицький вважає просвіту серед народу і роботу з самою світською інтелігенцією по поверненню її на християнські позиції²³. Ще одним

недоліком називає постійні випадки проти духовенства. А. Шептицький наголошує, що критикуючи на сторінках преси діяльність окремих священників і церкви загалом, деякі представники світської інтелігенції тим самим підривають довіру народу до душпастирів, до релігії, перешкоджаючи консолідації українців у боротьбі за свої права.

Особливо гостро він викриває вади духовенства. Митрополит зазначає, що головною перепоною на шляху спільної згуртованої праці на благо народу, є дріб'язкові особисті інтереси, які часто затьмарюють священників, спонукають їх до наклепу, боротьби як один проти одного з політичних чи інших міркувань, так і проти представників світської інтелігенції²⁴. Слід зауважити, що випадки такого протистояння, особливо на селі, між священниками і чи не єдиними представниками світської інтелектуальної еліти – учителями були непоодинокими. Головна причина подібних конфліктів – боротьба за вплив на свідомість селян²⁵.

Іншою вагою духовенства А. Шептицький називає дистанціювання від народу, від парафіян, їхніх проблем і способу життя, перетворення пастирської місії на просте заробляння статків. Він порівнює священника, що «в праці захланний на гроші, котрий працює робить зависимо від датків» із купцем, який торгує святими реліквіями²⁶.

Однією з найбільших хиб духовенства А. Шептицький вважає неспроможність відокремити політичне життя від духовного, часте їх дублювання, в результаті чого церква перетворюється на арену політичної боротьби, передвиборчої і партійної пропаганди. А це значно шкодить авторитету церкви. Тому А. Шептицький чітко розмежовує обов'язки душпастиря і громадянина: «Священик не може бути політиком в церкві, не сміє політики мішати до проповіді ані до жадних відносин єго яко душпастиря з вірними»²⁷. Він критикує тих, «котрі суть більше політиками, чим священниками», називає їх «вовками в овечій шкурі», а їхню діяльність вважає шкідливою для народу²⁸. Одночасно митрополит зауважує, що поза церквою парох може і повинен, як громадянин, цікавитись політикою, мати які завгодно політичні переконання, лиш би вони не суперечили християнській ідеології. Більше того, за межами храму священник має бути ініціатором і провідником у світських і громадських справах. Цю думку свого часу високо оцінив І. Франко як «дуже розумну і людяну»²⁹.

А. Шептицький усвідомлює всю масштабність і складність завдань, які стоять перед українською інтелігенцією: «Нема одної галузі культурного й економічного життя в нашій народі, в котрім ми зробили би хоч соту часть того, чого потреба. Сто разів біль-

ше, як у кожного іншого народу, треба нам іще думати о становленні самих підвалин нашої хати...»³⁰. Разом з тим формулює першочергові цілі перед інтелігенцією – і світською, і духовною – солідарність і згуртованість, спільна праця заради загального добробуту. Тезою про солідарність пройнята низка послань, у яких А. Шептицький вказує священникам на необхідність єднатися, бо «...брак солідарности шкодить вірним, гіршить їх»³¹. Митрополит також закликає світську інтелігенцію спільно працювати з духовенством заради добра і благополуччя народу³².

У своїх пастирських посланнях А. Шептицький окреслив три основні напрямки діяльності інтелігенції у суспільному житті для консолідації українського народу у боротьбі за його права: 1) просвіта різних соціальних верств, розвиток української школи (насамперед середньої і вищої), науки, культури; 2) піднесення економічної свідомості населення, особливо селянства; 3) сприяння формуванню політичної свідомості українців.

Вважаючи підвищення освітнього рівня населення головною умовою добробуту народу, А. Шептицький розумів цей напрям як першочерговий у діяльності світської інтелігенції й духовенства. У низці своїх послань, звертаючись до священників, митрополит закликав їх усіляко сприяти просвіті селян: «Закладайте, браття мої, по селах читальні, захоронки для дітей, дбайте о се, щоби діти ходили до школи»³³. Водночас підкреслював, що просвіта має опиратись на принципи віри і християнської моралі. Тільки тоді вона принесе людині користь, а не буде перешкодою у її духовному розвитку³⁴. У пастирському посланні до духовенства «О достоїнстві і обов'язках священства» А. Шептицький ще раз наголосив, що «Не може бути в селі читальні, до провадження котрої священник не приложив би свого труду...»³⁵. Адже перед духовенством стояло важливе завдання: запобігти усіляким культурним і, насамперед, політичним впливам на народ.

Щоб підвищувати освітній рівень населення, священники мали дбати про власну самоосвіту, розширювати свій кругозір. Парох, на думку А. Шептицького, повинен бути компетентним в актуальних суспільних питаннях, щоб їх суть правильно донести до народу. Тому одним із завдань священника митрополит вважав організацію проповідей на соціальну тематику³⁶. Мало того, А. Шептицький закликає душпастирів долучатись до наукових студій, бо саме науку вважає рушійною силою прогресу³⁷. Цю думку підтверджують слова з промови митрополита в австрійському парламенті про необхідність заснування українського університету у Львові: «... фонди, віддані на піднесення культурного життя й науки, є,

точно говорячи, не видатками, а радше інвестиціями, які приносять велику користь»³⁸.

Розвиток національної освіти А. Шептицький вважав одним із пріоритетних завдань інтелігенції, і як її представник втілював цю ідею у практичній площині³⁹. Для нього освіта й наука – важлива передумова формування національної інтелігенції як провідної суспільної верстви, на яку покладається вирішальна роль у становленні української політичної нації. Ще очолюючи Станіславівську єпархію у своєму «Пастирському посланні до вірних» А. Шептицький писав: «Однак до багатства суспільність не дійде без правдивої просвіти і без неї легко то, що має, стратить. Для того то справедливо люди цінять собі науку і просвіту. Бо наука для висших верств суспільности є силою в не однім вигляді більшою, чим багатства. Нарід, котрий має учених, здобуває собі у інших признання і честь, і люди з ним рахуватися мусять»⁴⁰.

А. Шептицький високо оцінював і роль вчителів, на яких покладалось першочергове завдання у просвіті народу, у вихованні молодого покоління. Він вважав, що вчитель не повинен бути пасивним і байдужим. Всі моральні якості, які педагог намагається прищепити і розвинути у своїх учнях, мають бути притаманні і йому самому. Вчитель є прикладом для наслідування: «... давайте добрий примір молодіжці своїм власним поступованнем. Примір, чи злий, чи добрий, – се також научання, а научання без порівняння вимовніше, чим слова»⁴¹. Характеризуючи завдання педагогів, митрополит наголошував, що вони повинні давати своїм учням практичні знання, необхідні у повсякденному житті, знання, які допоможуть покращити свій економічний добробут і з користю працювати на благо народу. Він усвідомлював, що економічна самостійність, як окремої людини, так і всього народу є запорукою політичної стабільності, і, врешті-решт, незалежності. Тому вважав одним із першочергових завдань школи – економічне виховання молоді. Ще будучи єпископом, у 1899 р. своєму посланні до вірних А.Шептицький звертався до вчителів із закликом: «Давайте молодіжці таку просвіту, котра би їх научила не лиш теорії, але також практики життя. Учть їх жити. Звертайте їх бажання і охоту до того, що є підставою багатства і сили народної. Нехай вже молоді діти учаться любити свою землю, нехай учаться діти при ній працювати, нехай будучі покоління візьмуть в свої руки торгівлю і промисл, бо слабою завсіди є суспільність, що свого промислу не має...»⁴². Разом з тим митрополит усвідомлював, що новий суспільний устрій, зокрема перехід від станової до соціально-професійної стратифікаційної системи суспільства, в умовах якої

одним з основних каналів вертикальних соціальних переміщень стає освіта, висуває нові вимоги до громадян. Ідеалом модерного суспільства стає людина активна, цілеспрямована, дієва, самостійна, що покладається лише на власні можливості. Тому й ставив перед педагогами завдання: «Виробляйте в молодіжці самостійність, індивідуальність, учть їх на себе більше числити, ніж на других, не оглядатися на поміч правительства і краю, але власною ініціативою дороблятися самостійного бити»⁴³.

Одним із важливих завдань інтелігенції в освітній сфері А. Шептицький вважав боротьбу за створення українського університету у Львові, який мав стати найбільшим і найважливішим центром культурного і національного життя українців⁴⁴. Для вирішення цього питання сам докладав чимало зусиль.

Другий напрям роботи української інтелігенції – покращення економічного добробуту населення. Про надзвичайно велику увагу А. Шептицького до цього питання свідчить факт створення ним соціально-економічної доктрини, так зв. економічного персоналізму⁴⁵. Економічний добробут народу він вважав підвалиною Української держави, без нього «навіть найсвітліше політичне положення завжди буде безосновне і безхосенне»⁴⁶. Економічна стабільність не може існувати без приватної власності, яку А.Шептицький вважає природним правом людини. Критикуючи намагання соціалістів ліквідувати приватну власність, митрополит ставить риторичне запитання: «На що ж працювати і трудитися, коли та праця не приносить жодного індивідуального хісна?»⁴⁷. З огляду на це, він вважає важливим завданням інтелігенції формування економічної свідомості, економічної культури населення, а також підтримка його економічної діяльності. У своїх посланнях А. Шептицький неодноразово закликає духовенство сприяти економічній активності селян – допомагати їм створювати різного роду кооперативи, крамниці, шпихліри (комора для зберігання збіжжя, зернохосвище – Н.М.), господарські і ремісничі спілки, позичкові каси тощо⁴⁸. До компетенції священника також повинні входити питання економічної просвіти на селі, боротьби за належну оплату селянської праці, організації юридичної допомоги від податкових зловживань влади тощо. У посланні «О квестії соціальной» А.Шептицький наголошував: «Мусимо учти їх (селян – Н.М.) на цілій лінії праці і ощадності, надавати їй напрям, якнайкорисніший для правдивого поступу економічного. Мусимо боронити їх перед визиском торгівлі і по можності шукати збуту для продуктів їх праці»⁴⁹.

Ще одним завданням, реалізацію якого митрополит покладав на плечі інтелігенції, було сприяння

розвитку політичної свідомості, політичної обізнаності і політичної культури у населення. Особливо це стосувалося виборчого питання, оскільки для українців вибори до законодавчих органів влади були чи не єдиним легальним способом домагатися реалізації своїх національних прав. А. Шептицький закликав священників і світську інтелігенцію займатися роз'яснювальною роботою серед населення, щоб, по-перше, запобігти порушенню виборчого законодавства (підкуп виборців, застосування до них погроз і насильства, шахрайство), а, по-друге, обрати до Галицького сейму й австрійського парламенту таких депутатів, які б самовіддано обстоювали національні права українців⁵⁰.

Таким чином, А. Шептицький усвідомлював виняткову роль нової соціальної верстви – інтелігенції – в суспільно-політичних і націєтворчих процесах у Галичині на зламі XIX – XX ст. У своїх пастирських посланнях він спробував визначити її соціальні характеристики, основні недоліки, які слід виправити. Також А. Шептицький окреслив основні завдання, які необхідно реалізувати інтелігенції у трьох найважливіших сферах суспільного життя: освіті, економіці, політиці для зростання національної свідомості українців, їх подальшої консолідації у боротьбі за свої права. Головною запорукою успіхів у діяльності цієї соціальної верстви митрополит вважав солідарність і спільну працю на благо української нації, утвердження її прав і свобод, самостійності.

1. Гладка Г.Л. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899 – 1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Галина Любомирівна Гладка ; Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2000. – 18 с.; Кекош О.М. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Андрея Шептицького : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Олег Михайлович Кекош; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич, 2013. – 19 с.; Яцишин У. Роль митрополита Андрея Шептицького у розвитку парламентаризму в Західній Україні / У. Яцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2007. – Вип. 19. – С. 198–204; Августин Р.Р. Економічний персоналізм Митрополита Андрея Шептицького / Р.Р. Августин // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : збірник науково-технічних праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.4. – С. 385–393.
2. Волинець О.О. Митрополит Андрей Шептицький про участь духовенства у суспільно-політичному житті / О.О. Волинець // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : ВІР УАН, 2012. – Випуск 65 (№10). – С. 5–9.
3. Біленко Т. Митрополит Андрей Шептицький та Іван Франко: міркування про «квестію соціальну» / Т. Біленко // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. – Випуск двадцять перший. Філософія. – С. 95–107.
4. Остафіїв Т. Постать священника у пастирських посланнях Митрополита Андрея Шептицького / Т. Остафіїв. – Жовква : Місіонер, 2012. – 83 с.
5. Пашук А. Українська церква і незалежність України : Монографія / А. Пашук. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2003. – С. 225–260 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Kaf_filos/%90%AE%A7%A4%3F%AB%209.doc
6. Пастирське послання Єпископа Андрея до вірних Станіславської єпархії [1 серпня 1899 р.] // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 1. 1899–1914. – Львів : Фундація «Андрей», Видавничий відділ «Артос», 2007. – С. 14.
7. Чернетка промови Митрополита Андрея на могилі о. Маркіяна Шашкевича про обов'язки й завдання духовенства [5 листопада 1911 р.] // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 1. 1899–1914. – Львів : Фундація «Андрей», Видавничий відділ «Артос», 2007. – С. 785.
8. Там само. – С. 784.
9. До руської інтелігенції. Пастирське послання Митрополита Андрея [9 лютого 1901 р.] // Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 1. 1899–1914. – Львів : Фундація «Андрей», Видавничий відділ «Артос», 2007. – С. 197.
10. Пастирське послання Єпископа Андрея до вірних Станіславської єпархії ... – С. 16.
11. Пашук А. Українська церква і незалежність України ... – С. 232.
12. Питомцям духовної семінарії у Львові. Пастирський лист Митрополита Андрея [14 вересня 1901 р.] // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 1. 1899–1914. – Львів : Фундація «Андрей», Видавничий відділ «Артос», 2007. – С. 283.
13. Чернетка промови Митрополита Андрея на могилі о. Маркіяна Шашкевича ... – С. 785.
14. Зближаються часи ... Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства [26 листопада 1907 р.] // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 1. 1899–1914. – Львів : Фундація «Андрей», Видавничий відділ «Артос», 2007. – С. 645.
15. Наша програма. Пастирське послання Єпископа Андрея до духовенства [1 серпня 1899 р.] // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 1. 1899–1914. – Львів : Фундація «Андрей», Видавничий відділ «Артос», 2007. – С. 20–21.
16. Там само. С. 21.
17. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції про солідарність у громадському житті [11 січня 1906 р.] // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 4. 1899–1914. – Львів : Видавництво «Артос», 2013. – С. 22.
18. До руської інтелігенції ... – С. 189.
19. Зближаються часи ... – С. 644.
20. Rocznik statystyki Galicyi / Pod kierunkiem T.Rutowskiego. – Lwów, 1898. – R. V: 1894–1897. – S. 66.
21. Мисак Н. Ф. Українська інтелігенція Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійний аспект : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 : захищена 31.01.2006 / Ми-

- сак Наталія Федорівна ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2005. – С. 156.
22. З історії та проблеми нашої штуки. Стаття Митрополита Андрея, зачитана на відкритті Національного музею у Львові 13 грудня 1913 р. // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 4. 1905–1944. – Львів : Видавництво «Артос», 2013. – С. 422.
 23. До духовенства. Вибрані листи-послання Митрополита Андрея Шептицького та Патріярха Йосифа Сліпого. – Львів : Артос, 2009. – С. 14.
 24. О солідарності. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея, єпископів Галицької церковної провінції Константина Чеховича та Григорія Хомишина до духовенства [31 січня 1905 р.] // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 4. 1905–1944. – Львів : Видавництво «Артос», 2013. – С. 8; Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Глилицької церковної провінції до духовенства про їхню участь у суспільно-політичному житті [грудень 1907 р.] // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 4. 1905–1944. – Львів : Видавництво «Артос», 2013. – С. 42.
 25. Детальніше див.: Мисак Н. Українські народні вчителі в Галичині на рубежі XIX–XX ст.: правове становище та національна дискримінація (за матеріалами періодичних видань) / Н. Мисак // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – Вип. 7. – С. 197.
 26. О достоїнстві і обов'язках священства. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства [30 січня 1901 р.] // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 1. 1899–1914. – Львів : Фундація «Андрей», Видавничий відділ «Артос», 2007. – С. 172.
 27. О квестії соціальної. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства [20 травня 1902–1904 рр.] // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 1. 1899–1914. – Львів : Фундація «Андрей», Видавничий відділ «Артос», 2007. – С. 545.
 28. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Глилицької церковної провінції до духовенства про їхню участь у суспільно-політичному житті ... – С. 40.
 29. Біленко Т. Митрополит Андрей Шептицький ... – С. 101–102.
 30. До руської інтелігенції ... – С. 197.
 31. О солідарності ... – С. 6.
 32. Пастирське послання Єпископа Андрея до вірних Станіславської єпархії ... – С. 14.
 33. Там само. – С. 12.
 34. О квестії соціальної ... – С. 542–543.
 35. О достоїнстві і обов'язках священства ... – С. 173.
 36. О квестії соціальної ... – С. 544.
 37. Зближаються часи ... – С. 646.
 38. Промова Митрополита Андрея в австрійській Палаті Панів про потребу українського університету у Львові [28 червня 1910 р.] // Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 1. 1899–1914. – Львів : Фундація «Андрей», Видавничий відділ «Артос», 2007. – С. 719.
 39. Детальніше про підтримку А. Шептицьким української освіти див.: Рощина Л.О. Меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького / Л.О. Рощина // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: Наука і освіта, 2008. – № 1. – С. 178–180.
 40. Пастирське послання Єпископа Андрея до вірних Станіславської єпархії ... – С. 22.
 41. Там само. – С. 13.
 42. Там само. – С. 13.
 43. Там само. – С. 13.
 44. Промова Митрополита Андрея в австрійській Палаті Панів ... – С. 718–719.
 45. Августин Р.Р. Економічний персоналізм ... – С. 385–386.
 46. До руської інтелігенції ... – С. 197.
 47. О квестії соціальної ... – С. 521.
 48. До духовенства. Вибрані листи-послання ... – С. 14; О достоїнстві і обов'язках священства ... – С. 173; До руської інтелігенції ... – С. 197; О квестії соціальної ... – С. 547.
 49. О квестії соціальної ... – С. 516.
 50. Спільне пастирське послання Митрополита Андрея та єпископату Галицької церковної провінції до духовенства про вибори до парламенту [10 травня 1911 р.] // Шептицький Андрей. Пастирські послання / Митрополит Андрей Шептицький ; [ред. кол.: М. Гринчишин ... [та ін.]. – У 4 т. – Т. 4. 1905–1944. – Львів : Видавництво «Артос», 2013. – С. 116–117.

Ліліана Гентош

ХАРИТАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА ЯК СТВОРЕННЯ МОДЕЛІ САМОДОСТАТНОСТІ І ВЗАЄМОПІДТРИМКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Фінансово-економічна діяльність Митрополита Андрея (Шептицького) мала на меті отримання коштів для різноманітної харитативної, благочинної діяльності. Додаткові прибутки із вкладення коштів у різні промислові проекти чи нерухомість давали засоби, які Митрополит використовував для своїх багаточисленних харитативних заходів. На різні соціальні проекти він витрачав гігантські суми. Андрей Шептицький став найбільшим меценатом і благодійником української спільноти.

Варто розділити його благочинну/харитативну допомогу різним інституціям, установам, фізичним особам від його меценатства в царині культури (мистецтво, література, видавничі проекти). Дещо окремо і ближче до меценатської діяльності в ділянці культури стоїть підтримка Митрополитом освітніх установ та закладів. Харитативною радше слід вважати діяльність виключно допомогу, викликану гуманітарними побудженнями, спрямовану на покращення матеріального становища чи вирішення важливої гуманітарної проблеми. Зазвичай така діяльність не була пов'язана з зобов'язаннями на дальшу мету, котрі б укладалися між жертводавцем Митрополитом Шептицьким і реципієнтом допомоги. Найважливішими ділянками благочинної діяльності Митрополита стала допомога бідним і нужденним свого краю, турбота про дітей-сиріт своєї єпархії та намагання покращити рівень охорони здоров'я в Галичині.

У міжвоєнному часі Львівська єпархія переживала серйозні економічні проблеми, зумовлені економічною кризою після закінчення Першої світової війни та світовою економічною кризою 1929–1930 рр. Кризові явища в економіці супроводжувалися дуже високим рівнем безробіття і різким пониженням стандартів життя. Політичні умовини проживання українців в Польській державі, що часто трактувала українців як потенційно нелояльних громадян, також посприяли високому рівню безробіття серед української інтелігенції, чиновництва. Ці обставини економічного і соціального становища українського населення слід мати на увазі, вивчаючи благочинну діяльність Шептицького. Матеріальна ситуація пересічних парохіян Шептицького була назагал скрутною, а українські інституції та установи переживали мало не постійні кризи. Напевне ніщо так не

вражає дослідника цього питання, як тисячі листів з проханнями про фінансову допомогу, адресованих митрополитові. Прохачами були не тільки установи, організації, а здебільшого звичайні громадяни, що опинилися в скрутній матеріальній ситуації. А часом зверталися до Шептицького як до останнього засобу порятунку, наприклад, маленька дівчинка листовно прохала митрополита дати їй гроші на купівлю пари черевиків, щоб було в чім ходити до школи. Ситуація була настільки драматична, що завдяки безкоштовним обідам для студентів при кухні в митрополичих палатах значна частина українського студентства Львова могла виживати і вчитися.

Економічне становище та соціальні проблеми українського населення, зрештою й не тільки українського, а й польського та єврейського, наприкінці 1920-х – на початку 1930-х стояли настільки гостро, що Митрополит Шептицький разом з усіма іншими греко-католицькими єпископами та єпископами-помічниками видав пастирське послання «На поміч безробітним і вбогим» (13 грудня 1931 р.)¹. В цьому посланні він констатував вину усієї капіталістичної системи ведення економіки, котра полягала в тому, що «капіталізм знехтував засади християнської етики і моралі»². Митрополит закликав і духовенство, і своїх вірних до широкомасштабної добродійної акції стосовно безробітних і убогих, що зазнали скрути внаслідок світової економічної кризи. Шептицький для координації зусиль zorganizував Крайовий Комітет ратунковий в кожній парохії, митрополит дає розпорядження утворити Союз милосердя, який мав би об'єднати людей для різних допомогівих акцій³.

До всіх цих переконань митрополит прийшов не водночас, як і благочинна діяльність митрополита розпочалася не в міжвоєнну пору. Однак, саме в цей період з огляду на схарактеризовану вище економічну ситуацію його благочинність досягнула більших порівняно з підавстрійським часом розмірів. Правда, ще в перше десятиліття на митрополичому престолі у Шептицького сформувалися власні погляди на благочинну діяльність і способи її надання. Ці його погляди були тісно пов'язані з митрополитовим баченням матеріального як інструменту, засобу для досягнення нематеріальних цілей, а саме спасіння вічного душі: «...всі добра дочасні ..., можуть рівно

добре бути добром або злом, добром же стають лишень через те, що суть средствами до досягнення вічного спасення»⁴. Митрополит закликав своїх вірних дивитися на матеріальні статки чи соціальний стан як засіб для духовного самовдосконалення шляхом актів милосердя стосовно ближнього. Ще в одному з найперших своїх звернень до вірних як єпископ Станиславівський, він проголошував: «Пам'ятайте, що кождий дар, убогому даний, Всевишній приймає на свій рахунок». Тут же він звертає увагу на те, що допомога бідним повинна бути неодноразовою, але вчинена в такий спосіб, щоб вказати дорогу з тенет бідності, допомогти стати на ноги самостійно, навчити, дати в руки знання, фах⁵.

Митрополит також думав, що благочинні дії треба організовувати й скеровувати задля отримання системних змін. Митрополит пропагував запровадження різних форм суспільної опіки в українській громаді: «Та суспільна опіка може опиратися на суспільній організації, на церкві, на парохіях, брацтвах або приватних добродійних товариствах»⁶. Ці його думки були особливо актуальними стосовно допомоги безробітним в Галичині. А. Шептицький допомагав різним спілкам, котрі самі організовували та провадили благочинну діяльність серед бідних та безробітних. Ці організації були створені як громадські ініціативи, задля несення допомоги потребуючим на найнижчому рівні, часто існували при церквах. Зазвичай такі товариства акумулювали кошти власних членів та пожертви, зібрані членами/членкинями. Добрим прикладом такої діяльності були Марійські дружини – прицерковні жіночі організації, основною діяльністю яких була допомога вбогим, хворим, сиротам. Часто такі організації не могли швидко зібрати кошти, необхідні для якоїсь цілі, і митрополит виступав їх жертводавцем. Так, Шептицький був жертвувачем Марійського товариства пань у Львові. Тільки в 1936 р. Марійське товариство витратило 1865.46 злотих на різні форми благочинної допомоги потребуючим, зокрема на харчі, ліки, одяг та похорон, про що написали митрополитові⁷.

Серед українських організацій, котрі отримували фінансову допомогу від митрополита, а потім самі розподіляли її, варто згадати Крайовий комітет допомоги українському студентству. Ця студентська спілка збирала кошти та надавала матеріальну допомогу українській молоді, що навчалася як у закладах вищої, так і середньої освіти. Цю спілку очолювали: др. Павло Цимбалістий, голова організації, та др. Констянтин Чехович, секретар. Виникнення такої організації було зумовлене складним матеріальним станом студентів, котрі часом не мали зовсім засобів для утримання. Згадана організація надавала допо-

могу найбіднішим українським студентам, що не могли самостійно покривати видатки на проживання чи харчування. В архіві митрополита зберігся лист від керівництва Крайового комітету допомоги українському студентству від 26 жовтня 1937 р. з подякою митрополитові за його «щедрий дар» та з проханням до митрополита дозволити через засоби масової інформації оприлюднити факт щедрої підтримки митрополитом українського студентства⁸.

Привертає увагу особиста допомога митрополита звичайним людям, членам його пастви. Цікавим і важливим прикладом такої діяльності митрополита є доля Катерини Селянської, з дому Волянської. Вона була дружиною священика, залишилася вдовою з чотирма малолітніми дітьми. Зверталася неодноразово до митрополита з проханням про допомогу, а властиво з просьбою дати кошти на освіту її дітей⁹. Митрополит фактично взяв під свою опіку дітей Катерини Селянської, допоміг їм отримати вищу освіту. Так, Остап Селянський отримав лікарський диплом, рівно ж і його сестра Марія також закінчила вищі медичні студії в Празі. Остап Селянський працював лікарем в Кутах, Бориславі, коротко у Львові та в Німеччині. Інші діти К. Селянської отримали також вищу освіту – юридичну і педагогічну. Марія Селянська, вже будучи дорослою і освіченою молодою жінкою, написала митрополитові зворушливі слова: «...які самітні і полишені всіми лишилися мамця із малими дітьми... І Ви одинокі, що зрозуміли і відчували безвідрадне сирітське положення...»¹⁰. Остап Селянський, котрий отримав допомогу від митрополита не тільки на навчання в Празі й Познані, але й матеріальну підтримку на час нострифікації лікарського диплома, часто писав до митрополита про своє навчання і життя¹¹. Працюючи лікарем в містечку Кути, О. Селянський просив митрополита допомогти здібним дітям з Кут отримати освіту, зокрема просив допомоги для Є. Плавюка¹². Ця історія однієї галицької родини цікава для нас не тільки тим, що митрополит відгукнувся на прохання і матеріально допоміг вдові з малими дітьми. В діях митрополита можна побачити не тільки безкорисливе милосердя, а й певну прозорливість, Шептицький фактично допоміг всім дітям цієї родини отримати вищу освіту, стати ще одним поколінням інтелігенції. Ймовірно, що Шептицькому йшлося також і про плекання майбутньої генерації освічених українців. Опісля митрополит буде хресним батьком для доньки Остапа Селянського – Віри, котра стане відомою поетесою і письменницею¹³.

Родина Селянських далеко не єдиний приклад особистої доброчинності митрополита Шептицького. Митрополит запровадив різні форми допомоги для молодих людей, що навчалися. Так, учні шкіл чи

студенти, що хотіли вчитися, але не могли з огляду на фінансовий стан родин, могли звертатися за грошовою допомогою до А. Шептицького. Цікаво згадує п. Марія Горбань про те, як відбувалася така допомога. Будучи ученицею гімназії сестер-василіанок у м. Львові, М. Горбань отримала стипендію для навчання музики у Вищій музичній школі. Щомісяця вона одержувала відповідні кошти на оплату своїх занять від секретаря митрополита Шептицького, кожного разу на неї чекав окрім грошей якийсь гостинець – чоколядка чи помаранчі, а наприкінці навчального року Марія мала особисту зустріч з митрополитом, котрий цікавився її успіхами, життям¹⁴. Такі бодай би короткі зустрічі з митрополитом мали більшість з його стипендіатів.

Двері митрополичої палати за часів урядування Шептицького були зазвичай відкриті для дітей-сиріт. Так, тут могли перебути ніч діти, котрих привозили на екскурсію до Львова монахині, діти-сироти могли також бавитися в митрополичих городах. Про це зворушливо згадує с. Хризантія Гнатів, яка була вихованкою сиротинця сестер-студиток у Якторові¹⁵.

До митрополита зверталися особи різного походження, статі, освіти. В його листуванні ми знаходимо сотні клопотань про матеріальну допомогу. Він викроював час розглянути всі просьби помочі на лікування, навчання, поїздки звичайних членів своєї пастви. На листах-проханнях власноруч зазначав суму матеріальної заповомоги для прохача¹⁶. Деколи митрополит надавав допомогу на прохання третіх осіб, як от дав кошти на навчання сироті Ганнусі Ткачук, щоб вона вивчилася на кравчиню¹⁷. Прості акти милосердя, які, однак, потребували посвяти часу, характеризували Шептицького та його підхід до чинної щоденної благодійності.

Андрей Шептицький великою мірою концентрував свою доброчинність на дітях і молоді, що також характеризує його погляди і пріоритети. Цікавим прикладом є допомога митрополита молодим робітникам/ремісникам Львова. У Львові по вул. Ходоровського, 3 в будинку, подарованому відомим українським співаком Олександром Мишугою, діяла «Руська бурса реміснича і промислова»¹⁸. В березні 1930 р. голова «Руської бурси» о. Олександр Малиновський звернувся до митрополита з проханням допомогти в справі збільшення житлової площі. Для цього о. Малиновський просив митрополита подарувати «Руській бурсі» будинок по вул. Пасічній, 2¹⁹. На той час бурса не могла допомогти з проживанням всім бажаючим молодим майбутнім українським робітникам, котрим було складно винаймати житло у місті. Крім того, як писав голова організації, учні потребують також місця для навчання, розвитку,

а будинок, подарований О. Мишугою, вже став замаленьким. Бурса мала власні кошти на утримання, котрі походили зі спадку о. Залуцького з Теремовлі. Шептицький прислухався до цього прохання і віддав на потреби робітничої молоді будинок на вул. Пасічній, 2, який він придбав за 110 тис. зол. У 1930 р. в цьому будинку знайшли мешкання 55 юнаків²⁰. З часом бурса отримала назву «Ремісничо-промислова бурса ім. А. Шептицького»²¹. Митрополит також допомагав фінансово найбільшій учням/мешканцям бурси. Бурса водночас була закладом морального виховання молоді, позаяк мала свого капелана, а голова бурси був особою духовного звання. В 1938 р. головування управою бурси обійняв о. Всеволод Дурбак, котрий сам довгі роки навчався за кордоном як стипендіат митрополита Шептицького. О. Дурбак, як голова управи, докладно звітував митрополитові про стан справ в очолюваній ним організації²².

Проблеми, з якими стикалися молоді люди, що приходили зі сіл в пошуках заробітку до міст, цікавили Шептицького і у випадку матеріальної підтримки створення будинків для спільного проживання молодих дівчат/жінок, що працювали домашньою прислугою. В цьому разі також йшлося і про створення організації, щоб дбала не тільки про матеріальне забезпечення, моральне виховання, але й про захист на випадок досить поширених надужиттів зі сторони працедавців. Для цієї цілі Шептицький придбав досить велику маєтність у Львові, так звану «Улянівку» за 46 тис. дол. США і доручив монахиням опікуватися дівчатами та жінками, що працювали у місті²³.

Митрополит також допомагав Комітету «Ратуймо дитину», котрий опікувався неодруженими матерями та надавав їм матеріальну та моральну підтримку²⁴.

Шептицький не обмежував свою доброчинність тільки українською греко-католицькою громадою. Ряд польських благодійних організацій зверталися до митрополита з проханнями і отримували від нього допомогу. Так, у відповідь на прохання повітового лікаря з Жовкви, керівника повітового «кабінету» туберкульозу Зігфріда Іво Россовського, в 1930 р. митрополит надав кошти на закупівлю 500 ампулок вакцини (щеплення Фрідманна) для найбільшій мешканців повіту. Др. Россовський звернувся до митрополита, бо державних фондів не вистачало для вакцинації, а він особисто дізнався, що митрополит вже надав допомогу кабінету щеплень від туберкульозу зі сусіднього повіту. На листі др. Россовського митрополит власноручно написав «500 ампулок»²⁵. Очевидно, що Шептицький допомагав і іншим повітам, селам, де діяли кабінети, амбулаторії для профілактики туберкульозу. По допомогу зверталася така амбулаторія зі с. Перегінсько²⁶. Митрополит також давав дрібні одноразові

пожертви на різні загальнодержавні організації допомоги хворим, як от «Рада для хворих у Львові», «Все-польське товариство опіки над сліпими»²⁷. Шептицький не був байдужим до різних благочинних заходів всепольського значення та надав їм невеликі підтримки. Серед найцікавіших прикладів – є купівля білета на благодійний карнавальний бал міського комітету позашкільної опіки, 50 зол., післаних на допомогу асиро-халдейським втікачам з Лівану, що опинилися в Польщі²⁸. Митрополит також надав невелику допомогу на прохання парохів римо-католицьких парохій та настоятелів римо-католицьких монаших згромаджень²⁹ і взяв участь у всепольських заходах допомоги жертвам стихійних лих, як от повінь в 1927 і 1928 рр., особисто зорганізувавши поміч потерпілим – одяг, продукти харчування, гроші.

На окрему увагу заслуговує допомога Шептицького сиротам, надання якої після Першої світової війни він зорганізував через спеціально створену організацію. Саме після війни, коли сирітство або напівсирітство стало болючою проблемою в суспільстві, митрополит вирішує створити благочинний фонд, спеціальну, незалежну та на той час досить модерно організовану інституцію. Митрополит в 1918 р. заснував товариство «Захист ім. Митрополита А. Шептицького для сиріт у Львові»³⁰. Українська громада долучилася до цієї ініціативи та зібрала й передала Шептицькому для його фундації 12 тис. австрійських корон. Однак головним жертводавцем цієї фундації був сам митрополит.

Перше засідання ради товариства відбулося 23 березня 1918 р., його проводив особисто президент товариства митрополит Шептицький³¹. В Раду товариства у 1918 р. ввійшли відомі українські громадяни В. Охримович, О. Барвінський, С. Федак, І. Левинський, К. Шептицький, віце-президентом було обрано др. В. Охримовича. Члени ради вирішували найважливіші питання діяльності товариства/фундації, включно з розподілом коштів на допомогіві заходи. На першій нараді було вирішено купити маєтності Посіч та Посіч–Майдан в Станиславівському повіті. Земельний наділ складав 3670 моргів, за нього було заплачено 2 400 000 корон (приблизно 330 тис. дол. США). Так як товариство не мало потрібних коштів, його президент, митрополит Шептицький виділив необхідну суму для покупки маєтностей в Посіч та Посіч–Майдан, прибутки з якої мали стати основою для діяльності товариства «Захист ім. Митрополита А. Шептицького для сиріт у Львові»³².

На засіданні ради 7 червня 1920 митрополит виступив з проектом закупівлі ще 394 моргів лісу від фірми Адельсбергера та Кальмуса: ця ділянка старого деревостану прилягала до Посіч–Майдан і була

потрібна для збільшення прибутковості маєтності від планової вирубки лісу. Окрім того обговорювалися плани побудови тартака та невеликої лінії колії в Посіч–Майдан³³. На початку діяльності товариства «Захист ім. Митрополита А. Шептицького для сиріт у Львові» засідання ради відбувалися досить часто, через необхідність вирішити багато питань, пов'язаних з започаткуванням нової добродійної організації. Перші два засідання в основному займалися фінансовими справами забезпечення діяльності організації. На третьому засіданні 27 червня 1918 р. обговорювалося питання стосовно отримання позички від Земельного гіпотечного банку для швидкої реалізації всіх проектів щодо набуття згаданих нерухомостей³⁴. Наступне 4-те засідання ради товариства відбулося аж 15 грудня 1919 р., причиною зупинки діяльності товариства була українсько-польська війна. На цьому засіданні ради товариства констатувалися збитки, отримані внаслідок військових дій, та зменшення прибутків від продажу деревини через нашествя жуків-короїдів³⁵.

На 6-му засіданні ради товариства «Захист ім. Митрополита А. Шептицького для сиріт у Львові» (2 лютого 1920 р.) детально обговорювалася справа допомоги українським сиротам, що опинилися в Моравії в таборах для біженців. 3 грудня 1919 р. вдалося зорганізувати транспортування до Галичини в потягу Чеського червоного хреста 223 дітей та 123 дорослих³⁶. Однак польська державна установа «Для повороту полонених, втікачів і робітників» примусово помістила дітей-сиріт до бараків для військовополонених по вул. Янівській³⁷, а 14 маленьких дітей помістила до сиротинця у Варшаві. Тільки зусиллями митрополита Шептицького та єпископа Хомишина вдалося добитися розміщення сиріт в греко-католицьких сиротинцях і навіть повернути маленьких дітей з Варшави до сиротинця в Станиславові. Серед дорослих було певне число розумово відсталих і просто хворих осіб, товариство заопікувалося і ними³⁸. Для подальшої допомоги українським сиротам та хворим, що перебували в таборах для біженців, було делеговано К. Студинського та о. В. Лициняка до різних таборів, що були розміщені в Чехословаччині³⁹.

На засіданні ради від 10 вересня 1920 р. митрополит виступив з проектом заснування хліборобсько-ремісничої школи для дітей сиріт, зокрема для хлопців-підлітків, «котрі не надаються для вищих студій». Для утримання цієї школи митрополит запропонував подарувати 341 морг і 825 сажнів орної землі в Зарваниці. Трансакція була оформлена як купівля за 350 000 марок⁴⁰. Загалом ідея створення закладу сільськогосподарської та професійно-технічної освіти для молоді була поступовою, бо закладала основи збіль-

шення кількості осіб з середньою фаховою освітою та й давала сиротам професію для самостійного життя. На тій же нараді 10 вересня 1920 р. обговорювалося питання внесення зміни до статуту, що з протоколів засідань ради виглядає не досить зрозумілим. Так, Кирило Студинський запропонував переглянути положення Статуту товариства, яке гарантувало опіку і допомогу сиротам «обох обрядів і народностей», очевидно, йшлося про польських і українських дітей⁴¹. К. Студинський вважав за доцільне, щоб змінити це положення, бо побоюювався «щоби ся обставина не обернулася коли на шкоду...»⁴² Шептицький пояснив, що подібне положення було також внесене з огляду на полегшення реєстрації товариства та висловився, що не заперечує проти розгляду такої зміни. Він також просив розглянути питання зміни назви товариства, а саме вилучення з назви «імені митрополита Шептицького». Таку свою пропозицію він пояснив можливими труднощами з більшовицькими владами, котрі можуть прийти в Галичину. Закрадається певна підозра, що Шептицький таки не хотів, щоби товариство, що носить його ім'я, провадило благочинність тільки до осіб однієї національності/конфесії. Так чи інакше рада вирішила, що звертатися до польської адміністрації з подібною пропозицією не є слушним, та й не захотіла піднімати питання про зміну назви⁴³.

Товариству доводилося координувати великі допомогі акції – як от допомога українським біженцям, що поверталися з таборів Чехії та Моравії. Для того, щоб допомогти їм, було залучено різні українські організації – Лікарське товариство, Народна лікарня, Самаритянська секція УГКЦ і т.д. В 1921 р. товариство взялося за облаштування вакаційного дому для дітей в Підлютім на території митрополичої власності та почало будову сиротинця в Жовкві⁴⁴. Дуже часто товариство відповідало на прохання вже існуючих дитячих установ – сиротинців та захоронок й надавало матеріальну допомогу в їх щоденній діяльності, наприклад, сиротинцю сестер Василіанок в Словіті. Також товариство покривало видатки на проживання сиріт-студентів духовної семінарії в м. Львові. В грудні 1923 р. митрополит подарував товариству 750 тис. корон на покриття заборгованості. Загалом, фінансовий стан товариства на початку 1920-х був складним через зниження цін на деревину та інфляцію.

В 1930-х роках значну роль в товаристві відігравали віце-президент Климентій Шептицький, Модест Каратницький та Андрій Мельник. Часом керівництву навіть такої неполітизованої благочинної організації, як товариство «Захист сиріт ім. Митрополита Шептицького у Львові», було важко уникнути проблем, пов'язаних зі складнощами українсько-польських відносин. Досить неприємна ситуація

виникла в 1933 р., коли секретаріат товариства був змушений через брак коштів скоротити працівників – лісничого в маєтку Посіч Людвика Куровича та співробітника канцелярії Олександра Галкіна⁴⁵. На засіданні рад товариства від 17 лютого 1933 р. виникла гостра дискусія в основному між о. Т. Войнаровським та о. В. Лициняком. Так, Войнаровський виступав проти звільнення Куровича з огляду на його сумлінну працю і на те, що звільнення поляка римо-католика може викликати негативну реакцію Станиславівського воєводи, а о. Лициняк вважав, що Куровича слід звільнити з огляду на фінансовий стан товариства. Засідання ради відбувалося без митрополита Шептицького і на ньому було вирішено дати можливість лісничому Куровичу попрацювати ще до кінця 1933 р.⁴⁶ Це кадрове питання мало серйозне продовження, бо інформація про звільнення Куровича дійсно викликала обурення Станиславівського воєводи, котрий вбачав причиною звільнення саме національність/конфесійну приналежність лісничого. Про негативну реакцію воєводи написав митрополиту Шептицькому Станиславівський єпископ Хомишин⁴⁷. Митрополит мусів особисто в'язати цю справу. Він скликав засідання ради 27 січня 1934 р., на котрому було в'язано всі обставини неприємної ситуації⁴⁸. Перш за все констатовано зниження прибутків з лісового господарства в Посіч та Майдані, що і є причиною скорочення числа працівників. Також було оприлюднено лист о. Войнаровського, котрий написав лісничому Куровичу про те, що його звільнення ініціював о. Лициняк через його польську національність⁴⁹. Митрополит для того, щоб «врятувати лице фундації», просить донести до всіх зацікавлених факт, що одночасно з поляком Куровичем було «звільнено ще й п. Галкіна, генерала української армії», що, на його думку, «є найкращий доказ, що не мотиви національного шовінізму, а лише лихий матеріальний стан фундації були причиною редукції»⁵⁰. Ймовірно, що ситуація виникла внаслідок серйозних особистих конфліктних відносин між о. Т. Войнаровським та о. В. Лициняком. Однак, загальна атмосфера напружених міжнаціональних відносин тільки сприяла виникненню подібних неприємних ситуацій. Внаслідок цієї справи о. Т. Войнаровський зрезигнував з посади віце-президента товариства 28 лютого 1934 р.⁵¹

В 1930-ті роки товариство, незважаючи на економічну кризу і зниження прибутків з маєтностей, розгорнуло різні форми діяльності та почало фінансувати нові проекти. В 1935 р. товариство заснувало великий сиротинець в Брюховичах для дітей від 2 тижнів до 6 років під зарядом сестер студиток. Майже щороку надавало підтримку комітетові українських півосель

при товаристві «Українська захоронка», для організації літнього дозвілля дітей дошкільного віку. Кошти в розмірі по 500 золотих отримувала особисто голова комітету і керівника «Української захоронки» Софія Ракова⁵². Також питаннями літнього відпочинку дітей з малозабезпечених сімей займалося «Товариство вакаційних осель», котрим керувала О. Бачинська. Ця організація отримувала також кошти від митрополита Шептицького на організацію перебування у відпочинкових комплексах у с. Милованні Товмацького повіту та в с. Кошеві Коломийського повіту⁵³. Від 180 до 200 дітей отримували можливість відпочити влітку при допомозі «Товариства вакаційних осель». Цікаво, що до акції митрополита часто долучалися різні українські кооперативні підприємства, як от Маслосоюз, «Золотий колос»⁵⁴.

Товариство «Захист сиріт ім. Митрополита Шептицького у Львові» практикувало одноразову допомогу різним українським організаціям, що займалися дітьми або ж освітою, наприклад, різним закладам «Рідної Школи». Товариство опікувалося великим числом захоронок та сиротинців, деякі з них були під керівництвом монастирських згромаджень – василіан, студитів, надаючи їм фінансову або матеріальну допомогу. Наприклад, постійну допомогу отримували захоронки сестер Василіанок в Словіті та у Львові.

Товариство мало під своєю цілковитою опікою сиріт різного віку, які або проживали в сиротинцях, або отримували середню й вищу освіту в різних освітніх закладах. Ці діти/ молоді люди проживали і навчалися за кошти товариства. Число дітей та молоді, що знаходилися на утриманні товариства «Захист сиріт ім. Митрополита Шептицького у Львові», зростало. Так, на кінець 1935 – початок 1936 р. на повному утриманні та навчанні товариства перебувала 61 особа⁵⁵, а на кінець 1937 – початок 1938 р. таких дітей та молодих людей, що проживали та/чи навчалися за рахунок товариства, було вже 88⁵⁶.

Товариство також активно займалося підтримкою здібної молоді, надаючи постійні свої стипендії або допомогу на оплату навчання на рік, семестр, або ж і одноразові суми для конкретних студентів, що отримували середню й вищу освіту. Серед стипендістів було досить багато дівчат, що одержували вищу освіту, наприклад Марійка Фіголь та Наталя Сембратович здобували лікарський фах⁵⁷. Так, в 1935–1936 рр. за рахунок товариства здобували гімназіальну та вищу освіту 22 студентів, що навчалися у Львові, Кракові, Мюнхені, Відні та Варшаві⁵⁸.

5 жовтня 1939 р. на засіданні ради товариства, котре провадив о. Климентій Шептицький, розглядалося питання можливої ліквідації товариства через брак готівкових коштів, необхідних для продовжен-

ня діяльності. Всі члени ради висловилися за пошук порозуміння з органами радянської влади і за збереження товариства. Найгостріше стояло питання браку коштів, бо банківські рахунки товариства, як і інших організацій та приватних осіб, були заморожені радянськими органами влади. Віце-президент К. Шептицький від імені ради вирішив вдатися до радянських органів, що займаються справами молоді, та поінформувати їх про діяльність товариства й просити залишити майно товариства як необхідне для продовження діяльності. Рівно ж рада на цьому засіданні вирішила зареєструвати товариство «Захист імені Митрополита Шептицького для сиріт у Львові» в профспілковому союзі⁵⁹. Не цілком зрозуміло, якими були наслідки цих кроків, позаяк вище згаданий протокол є останнім в книзі протоколів засідань ради товариства. Можна цілком слушно припустити, що товариство отримало від радянських органів влади рекомендацію «саморозпуститися». Члени ради товариства на своєму засіданні не припускали такого повороту справ, бо вважали, що радянська влада також потребуватиме їх праці, «бо харитативні товариства є потрібні для суспільності»⁶⁰.

Шептицький після Першої світової війни намагався зорганізувати, об'єднати та загалом інституціалізувати свої зусилля допомоги сиротам, створивши організацію у вигляді товариства. Заснування та праця цієї організації/фондації є дуже цікавим та важливим прикладом організованої харитативної роботи, що намагалася запропонувати форми суспільної опіки для дітей та молоді. «Захист імені Митрополита Шептицького для сиріт у Львові» проіснував 21 рік та приніс реальну допомогу тисячам сиріт та напівсиріт. Його діяльність є прикладом роботи організації суспільної допомоги та опіки, що займалася найбільш незахищеною верствою українського суспільства. Митрополит Шептицький, засновуючи цю організацію та надаючи їй установчий капітал, думав про вирішення проблеми сирітства, що гостро постала внаслідок Першої світової війни. Можна припустити, що йому йшлося й про створення організації, що мала б на меті здійснювати суспільну опіку в спланований, послідовний спосіб та спираючись на власні незалежні прибутки. Шептицький дав життя суспільній/громадській організації, що мала також діяти і як фінансово-господарська одиниця. Адже ведучи власну господарську/підприємницьку діяльність, організація повинна була отримувати прибутки для своєї благочинної діяльності. В умовах, коли держава не провадила заходів суспільної опіки для незахищених прошарків населення, саме така організація могла і надавала допомогу найбільш вразливим членам українського суспільства. Орга-

нізація також в разі потреби об'єднувала зусилля різних українських суспільних організацій. Товариство співпрацювало і дофінансовувало різні українські громадські організації, що працювали з дітьми та молоддю. Фактично «Захист імені митрополита Шептицького для сиріт у Львові» став прикладом створення підрозділу системи суспільної опіки для дітей з незалежним від держави фінансуванням.

Харитативні заходи митрополита, на які була переорієнтована лєвова частка прибутків від різних фінансових і промислових проєктів, часто мали на меті не просто допомогти у конкретну важку хвилину, а зробити об'єкт допомоги самодостатнім у майбутньому. Так само, дуже часто у своїх допомогових акціях митрополит надавав перевагу тим, які мають загальногромадську вагу та довготермінову перспективу. З цього погляду, митрополит охочіше і в більшому обсязі підтримував будівництво та діяльність організацій/фондацій для соціальної опіки над молоддю, закладів освіти, ніж спорудження церков. То був закид, який йому чинили сучасники, наприклад, відомий український політичний діяч Степан Баран⁶¹. Виглядає, що, надаючи перевагу фінансуванню опіки над молоддю, закладів освіти, митрополит дбав про нове покоління освічених, фахово навчених українців, які зможуть подбати про розбудову власної Церкви і власної громади. Однак, у 1920–30-х роках згаданий вище закид С. Барана багатьом видавався слушним, особливо на тлі спорудження десятків нових церковних будівель під патронатом львівських римо-католицьких архієпископів Юзефа Більчевського і Болеслава Твардовського⁶². У цьому контексті кульмінацією діяльності архієпископа Болеслава Твардовського стало спорудження величного храму Матері Божої Остробрамської, присвяченого знаній іконі Матері Божої Остробрамської з Вільнюса та покликаною символізувати єдність Польщі, її відродження та незалежність⁶³.

Митрополит Шептицький мав задум збудувати по вул. Личаківській у Львові, практично недалеко від церкви Матері Божої Остробрамської, великий сучасний шпиталь зі всіма можливими відділеннями та найновішим устаткуванням. Шпиталь його мрії мав за рівнем перевищувати всі існуючі не тільки в Польщі, але й у Центрально-Східній Європі. 24 травня 1929 р. у митрополичих палатах відбулася нарада з приводу планів побудови такого шпиталю⁶⁴. Концепція була дуже цікава: по-перше, митрополит наполягав, щоб «лікарня була відкрита для хворих усіх національностей та всіх віросповідань»⁶⁵, по-друге, він бажав, щоб побудову лікарні у Львові підтримала Апостольська столиця як взірцевий харитативний проєкт католицької Церкви, приклад її модерного підходу до проблем тогочасного світу⁶⁶. Збирати

необхідні великі кошти для побудови шпиталю планувалося різними способами. Андрей Шептицький та його радники задумали випустити облігації-бони із невеликим відсотком річного прибутку, до розповсюдження яких серед громади залучити молодь, що, в свою чергу, як зазначалося на нараді у митрополита, мало б і виховний ефект. Першу значну квоту на побудову лікарні вирішили отримати як банківську позику. До збору коштів також сподівалися залучити різні католицькі організації Західної Європи. Такий великий і коштовний проєкт потребував чималих зусиль. Митрополит уповноважив координувати проєкт побудови лікарні голландського юриста Яна ван Хенгеля. Голландський радник, так само, як і Андрей Шептицький, вважав, що для успіху починання слід отримати підтримку Апостольської столиці. Для цього він спочатку сам зустрівся із монсиньйором Чіконьяні, асесором Конгрегації для східних церков⁶⁷. Відтак митрополит особисто звернувся у питанні спорудження лікарні до Конгрегації для східних церков. Перебуваючи в липні 1929 р. у Римі, Шептицький разом із ван Хенгелем відвідав згадану Конгрегацію, щоб просити підтримки стосовно збору коштів для шпиталю у Львові. Митрополит Шептицький прохав Конгрегацію посприяти зусиллям ван Хенгеля у цій справі. В свою чергу, ван Хенгель звернувся до Конгрегації із проханням надати йому листа підтримки Конгрегацією та Апостольською столицею заходів щодо збирання коштів на львівський шпиталь. Однак монсенйор А. Чіконьяні не вважав за можливе надати подібного листа. В листі до Апостольського нунція у Польщі Франческо Мармаджі монсиньйор А. Чіконьяні аргументував свою відмову тим, що ван Хенгель, попри його «глибоку симпатію до Католицької церкви та до митрополита Шептицького» й при всій його «найкращій діяльності», залишається протестантом⁶⁸. Як бачимо, на відміну від ватиканського достойника, митрополит Шептицький не мав упереджень до людей іншого віросповідання і зовсім не вважав, що всі його співробітники мають бути католиками.

Ван Хенгелю вдалося знайти банк, який погодився стати гарантом позики під облігації, тобто облігації займу для побудови лікарні. Цим банком став голландський «Nederlandische Handel Maatschappij»⁶⁹. Банк запропонував митрополитові надати майно під заставу, але не брав до уваги можливу заставу нерухомості в Польщі. Тоді Андрей Шептицький запропонував під заставу земельну власність у Чехословаччині, над чим банк застановлювався. В цілому на заваді реалізації проєкту стало різке погіршення світової економічної ситуації. Але митрополит Шептицький не хотів так легко відмовитися від своєї

ідеї й намагався таки знайти необхідні для побудови шпиталю кошти. Він уповноважив ван Хенгеля продати велику земельну нерухомість у Німеччині – на о. Сілт⁷⁰. Можна припустити, що потреба у великих коштах для побудови лікарні також підштовхувала митрополита займатися розробкою золотоносних ґрунтів на о. Суматра. Його фінансовий радник ван Хенгель займався водночас обома проектами.

Митрополиту не вдалося побудувати великого сучасного шпиталю у Львові, цей його великий проект не вдалося рушити з місця. Основною перешкодою стала погана економічна ситуація в 1929–1931 рр., а потім і погіршення здоров'я самого митрополита в 1931–1932 рр. відсунуло цей амбітний проект з порядку денного. Найбільшим зреалізованим проектом митрополита в ділянці охорони здоров'я стала Народна лікарня у Львові⁷¹.

Заснування та діяльність «Народної лікарні» у Львові стала ще одним вдалим прикладом, як при активному сприянні і фінансовій підтримці митрополита вдалося мобілізувати зусилля значної частини української спільноти для створення шпиталю/благочинної організації.

Загалом проблеми охорони здоров'я турбували Шептицького ще від поч. XX ст. Втілення ідеї створення шпиталю для незаможних членів суспільства «Народна лікарня» було розпочато в 1903⁷², коли було засновано товариство «Народна лікарня» під протекторатом митрополита Шептицького. Того ж року митрополит подарував товариству будинок по вул. П. Скарги, 4 та дав 1200 дол. на його реконструкцію. Спочатку «Народна лікарня» функціонувала як поліклініка, де працювали українські лікарі та монахині як молодший медперсонал. На більшості відділів не було можливості лікувати стаціонарно і проводити складні операції.

В жовтні 1923 р. рада товариства звернулася до митрополита з проектом побудови шпиталю загального призначення. Такий шпиталь, як стверджувалося в зверненні товариства «Народна лікарня», потребували не тільки українські пацієнти, але й українські лікарі, котрі не могли не тільки знайти праці у польських клініках, але й навіть відбути ординатуру в державних університетських лікарнях. Товариство також звернулося з проханням до митрополита передати на баланс товариства будинок на вул. П. Скарги, 4, котрий ще в 1923 р. рахувався за Національним музеєм⁷³. Шпиталь «Народна лікарня» було відкрито тільки в 1938 р., коли було збудовано-добудовано новий будинок, де розмістився стаціонар на 100 ліжок. Український шпиталь мав всі основні відділи, кваліфікований персонал й сучасне устаткування та дуже скоро отримав визнання всієї громади⁷⁴. Побудова та

відкриття такого шпиталю було здійснено завдяки підтримці митрополита, котрий особисто пожертвував 5 тис. дол. США та завдяки грошовій збірці всієї української громади в Галичині та українців за кордоном⁷⁵. До збору коштів долучилася дуже велика частина українців, що збирали гроші також і шляхом невеличких пожертв. Наприклад, збірка коштів приурочена до 30-ліття перебування Шептицького на митрополичому престолі: школярі, посилаючи вітання митрополитові, долучали інформації про свої маленькі збірки на Народну лікарню.

Митрополит також став засновником порадні для матерів: поліклінічного відділення для жінок та невеликого педіатричного шпиталю. Також на території митрополичої резиденції в Підлютому він відкрив санаторій для хворих дітей. Більшість цих заходів в царині охорони здоров'я було зреалізовано, коли митрополит зрозумів, що не вдасться побудувати один великий сучасний шпиталь. Цікаво, що шпиталь «Народна лікарня» надавав медичну допомогу пацієнтам різних національностей, що відповідало побажанням митрополита. Так, в першому ж році роботи 68.8 % пацієнтів були українцями, 22 % – поляками, а решта – євреями⁷⁶. Сама ідея будівництва установ охорони здоров'я шпиталю свідчить про глибоке розуміння митрополитом соціальної місії Церкви.

Загалом харитативна діяльність митрополита Шептицького виглядає продуманою та цілеспрямованою. Вона намагалася згадити негативні наслідки суспільно-економічної модернізації Галичини та світових політичних та економічних катаклізмів, запропонувавши суспільству різні форми взаємодопомоги та взаємопідтримки. Багато з благочинних акцій Митрополита реалізовувалися за допомогою ефективних форм та методів діяльності. Крім цього, Шептицький свідомо йшов на інституалізацію своїх харитативних акцій, що дозволило їм перерости в ланки системи соціальної опіки, незалежної від держави. Харитативна, благочинна діяльність Митрополита також стала важливою школою для всієї української спільноти. З огляду на ці аспекти така благодійна, допомогова праця Митрополита залишається актуальною і сьогодні, бо показує можливості розвитку громадських добродійних ініціатив та показує способи втілення конкретних харитативних проектів.

1. Митрополит Андрей Шептицкий: Життя та Діяльність. Документи та матеріали 1899 – 1944. Церква та суспільне питання. – Львів, 1998. – Том II. – Кн. 1. – С. 469–474.
2. Там само. – С. 470.
3. Там само. – С. 473–474.
4. Див. Митрополит Андрей Шептицкий: Життя та Діяльність. Документи та матеріали 1899 – 1944. Церква та суспільне питання... – С. 176.
5. Там само. – С. 8.

6. Там само. – С. 253.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА, м. Львів). – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 127. – С. 45.
8. Митрополит Андрей Шептицький: Життя та Діяльність. Документи та матеріали 1899–1944. Церква та суспільне питання... – Том II. – Кн. 2. – С. 872.
9. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 341. – С. 191–197.
10. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 341. – С. 203.
11. В архіві зберігається 55 листів О. Селянського до митрополита Шептицького. Див. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 341.
12. Там само. – С. 175.
13. Віра Вовк (Селянська) – філолог, літературознавець, відома українська поетка і письменниця. Лауреат численних літературних премій, у тому числі Державної премії ім. Т. Шевченка (2008). В збірці «Знамено» Віра Вовк згадує про зустріч зі своїм хрещеним батьком митрополитом в роки Другої світової війни. Див.: Віра Вовк. Знамено. – Львів, 2011. – С. 67.
14. Незвичайні долі звичайних жінок. Усна історія XX століття. – Львів, 2013. – С. 198.
15. Там само. – С. 409. Дівчаток з сиротинця сестер-студиток мати-ігуменя повезла на екскурсію до Львова і завела до митрополита, де дівчатка йому розказували про своє життя, декламували поезії, а він з ними розмовляв. Діти ночували в палатах і бавилися в митрополичому городі.
16. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 371. – С. 28–37.
17. До митрополита звернулася родичка Ганнусі Ткачук – Марія Ткачук, котра попросила Шептицького допомогти дівчині отримати фах для того, щоб заробити на власне утримання. Див. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 358. – С. 47.
18. Бурса була заснована ще в 1899 р.
19. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 308. – С. 10.
20. І. Боднарук. Великий чернець і народодлюбєць. Прудентополіс, 1949. – С. 86.
21. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 308. – С. 20.
22. Там само. – С. 26, 27.
23. І. Боднарук. Великий чернець і народодлюбєць. Прудентополіс, 1949. – С. 72.
24. Там само. – С. 25.
25. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 323. – С. 10.
26. Там само. – С. 12.
27. Там само. – С. 13, 40.
28. Там само. – С. 30, 34.
29. Там само. – С. 33, 36, 38, 43.
30. Діяльність товариства «Захист імені Митрополита Шептицького для сиріт у Львові» раніше ніколи не аналізувалася в науковій літературі. В Львівському центральному державному історичному архіві зберігаються протоколи засідань Ради товариства з 1918–1939 рр., котрі якнайкраще характеризують мету й цілі діяльності товариства, механізм акумуляції та розподілу коштів, основні акції товариства та ін. Див. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 321.
31. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 321. – С. 2.
32. Там само. – С. 2 зв.-3.
33. Там само. – С. 4.
34. Там само. – С. 5 зв.-6.
35. Там само. – С. 6 зв.
36. Вдалося це зробити тільки з другої спроби, бо першого разу польські прикордонники протримали потяг 10 днів на карантині, через наявність в транспорті маленьких дітей потяг повернув до Чехії і тільки після дипломатичних зусиль товариства вдалося перевезти дітей і дорослих до Галичини. Цією справою займався о. Лициняк, він же про це поінформував на засіданні інших членів ради. Див. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 321. – С. 2.
37. Керівництво товариства було стурбоване і обурене жахливими санітарними умовами в бараках для військовополонених. Див. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 321. – С. 10.
38. Там само. – С. 9 зв.-10.
39. Там само. – С. 10.
40. Там само. – С. 11 зв.
41. Там само. – С. 12.
42. Там само.
43. Там само.
44. Там само. – С. 14 зв. – 15.
45. Олександр Галкін був колишнім генералом армії УНР.
46. Там само. – С. 46–47.
47. Там само. – С. 48.
48. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 682. – Оп. 1. – Спр. 60. – С. 2.
49. Там само. – С. 4–5.
50. Там само. – С. 3.
51. Там само. – С. 6.
52. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 321. – С. 59 зв., 61.
53. Дві дитячі півоселі // Діло. – 1938. – 4 вересня.
54. Здви́г наших найменших // Діло. – 1938. – 29 липня.
55. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 321. – С. 62–62 зв.
56. Там само. – С. 65–65 зв.
57. Там само. – С. 59 зв.
58. Там само. – С. 66.
59. Там само. – С. 75.
60. Там само.
61. Див. Дорошенко Володимир. Великий митрополит (пам'яті митрополита А. Шептицького): спогади і нарис. – Йорктон, 1958. – С. 25.
62. Hentosh L. Rites and Religions: Pages from the History of Interdenominational and Interethnic Relations in Twentieth-Century Lviv. in: Harvard Ukrainian Studies XXIV, 2002. – P. 175.
63. Храм розташовувався по вул. Личаківський майже навпроти поховання оборонців Львова в 1918–1920 рр. Храм було консакровано архієпископом Б. Твардовським в 1934 р. Див. Aleksander Medyński. Książd arcybiskup dr. Bolesław Twardowski, 1886–1939. – Lwów, 1936. – S. 20.
64. Про дискусії і основні точки цього проекту знаємо зі своєрідної стенограми наради, яка збереглася в архівах митрополита. Див: ЦДІА, м. Львів. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 106. – С. 15–18.
65. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 106. – С. 16.
66. Там само. – С. 38.
67. Там само. – С. 43.
68. Archivio Segreto Vaticano. Nunziatura Varsavia. – Vol. 250. – P. 7098.
69. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 106. – С. 41–42.
70. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 106. – С. 53.
71. Досить багато є написано про заснування і діяльність Народної лічниці. Див.
72. Одним з ініціаторів створення шпиталю Народна лічниця був відомий український лікар Євген Озаркевич, котрого підтримали відомі українські громадські діячі – К. Левицький, С. Морачевська, М. Кошуба, О. Онишкевич. В 1903 р. було засновано товариство «Народна лічниця», почесним опікуном товариства став митрополит Шептицький.
73. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 114. – С. 1–4.
74. А. Курдик. Година в українському шпиталі // Діло. – 1938. – 26 червня.
75. Від держави товариство «Народна лічниця» отримала допомогу від магістрату м. Львова в розмірі 200 злотих. Побудова шпиталю винесла коло 700 тис. злотих. В 1938 р. майно товариства було оцінено в 757 тис. злотих.
76. ЦДІА, м. Львів. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 114. – С. 5.

Ольга Пуцак

АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І МІСІЯ РЕДЕМПТОРИСТІВ НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

З призначенням Андрея Шептицького на митрополичий престол у Львівській митрополії настанала нова ера існування та розвитку. Однією із засадничих рис його служіння був твердий намір поєднати релігійне та соціальне життя населення. Як зазначає Олег Турій, Шептицький взяв собі за завдання повернути церкву до її первісного завдання: бути духовною інституцією, але брати активну участь у суспільному житті людей¹. Його погляди та діяльність надавали новій ідентичності Греко-Католицькій Церкві, як Католицькій установі, і одночасно – як Українській національній інституції. Інструментами реалізації цього плану було збереження чистоти Східного обряду та відновлення його давніх традицій.

Крім того, Андрей Шептицький брав активну участь у новому для того часу явищі – діалозі Східної і Західної церков. Він вважав можливим об'єднання Православної церкви з Римом через збереження Східного обряду². Саме тому він був дуже зосереджений на ідеї навернення Росії. Так, даючи поради тим, хто бажав приєднатися до Католицької церкви, він казав дотримуватися Східного обряду. Митрополит провів багато часу і вклав чимало зусиль, працюючи зі священниками та монахами, «яких він хотів підготувати до екуменічної праці вдома та за можливості – серед православних»³. Ця стратегія надихнула його на відновлення деяких забутих традицій Східної церкви – монашого чину Теодора Студита⁴. Цей чин мав приймати хлопців незалежно від їхнього фінансового статусу і бути прикладом справжнього монастирського життя, беручи за основу монастирі, що існували на горі Афон за часів св. Антонія. Розвиток національного патріотизму також сприяв відродженню цієї давньої традиції. Студити жили в постійній молитві та обмежувалися найпростішими умовами. Андрей Шептицький забезпечив їх землею на Сквилові, поблизу Львова, і допоміг збудувати монастир, в якому вони служили для місцевого населення⁵.

Відомо, що плюралізм чернечого життя є типовою рисою Римо-Католицької церкви. Оскільки Митрополит прагнув розвинути традиції обох – Східної та Західної церков одночасно, разом із заснуванням Студитського Чину, він хотів започаткувати існування католицьких згромаджень на Галичині⁶. Для того,

щоби об'єднати Східну церкву з Апостольським престолом, Шептицький потребував сильне місійне командування. Ані василіани, ні студити не могли її сформувати: вони були радше контемплятивними монашими чинами і до того ж не були настільки чисельними. Тож цей проект він започаткував через кілька років, відвідуючи Євхаристійний Конгрес у Канаді, де познайомився з діяльністю бельгійських Редемптористів, що служили там для українських емігрантів⁷.

Чин Найсвятішого Ізбавителя (Редемптористи) був заснований у 1732 р. у містечку Скалі (Італія) Св. Альфонсом Лігуорі. Головним завданням цього монашого згромадження було проповідувати Добру Новину серед духовно занедбаних жителів гірських місцевостей та проведення місій. Назва «редемптористи» була дана їм, щоб наголосити на місійному спрямуванні Чину, оскільки це слово походить від латинського «Redemptor», що означає «Відкупитель»⁸. Таким чином, редемптористи мали за мету проводити місії та навертати людей до Католицької церкви. Будучи католицьким згромадженням, вони також хотіли поширювати свою діяльність на всю Європу і Східну – зокрема. Відтак перші монастирі редемптористів з'явилися у Габсбурзькій монархії у другій половині XVIII ст.

Історія редемптористів Східного Обряду становить більший інтерес для нас, тож її необхідно коротко згадати. Ця нова гілка Згромадження виникла у Канаді на початку XX ст. У 1898 р. архієпископ Вінніпегу Аделард Лянжевен під час поїздки в Рим перебував в монастирі Бельгійських редемптористів. Познайомившись із ними та дізнавшись про їхню місійну спрямованість, він запропонував їм приїхати до Канади на місійну працю з іммігрантами з Галичини. Оскільки така діяльність цікавила монахів-місіонерів, вони згодилися розпочати цю місію, і вже 1899 р. о. Ахіль Деляре вирушив до Канади⁹. Дуже швидко виявилось, що місія була приречена – крім того, що місіонери не знали української, вони були католиками, а католиків емігранти не сприймали позитивно через конфлікт з поляками на Галичині. Щоби вирішити цю проблему, о. Деляре запропонував перейти на Східний обряд¹⁰. У березні 1906 р. він став першим редемптористом, що змінив свій обряд задля

роботи з емігрантами. В дещо пізнішому листуванні з Шептицьким Деляре наголошував на тому, що українці-емігранти не довіряють католицьким священикам і єпископам, оскільки мають упередження до Католицької Церкви внаслідок тривалих сутичок вдома, захищаючи свій обряд, культуру і національну ідентичність¹¹.

Через три роки після знайомства Шептицького з редemptористами у Канаді під час Конгресу у Монреалі було підписано контракт, за яким бельгійські редemptористи мали почати місійну діяльність для українців Східного обряду у Галичині¹². Ахіль Деляре теж був зацікавлений у заснуванні української станиці на Галичині. Він робив все можливе для того, щоби уможливити цей проект, адже через певний час міг би розраховувати на нових місіонерів, що їх він потребував для роботи з емігрантами. Вихідці з Галичини були добре ознайомлені зі Східним обрядом, а також володіли українською мовою. Саме з цих причин о. Деляре навіть приїжджав до Львова з протоігуменом Бельгійської Провінції редemptористів о. Ван де Стеном у 1912 р. У травні наступного року він також був присутній на зустрічі протоігуменів кількох провінцій, на якій обговорювалося питання української місії. У результаті цього, напередодні Першої світової війни, 21 серпня 1913 р., на територію Західної України, що належала до Австро-Угорської монархії, приїхало вісім бельгійських монахів-місіонерів. Першим осідком нової вітки Чину став Унів. Це пристанище отці отримали, завдячуючи митрополитові Андрею. Він всіляко дбав про них і допомагав адаптуватися до місцевого життя. Адже для того, щоби проводити місії для місцевих людей, їм треба було змінити обряд і вивчити українську мову. Ігуменом монастиря було призначено о. Еміля Ван де Стратена, але через труднощі з вивченням мови він невдовзі повернувся до Бельгії. Тоді ігуменом став о. Йосиф Схрейверс.

Відповідаючи на запитання, чому саме бельгійська, а не, для прикладу, польська Провінція здійснювала цей проект, необхідно назвати дві причини. По-перше, серед співбратів-поляків не було багато членів, тож вона не була досить міцною, щоби відсилати окрему делегацію на Галичину. По-друге, через гостру антипатію між поляками і українцями ця місія була би безуспішною. Саме тому, на прохання Шептицького, рада протоігуменів затвердила, що місіонери з Бельгії, які є нейтральними у цьому конфлікті між українцями і поляками, є кращим варіантом.

Незважаючи на проблеми, пов'язані з воєнними діями (місіонери були громадянами Бельгії, що була

ворожою до Габсбурзької монархії, а також через воєнні дії між Антантою і Троїстим Союзом – вони не мали зв'язку з монастирем у Бельгії; крім того, війна спричинила багато шкоди в матеріальній сфері), редemptористам вдалося утриматися в Україні. Наставник спільноти о. Йосиф Схрейверс писав, що місцеві люди живуть поза межею бідності і іноді, щоби піти до храму, позичають одяг у сусідів, але, незважаючи на це, з Божою поміччю їхня місія проходить успішно¹³. Вони займалися передусім вихованням молоді та дбали про відновлення зруйнованого війною духовного життя народу, проводячи місії, реколекції та дні віднови релігійності в різних містах та селах Галичини¹⁴. Адже саме така діяльність є визначальною у праці редemptористів: проповідкування Божого Слова для навернення людей до єдності з Католицькою Церквою.

Згодом, у 1918 р., митрополит Андрей передав отцям будинок із двором у Збоїськах¹⁵, на околиці Львова. Цей будинок був збудований у 1777 р. заможним вірменином Нікоровичем. За іншими джерелами, масток був власністю польського дідича. На початку XX ст. цю територію викупив Андрей Шептицький. Спершу будинком користувалися Сестри св. Василя Великого, пізніше – Сестри св. Йосифа. Ці згромадження опікувалися сиротами і утримували там сиротинець. Коли вони були змушені поїхати до матернього дому в Цеблові, митрополит подарував всі ці приміщення редemptористам, куди вони переселилися 1 вересня 1919 р.¹⁶ Цей просторий дім став першим офіційним монастирем майбутньої Львівської провінції Редemptористів Східного Обряду. Він був названий в честь ікони Матері Божої Неустанної Помочі¹⁷, оскільки вся місія була їй присвячена. Потрібно додати, що цю ікону вшановують як у Східному, так і в Західному обрядах.

Підсумовуючи, слід зазначити, що активна діяльність Митрополита Шептицького була кульмінацією національних і релігійних процесів на Галичині. Він виявив готовність об'єднати традиції Греко-Католицької Церкви з викликами нового національного мислення українців на території Західної України. Заснування на Галичині Чину Найсвятішого Ізбавителя, який мав на меті працювати з місцевим населенням і поєднати Східний обряд з Католицькою церквою, був ініційований та втілений ним для поширення Унійної Церкви на Галичині та поза її межами. Змінюючи обряд, Редemptористи сподівалися використати Греко-Католицьку Церкву як інструмент для місійної праці з православним населенням України та Росії, що й було задумом митрополита.

1. Турій О. Греко-католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / За ред. о. Б. Гудзяка, І. Скочиляса, О. Турія. – Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. – Львів, 2003. – С. 82–83.
2. Один із перших національних та релігійних активістів 1850-их років, о. Володимир Терлецький був ініціатором ідеї об'єднання Східної (Православної) церкви з Римом. Він наголошував на важливості збереження чистоти Східного обряду в Греко-католицькій традиції та захисту від всіляких запозичень. Він твердив, що для того, щоби об'єднати Православну церкву з Римом, греко-католикам потрібно очистити свій обряд від усіх запозичених з Латинського обряду елементів // Серeda О. «Aenigma Ambulans: о. Володимир (Іполит) Терлецький і «Руська народна ідея в Галичині» Україна модерна 4/5 (2000). – С. 87–88.
3. Huzar L. «Sheptytskyi and ecumenism» in *Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*, ed. Paul Robert Magocsi (Edmonton: University of Alberta, 1989). – P. 189.
4. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності, Східноєвропейська політика Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт в Галичині 1914–1923. – Львів, 2006. – С. 186–189.
5. Slusarczyk-Sirka A. «Sheptytskyi in Education and Philanthropy» // *Morality and Reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*, ed. Paul Robert Magocsi (Edmonton: University of Alberta, 1989). – P. 272.
6. Стемпень С. Між окциденталізацією та візінтанізацією: проблема обрядової ідентичності Греко-Католицької Церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / За ред. о. Б. Гудзяка, І. Скочиляса, О. Турія. – Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. – Львів, 2003. – С. 95.
7. Втілюючи проект з редемптористами, Шептицький також давав благословення і дозвіл на заснування інших католицьких орденів: Єзуїтів та Салезіян Східного обряду. Єзуїти розпочали свою діяльність у 1923-му, у містечку Альбертин, що належало до Польщі. Основною їхньою діяльністю було поширення Греко-католицької церкви та усунення змін до Східного обряду. Салезіяни розпочали своє служіння у 1930, коли Апостольський Нунцій Польщі Франческо Мармагі подав запит до Папи і уряду Салезіян про дозвіл на утворення нового дому в Україні і перехід на Східний обряд. Невдовзі кілька хлопців з Перемиської єпархії поїхали до Іврей (Північна Італія), щоби вчитися разом з Салезіянами і відтак сформувати спільноту для Галичини.
8. «Redemptorists» in *New Catholic Encyclopedia*, Vol. XII, (1967): 161–164; Boland, *A dictionary of the Redemptorists*, Romae, 1987.
9. Laverdure P. *Redemption and ritual: the Eastern-rite Redemptorists of North America, 1906 – 2006*. – Yorkton, 2007.
10. Паратак І. Чин Отців Редемптористів у громадсько-релігійному житті українців в Канаді. Наукові записки Національного університету «Острозька Академія»: Історичні науки, Число 11. – Острог, 2008. – С. 120.
11. Там само. – С. 121–122.
12. Бубній М. Редемптористи Східного Обряду у Львівській Греко-Католицькій митрополії у 1913–1939 роках. – Львів, 2003. – С. 28.
13. Лист написаний Й. Схрейверсом 2 грудня 1920 р. – Станіславів, KADOC, Leuven. 3.3.2.17.5.4.
14. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 447.
15. Збоїська – район, знаходиться в північній частині Львова. До Другої світової війни на цьому місці було село, яке поступово розросталося. Приєднане до Львова в 1950-х роках XX ст.
16. Бубній М. Редемптористи... – С. 40–41.
17. Ця ікона (XIV ст.) стала власністю Редемптористів 1866 року і відтоді вважається покровителькою Згромадження. Оригінал знаходиться у Римі, а її копії – у всіх монастирях Редемптористів. McConvery B. *Redemptorists in Ireland*, Chapter 2, розділ «Furnishing the church».

Ольга Ярош

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ – АПОСТОЛЬСЬКИЙ ВІЗИТАТОР В АРГЕНТИНІ

Діяльність митрополита Андрея Шептицького на американському континенті завжди привертала увагу вчених. Але якщо його перебуванню у Північній Америці присвячено цілий ряд досліджень, то подорож до країн Південної Америки, зокрема до Аргентини, висвітлена слабо – ця тема практично залишилась поза увагою науковців. В історіографії відсутні дослідження діяльності митрополита Андрея саме в Аргентині, тому це питання вимагає більш докладного з'ясування.

Упродовж другої половини ХХ ст. – на початку ХХІ ст. з'явилися наукові праці про роль А. Шептицького у становленні УГКЦ та її зміцненні на американському континенті, в яких згадується про перебування митрополита у Південній Америці. До таких досліджень можна віднести праці І. Пилипів¹ та І. Франків². Про поїздку Шептицького до Аргентини пишуть у своїх працях дослідники з діаспори – М. Василик³, М. Данилишин⁴, І. Кащак⁵, М. Марунчак⁶. Важливим джерелом для висвітлення проблеми є спогади та дослідження духовних осіб – А. Сапеляка⁷, П. Хомина⁸, Є. Небесняка⁹ та інших, в яких розглядається церковно-суспільне життя українців Аргентини та вплив на нього митрополита Андрея.

Джерельну базу нашого дослідження становлять матеріали Центрального Державного Історичного Архіву у м. Львові (фонди 348 (Товариство «Прогрес»), 358 (Шептицький Андрей – митрополит) і 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат)). Під час роботи над статтею були опрацьовані опубліковані джерела (звіт митрополита А. Шептицького) і матеріали українських, аргентинських, американських періодичних видань.

Метою дослідження є розкриття діяльності митрополита Андрея Шептицького як апостольського візитатора українських поселень в Аргентині, аналіз його ролі у становленні УГКЦ в Аргентині.

Еміграційний рух наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. спричинив появу українських громад в країнах американського континенту: спочатку в США і Канаді, згодом – в Бразилії та Аргентині. Першими до океанських країн прибули селяни з Галичини та Прикарпаття, які здебільшого були греко-католиками¹⁰. Нерозуміння особливостей греко-католицького обряду та ототожнення його з латинським призводило

до конфліктів між українськими вірянами та місцевими священиками, які не вважали за потрібне враховувати ці особливості.

Релігійне життя українців в діаспорі стало предметом особливої уваги митрополита Андрея Шептицького. Обрядову проблему українських емігрантів було вирішено спочатку в США, дещо пізніше в Канаді, де віруючим надали своїх єпископів (1907 р. – для США, 1912 р. – для Канади). Через деякий час там з'явилися українські митрополії. Серйозні проблеми духовної опіки продовжували існувати в країнах Південної Америки, зокрема в Аргентині. Українці почали емігрувати до Аргентини в пошуку вільних для сільгоспобробітку земель ще в кінці 1890-х рр. Осідали вони головним чином на півночі Аргентини – на землях Національної Території Місіонес, рідше – в провінції Буенос-Айрес – в столиці та передмістях. Віра, церква, народні традиції були єдиним притулком для українських іммігрантів, який давав їм відчуття безпеки на чужій землі, тому вони самостійно почали організовувати тут церковне життя – утворювати церковні комітети, будувати церкви та каплиці¹¹.

Перші церкви українці збудували у місцевості Лас-Тунас та поселенні Трес-Капонес (Національна Територія Місіонес), коли в них ще не було жодного українського священика, тільки польські, тобто – латинського обряду. Українці звернулись до польських священиків, прохаючи освятити церкви, але ті відмовились поблагословити їх для молитовного вжитку у східному обряді. Через деякий час російське посольство у Буенос-Айресі вислало до Трес-Капонес протоієрея російської православної церкви Костянтина Ізразцова, який посвятив новозбудовану церкву, але перебрав її під свою залежність. Таким чином частина українців Місіонесу опинилася у російському православ'ї¹².

Протягом цілих десяти років проживання в Аргентині українські емігранти не мали свого священика. Діти росли нехрещеними, молоді не могли взяти шлюб. Відчуваючи гостру необхідність пастирської опіки, «русини» неодноразово писали листи до митрополита Андрея Шептицького з проханням надіслати «священика руского /.../ доброго інструктора народного», котрого зобов'язувались отримувати власним коштом, а також обіцяли оплатити дорогу

до місця призначення¹³. Їхнє занепокоєння було зрозумілим, адже відбувалось поступове навернення українських вірян до католицької та православної церков: 150 сімей на той момент вже прийняли православну віру.

На початку 1903 р. єпископ бразильського штату Парана Розендо повідомив Ватикан про «рутенос» (русинів) в його єпархії (до якої відносилася територія Місіонес) та зажадав більш докладної інформації про їх обряд. Священна Конгрегація з поширення віри попросила єпископа надати більше інформації про українців Місіонесу, запитуючи, чи мають вони свої церкви та своїх священників. Водночас українці продовжували звертатися у листах та навіть телеграмою до митрополита Шептицького з проханням прислати їм українського священника, тому що конфлікт з місцевими місіонерами загострився. Українські віряни постійно нагадували про свою приналежність до східного обряду польським священникам, але ті переконували українців, що вони не зможуть мати в Аргентині свої церкви (відомим є вислів одного з римо-католицьких священників «ви отримаєте свого священника, коли в мене на долоні волосся виросте»)¹⁴.

Новий апостольський інтернунцій в Аргентині, архієпископ Ахіль Льокателлі, з огляду на проблему українців, які залишились без душпастирської опіки, звернувся з проханням до Ватикану – якнайшвидше налагодити справу духовної опіки над українськими вірянами і задовольнити їх домагання. Із сусідньої Бразилії до Місіонесу направили українського священника – василіянина о. Климентія Бжуховського. Декретом курії єпархії Парани від 16 березня 1908 р. о. Бжуховський був іменований парохом українських вірян у Місіонесі із загальними повноваженнями на один рік, що стало формальним початком організованого церковного життя українських іммігрантів в Аргентині. Однак вже у вересні того ж року о. Климентій повернувся до Бразилії.

Вістки про проблеми українських вірян в Аргентині примусили секретаря стану, кардинала Мері дель Валь вислати як тимчасового душпастиря українців у Місіонесі молодого українського священника, який перебував на навчанні у Римі. 30 квітня 1909 р. до Місіонесу прибув перший священник з Європи – о. Ярослав Карп'як з перемиської єпархії¹⁵. Але через короткий час о. Карп'як повернувся до Європи.

Отримавши більше інформації від латинського єпископа Парани про українських іммігрантів у Місіонесі, Священна Конгрегація з поширення віри звернулася до митрополита Андрея Шептиць-

кого, щоб він подбав про їхню постійну душпастирську опіку. Виконати це було нелегко, оскільки було замало неодружених українських священників, які могли б задовольнити потреби нових місійних територій¹⁶. Але незважаючи на всі складнощі, свідомий загрози для церкви з боку російського православ'я і суто латинської сфери католицької церкви в Аргентині, Шептицький почав клопотатися про призначення священника для українців. Від митрополита справа надійшла до станіславського єпископа Григорія Хомишина. І вже в 1911 р. на зміну о. Карп'яку до Аргентини прибули перші постійні душпастирі українських вірян у Місіонесі: о. Іван Сенишин та о. Омелян Ананевич. Це були молоді, нежонаті священники станіславської єпархії, з якої походила значна частина українських іммігрантів в Аргентині¹⁷. З їх приїздом розпочалася активізація не тільки церковного, але й культурного життя українців Місіонесу.

У цей період в Місіонесі налічувалось близько 1000 українських сімей¹⁸. Через відсутність в Аргентині українських священників значна частина української спільноти потрапила під вплив «схизми» – російського православ'я, залишивши лоно греко-католицької церкви, інших намагались латинізувати польські священники. У своєму листі до А. Шептицького о. Омелян Ананевич писав: «Тут у мене на Азарі багато родин перейшло (без ніякого позволення) на польське завдяки праці тутейшого священника Латинського; на колонії маю схизму (около 150 родин), з якою борба дуже брудна, бо вона за оружжє має клевету і брехню а покровителем єї російське правительство». Наголошує о. Ананевич і на іншій проблемі – необхідності катехизації дітей та приділення їм більшої уваги: «Діти сї треба забрати до себе на цілі тижні /.../ Чую, що треба тих бідаків рятувати і виджу, що при помочи Божий можна досить багато зробити /.../ Мені як день так і ніч на гадці лише се: діти привести до Ісуса»¹⁹.

Після чотирьох років перебування в Аргентині о. Омелян Ананевич перейшов на душпастирську роботу у Бразилії. В Аргентині залишився тільки о. Іван Сенишин, який самостійно став опікуватися одинадцятьма українськими католицькими поселеннями, займаючись не тільки церковними, але й громадськими справами, дбаючи про культурний розвиток та добробут українських поселенців. Зусиллями І. Сенишина було побудовано церкву. Пізніше разом з іншими українцями він видавав українсько-католицькі часописи. Так в результаті зусиль митрополита Шептицького українці Аргентини отримали невтомного священника-місіонера.

Тим часом Священна Конгрегація з поширення віри в справах Східних Церков на початку 1916 р. розпочала вивчення питання «духовної обслуги вірних Руського обряду, емігрантів у Південній Америці». Причиною до розгляду стали скарги на українських священників латинського єпископа з Курітіби (в бразильському штаті Парана) Івана Брага, який зажадав канонічного візиту. Труднощі викликали через те, що римо-католицький єпископ нічого не знав про звичаї та обряди католиків Східної Церкви. І хоча він намагався не втручатись в їхні справи, залишаючи їм самим вирішувати все, що стосувалося «обрядів і, звичайно, дисципліни», але такі важливі обрядові справи, як уділення Тайни миропомазання, проблеми мішаних шлюбів тощо викликали непорозуміння²⁰. Духовенство у Південній Америці намагалося латинізувати східних католиків: священники передавали до римо-католицького обряду всіх дітей, які народжувалися від змішаних шлюбів («між римо-католиками і русинами»), і не дозволяло українським священникам благословляти такі шлюби. Опір українських священників таким заходам іноді переходив «межі смиренної покоры», що стало причиною відношення до українських священників як до «не дуже покірних і неслухняних»²¹.

У розпалі всіх тих конфліктів митрополит продовжував отримувати листи від українських віруючих про їх складне становище на американському континенті. У своїх листах українці знову просили допомогти їм вирішити проблему духовної опіки. Так, український емігрант з Буенос-Айресу Юліан Михалишин, звертаючись до митрополита, писав: «Дехто ходить в польський костел, дехто – нікуди. /.../ прошу о пораду. Где ми маєм с тим віддатися»²². Також до Ватикану продовжували надходити прохання від українців з Аргентини надіслати їм ще одного українського священника, адже в цей період обслуговуванням греко-католицьких парафій займався тільки один священник – Іван Сенишин, і цього було замало. У 1920 р. Апостольський Нунцій Альберт Торрегоцці повідомив, що один священник обслуговує п'ять каплиць та близько 4 тис. вірян, які проживають у колоніях, що знаходяться на великій відстані одна від одної²³.

Наприкінці листопада 1920 р., отримавши від польського уряду дозвіл виїхати зі Львова для вже давно запланованого візиту *ad limina* до Риму, Шептицький відправився у подорож. В Римі, де митрополит Андрей пробув майже три місяці, Священна конгрегація в справах Східних Церков спеціальним декретом № 4267 / 20 від 4 лютого 1921 р. доручила йому здійснити канонічний візит до «русинських поселень Аргентини та Бразилії» на правах апос-

тольського візитатора Ватикану, щоб розглянути на місці становище українців у цих південноамериканських країнах, отримати інформацію про їх стан та представити у Римі інформацію про їх релігійні потреби²⁴.

Папа Бенедикт XV забезпечив митрополита окремим листом, який служив Шептицькому своєрідною рекомендацією в його справі під час подорожі. В цьому листі папа Бенедикт XV писав: «Згадуючи Українців і українську землю з болем серця пригадуємо собі як розграблювано гарні міста, як спалено супокійні села, як нищено врожайні поля походами і відворотами безконечних військ. А згадуючи сам нарід, уявляємо собі в Нашій душі, його розвалені церкви, понижені святі образи, святі ризи виставлені на посміховище. /.../ Страшні наслідки голоду, холоду, пошестей, жорстокости знущань, вязнення, якого пятно і Ви, Любий Брате, і досі на собі носите, убивства поважних священників, немічних старців, слабих жинок, цвітучої молоді, яких одинокою провиною було привязання до власного обряду, – все це виступає ярко перед Нашими очима і рівночасно з глибоким почуттям батьківського милосердя спонукає Нас занести особливу молитву до Всевишнього, або узискати, щоби Божя ласка після таких допустів зволила милостиво сплинати на цей геройський нарід, який зумів стільки перетерпіти для того, щоб заховати обряд, заборолло своєї національності»²⁵.

В газеті «Український Прапор» за № 14 (1921 р.) з'явилося повідомлення, що митрополит Шептицький як візитатор Апостольської Столиці відбуває до Америки, де «упорядкує справи Гр.-кат. Церкви нашої американської еміграції...»²⁶. 16 березня 1922 р., після відвідання Канади та США, на кораблі «Південний хрест» митрополит Андрей Шептицький вирушив у подорож місцями українських поселень в Південній Америці²⁷, де за дорученням папи Бенедикта XV спочатку відвідав українців Бразилії, потім – Аргентини.

12 червня 1922 р. разом з оо. К. Бжуховським та О. Ананевичем митрополит прибув до Місіонесу, де проживала більшість українців Аргентини. На кордоні їх зустріли представники аргентинської церковної і світської влади та українські віряни разом з о. Сенишином. 17 червня 1922 р. Шептицький у супроводі отців К. Бжуховського й О. Ананевича прибув у містечко Апостолес. Наступного дня, 18 червня, владику урочисто впровадили до церкви, де він відслужив літургію, провів проповідь. Так було покладено початок св. Місії, яка тривала 3 дні. Незважаючи на зливи, велика кількість українських поселенців взяли участь у

цій св. Місії та приступили до св. Тайни. В день свята Причастя митрополит відправив панахиду за героїв, які загинули в боротьбі за волю України. Під час панахиди було зібрано пожертви для сиріт у Галичині²⁸.

Протягом візитації Шептицький побував майже у всіх парафіяльних осередках українських іммігрантів. При цьому, за словами самого митрополита, аби дізнатися про працю місіонерів, він «постарався жити їхнім життям і переносити всі незручності та втому від поїздок, які їм доводиться здійснювати»²⁹. Нерідко через поганий стан доріг він навіть був змушений їхати верхи на коні. У монографії аргентинського дослідника українського походження Михайла Василика міститься фото із зображенням вершника-митрополита поряд ще із двома вершниками-священниками³⁰. В парафіях українських іммігрантів митрополит проводив катехизацію молоді, посвячував новозбудовані церкви в Апостолес і Трес-Капонес, відправляв молебні та святкові богослужіння. В Трес-Капонес Кир Андрей посвятив церкву Пресвятого Серця Ісусового і поклав у спеціальному гнізді на престолі мощі св. Йосафата, які носив на грудях у власному реліквіярі. Після посвячення церкви Архіпастир відслужив Службу Богу. У проповіді він закликав усіх вчитися читати і писати українською мовою, мати у кожній хаті український буквар.

Митрополит Андрей піклувався українським шкільництвом. На його прохання учителі Іван Сітарський та Дмитро Виноградник написали звіти про українські школи в Апостолесі та Асарі. В день приїзду митрополита у цю місцевість відбулися установчі сходи українських поселенців, на яких був заснований «Шкільний Союз». Головою управління Союзу був обраний Іван Гавриш³¹.

Шептицький об'їжджав поселення українців, бажаючи «досягти подвійної мети: 1) все побачити і все взнати самому; 2) зробити через місії, проповіді та сповіді все добро, що можу»³². Офіційна місія митрополита полягала у відвіданні українців, але сам він наголошував, що головним у ній є не його формальний статус, а її гуманітарний і пастирський вимір. Шептицький відвідував сім'ї віруючих, щоб на власні очі побачити, як вони живуть, та поспілкуватись з ними. Українська громада прагнула почути слова розради від свого найвищого духового пастиря, тому багато свого часу Шептицький присвятив бесідам та проповідям, у яких закликав українців триматися своєї церкви та свого обряду³³. 27 червня митрополит відбув з Апостолесу до Буенос-Айресу, де продовжував зустрічатися з українськими віруючими³⁴.

Візитація митрополита у Південній Америці тривала майже два місяці. В Аргентині він захворів, через що був змушений виїхати в США на лікування. 29 липня 1922 р. кораблем «Пан-Амеріка» Шептицький відбув з Буенос-Айресу³⁵. 14 листопада цього ж року він повернувся до Європи³⁶.

У квітні 1923 р. митрополит підготував офіційний звіт до Конгрегації в справах Східних Церков – «Донесення про канонічний візит до русинських поселень у Бразилії та Аргентині». За підрахунками А. Шептицького, викладеними у цьому донесенні, в поселеннях Асара та Апостолес (у Місіонесі) проживало понад 3 тис. українців, було 4 українські церкви. В поселенні Корро-Кора («за 13 годин їзди верхи від Апостолеса») проживало близько 100 сімей, існувала резиденція місіонера з каплицею. В Бомпланді («ще за 8 годин їзди верхи далі») була одна каплиця, проживало 100 сімей. Разом в цих двох поселеннях нараховувалось 2-3 тис. жителів. Окрім цих 4 поселень, українські сім'ї були ще в столиці Місіонесу – м. Посадас (20 сімей) та біля столиці Аргентини – м. Буенос-Айрес (15 сімей)³⁷. Обслуговував всіх українських поселенців лише один священник – о. Іван Сенишин.

У своєму звіті про канонічну візитацію українських поселень Шептицький дав характеристику українським вірянам. Він написав, що український народ у цих місцевостях є «побожний і відданий традиціям, вірі, церкві. Рідко хто не святкує Великдень, може 1 чи 2 відсотка, не рахуючи все-таки тих поселенців, які живуть дуже далеко від церков і які не можуть ходити до церкви. Число останніх – невідоме, але досить велике. У всіх церквах є певна кількість дійсно побожних людей, які стараються причащатися щодня (10-15 осіб живуть біля церков, де Служба Божа відправляється щодня). Процент неписьменних є досить високий: приблизно 10% тих, хто народився в країні; серед літніх людей цей процент є ще вищий. Біля всіх церков і каплиць всюди є братства Святого Серця Ісусового та інші, мета яких завжди полягала в тому, щоби підтримувати побожність віруючих. Місіонери всюди докладають великих зусиль, щоб добре підготувати дітей до першого причастя»³⁸.

Митрополит висловив стурбованість найбільш «слабкою стороною української еміграції» в Аргентині – катехизацією молоді³⁹. Описуючи становище українців в Асарі, він загострив увагу на «асарській схизмі» – небезпеці переходу вірян до православ'я (через брак священника) та висловив думку, що проблему можна вирішити, якщо прислати в поселення місіонера, який «міг би прихилити на свій бік найменш розкладених із цих бідних відступників»⁴⁰.

Митрополит Шептицький наголосив на необхідності надіслати священика, тому що у всій країні працював лише один український священик – Іван Сенишин, здоров'я якого було підірване важкими умовами життя, тисячокілометровими переїздами на возах чи верхи на конях у будь-яку погоду: в літню спеку чи зимову зливу.

Заключна частина звіту містить детальні пропозиції митрополита щодо вирішення ситуації з вірянами в Аргентині та Бразилії. І першим пунктом є «дати єпископа». А. Шептицький вважав, що українці повинні мати єпископа «свого обряду й своєї нації разом с особистою юрисдикцією на всіх емігрантів цього обряду, які розсіяні по всій Бразилії та Аргентині»⁴¹. Свої пропозиції щодо надання українським вірянам священиків та єпископа він аргументував наступними причинами:

- 1) церковний закон;
- 2) наявність єпископа в емігрантів візантійського обряду у Північній Америці;
- 3) потреба українців в церковному керівництві («щоб успішно боротися проти схизматичної та раціоналістичної пропаганди, русинським місіонерам потрібна тісніша згода між собою, згода, яку можна досягти тільки центральною владою їхнього обряду»);
- 4) потреба допомоги існуючому священику в умовах «небезпеки схизми» («Поселення в Аргентині, де небезпека схизми продовжує бути актуальною, доручені священику, який є, до речі, дуже добрий, але потребує допомоги інших священиків; а позаяк поселення в Аргентині можуть ледве утримувати другого священика, то треба, щоб принаймні час від часу, допомога надходила до нього з Бразилії»);
- 5) необхідність організованості громади («Розсіяними і неорганізованими поселеннями зовсім нехтують. Латинський єпископ навіть не здогадується про їхнє існування для того, щоб, принаймні час від часу, організувати для них візит місіонера»);
- 6) немає кандидатів в духовний сан, через що українцям в Південній Америці бракує і надалі бракуватиме священиків;
- 7) необхідність навчити вірі дітей.

Андрей Шептицький запропонував, щоб «Свята Конгрегація отримала від Святого Престолу призначення єпископа для русинів Бразилії та Аргентини». На його думку, єпископом для українців у цих країнах міг би бути о. О. Ананевич.

Незважаючи на зусилля митрополита Шептицького, ще досить тривалий час як Аргентина, так і Бразилія залишалися без єпископа. Лише через декілька десятиліть прохання митрополита надати кра-

їнам Південної Америки українського єпископа було задовільнене. Внаслідок тривалих домагань вірян, в 1960-х рр. в Аргентині та Бразилії були встановлені єпархії УГКЦ (у 1968 р. та 1962 р. відповідно). Першим єпископом Аргентини став Андрій Сапеляк. В цей час в Аргентині з'явилося більше 30 церков і каплиць, де богослужіння проводили понад 20 священиків, запрацювали українські недільні школи, курси, релігійні товариства, організована була навіть школа для виховання майбутніх священиків.

Таким чином, хоча візитація митрополита не принесла бажаних результатів відразу, вона надала віруючим духовну підтримку та силу для збереження національної ідентичності, дала поштовх до організації парафії у провінції Буенос-Айрес та сприяла юридичному оформленню Української католицької церкви в Аргентині в майбутньому. Андрей Шептицький, як влучно висловився А. Сапеляк, «поклав наріжний камінь під будову Української церкви в Аргентині».

1. Пилипів І. Співпраця греко-католицької церкви з українцями Америки в 20-30 рр. XX ст. / І. Пилипів // Схід. – 2011. – № 2 (109). – С. 109–113.
2. Франків І. Суспільна опіка Греко-католицької церкви над українською еміграцією з Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) [Текст] : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. Франків ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2011.
3. Василик М. Українці Аргентини: історія та сучасність / М. Василик. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2009; Його ж: Українські поселення в Аргентині / М. Василик. – Мюнхен : Український вільний університет, 1982.
4. Данилишин М. Країни Південної Америки та українські поселення // Альманах Українського Народного Союзу на рік 1980. – Джерсі-Сіті, 1980. – С. 173–182; Його ж: Українці в Аргентині / М. Данилишин. – Буенос-Айрес : Impenta «Doprego», 1979.
5. Кашак І. Митрополит Андрей Шептицький і постанови Української Католицької Церкви в Сполучених Штатах Америки / Пер. з англ. А. Гнип. – Львів : Свічадо, 2004.
6. Марунчак М. Митрополит Андрей Шептицький на Заході. 1920–1923. / М. Марунчак – Вінніпег-Едмонтон : Крайова Рада Українських Організацій за Патріархат Української Католицької Церкви, 1981.
7. Сапеляк А., єп. Отець Іван Сенишин. Український місіонер – піонер в Аргентині. – Львів : Свічадо, 1997; Його ж: Українська Католицька Церква в Аргентині (Історичний начерк у 75-ліття українського поселення) / А. Сапеляк. – Буенос-Айрес : Б.В., 1972.
8. Хомин П., о. Митрополит Андрей Шептицький як Апостольський Візитатор для українців в Південній Америці / П. Хомин // Богословія. – Львів, 1926. – Кн. 1–2. – С. 206–215.
9. Небесняк Є., о. Митрополит Андрей / Є. Небесняк. – Рим-Львів, 2003.
10. Карманський П. Між рідними в Південній Америці / П. Карманський. – К. ; Відень ; Львів : Чайка, [1924]. – С. 55.
11. Василик М. Українські поселення в Аргентині... – С. 48.
12. Сапеляк А. Українська Католицька Церква в Аргентині... – С. 7–8.

13. Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДІА). – Ф. 348. 1 т. – Спр. 6261. – Арк. 1.
14. Василик М. Українці Аргентини: історія та сучасність... – С. 51.
15. Сапеляк А. Українська Католицька Церква в Аргентині... – С. 8.
16. Кашак І. Митрополит Андрей Шептицький і постання Української Католицької Церкви... – С. 25–26.
17. Сапеляк А. Українська Католицька Церква в Аргентині... – С. 8–9.
18. ЦДІА у м. Львові. – Ф. 358. – Оп. 2. – Спр. 59. – Арк. 6.
19. Там само.
20. Сапеляк А. Українська Католицька Церква в Аргентині... – С. 11; Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944, т. II, кн. 2. – Львів: Свічадо, 1999. – С. 731.
21. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність... – С. 731–732.
22. ЦДІА у м. Львові. – Ф. 358. – Оп. 2. – Спр. 59. – Арк. 3–4.
23. Сапеляк О. Українська спільнота в Аргентині... – Львів : Червона калина, 2008. – С. 156.
24. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність... – С. 731
25. Марунчак М. Митрополит Андрей Шептицький на Заході. 1920–1923. / М. Марунчак – Вінніпег-Едмонтон : Крайова Рада Українських Організацій за Патріархат Української Католицької Церкви, 1981. – С. 11.
26. Там само. – С. 13–14.
27. Виїзд митрополита Шептицького до Бразилії // Свобода. – Джерсі-Сіті. – 1922. – № 63. – 18 березня – С. 1.
28. В. Зінько, о. Митрополит Андрей Шептицький в Аргентині // Календар-альманах «Просвіта» на 1962 рік. – С. 77.
29. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність... – С. 732.
30. Василик М. Українські поселення в Аргентині... – С. 48, 51.
31. В. Зінько, о. Митрополит Андрей Шептицький в Аргентині... – С. 76–80.
32. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність... – С. 732.
33. Пилипів І. Співпраця греко-католицької церкви .. – С. 111.
34. Ковалик В., о. Василяни в Аргентині. – Буенос-Айрес, 1988. – С. 42.
35. Митрополит Шептицький вернувся з Бразилії до Злучених Держав // Свобода. – Джерсі-Сіті. – 1922. – № 183 – 9 серпня. – С. 1.
36. Пилипів І. Співпраця греко-католицької церкви... – С. 111.
37. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність... – С. 740.
38. Там само. – С. 740.
39. Там само. – С. 738.
40. Там само. – С. 741.
41. Там само. – С. 741.

Оксана Пасіцька

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ РОБІТНИЦЬ «БУДУЧНІСТЬ» ПІД ОПІКОЮ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Починаючи з кінця XIX ст., у Галичині спостерігалася чітка тенденція до організаційної єдності українців шляхом створення різноманітних союзів, кооперативів, культурно-освітніх, релігійних та професійних товариств. Чимало уваги митрополит Андрей приділяв українським жіночим товариствам, діяльність яких вважав запорукою стабільності, джерелом економічного, соціального, духовного поступу українців.

Митрополит прихильно ставився до діяльності тогочасних українських жіночих організацій: «Кружок українок», «Клуб русинок» (з 1909 р. «Жіноча громада», з 1917 р. – «Союз українок»), «Українська захоронка» та інших¹, які поширювали національну свідомість і готували жінок до громадської праці. Однак неодноразово наголошував, що серед громадянства Львова є актуальною проблема об'єднання українських робітниць на основі соціально-християнської національної ідеології. На початковому рівні ця проблема була реалізована у кількох містах Галичини: Львові, Перемишлі, Тернополі, Дрогобичі, Стрию, Золочеві. Зокрема у Дрогобичі діяло товариство греко-католицьких служниць «під покровом Пресвятої Діви Марії». Завдяки Т. Галущинському згодом засновано товариство греко-католицьких служниць «під покровом св. Йосифа», яке нараховувало 150 осіб. Проте потреба в єдиній жіночій організації, яка була б своєрідним опікуном українських греко-католицьких робітниць у Львові, залишалася надалі актуальною.

Будучи людиною високоосвіченою, багатогранною та харизматичною, А. Шептицький наприкінці 1920-х років здійснив перші кроки на шляху до реалізації окресленої мети. З листопада 1929 р. з його ініціативи засновано товариство українських греко-католицьких робітниць «Будучність» під покровом Пречистої Діви Марії при церкві Св. Юра у Львові. Товариству «Будучність» надали статус гуманітарно-християнського католицького товариства, яке діяло згідно з нормами Греко-католицької церкви і державних законів. Перші кроки діяльності «Будучності» супроводжувалися активною моральною ідейно-просвітницькою роботою, що сприяло розбудові станового товариства на місцях.

Статут релігійного товариства «Будучність» передбачав поширення його діяльності на території Львівської Архієпархії в межах Львівського, Тернопільського та Станиславівського воєводств. Товариство займалося морально-релігійним і національним вихованням українських робітниць, покращенням їхнього економічно-суспільного становища, наданням їм матеріальної, моральної та юридичної допомоги. Митрополит залучав товариство «Будучність» до участі в церковному житті. Його діяльність була спрямована на підтримку між робітницями моральних відносин, захист перед деморалізацією, денаціоналізацією, організування викладів на релігійні, освітні, суспільні, наукові теми, допомогу українським робітницям з працевлаштуванням, а у випадку хвороби, безробіття та набуття похилого віку надання матеріальної, правової допомоги².

Членом релігійного жіночого товариства могла бути працююча жінка греко-католицького віровизнання української національності. Право приймати перших членів та скликати перші збори товариства мав комітет засновників, який складався здебільшого з священнослужителів: о. М. Лада, М. Прийма, Т. Войнаровський, о. О. Пясецький, о. В. Томович, О. Ковальський, Є. Тишинська, о. П. Дзедзик, о. Й. Сліпий, о. М. Яцковський³. Упродовж 1929–1939 рр. «Будучністю» керували Є. Тишинська (1929–1933 рр.), А. Конрадова (1933–1936 рр.) та О. Гординська (1936–1939 рр.)⁴. Делегатом Митрополичого Ординаріату до президії товариства був єпископ Н. Будка.

Частково мета Шептицького була реалізована, адже завдяки діяльності товариства вдалося об'єднати близько 1000 українських робітниць, що становило 1/10 від загальної кількості 10 тис. осіб⁵. Наприкінці 1938 р. у гуртках товариства нараховувалося 1500 членів (домашніх помічниць)⁶.

За митрополичої підтримки вдалося організувати сім відділів товариства «Будучність». Вони знаходилися у різних дільницях Львова, а саме при церквах св. Юра, св. Петра і Павла, св. Миколая, Преображення, Василіанок, до кожного з яких належав парафіяльний священик⁷. Найчисельнішою та найпрогресивнішою вважалася сек-

ція при церкві св. Юра, яка налічувала найбільшу кількість членів і мала хорошу матеріальну базу. Кожна із секцій мала своє окреме керівництво (священик, голова і секретарка), яке належало до головної управи, президія якої складалася з дев'яти осіб. Збори членів «Будучності» відбувалися у приміщенні храму св. Юра, читальнях «Просвіти». Правові консультації та допомогу у зв'язку із безробіттям українським робітницям надавали у канцелярії, яка знаходилася на пл. Ринок, 10 (2-ий пов.). З 1937 р. виділ товариства знаходився у власному будинку по вул. Яна Собеського, 28⁸.

Митрополит у своїй праці насамперед керувався наукою та прикладом Христа. У такому дусі він виховував своїх прочан, закликаючи їх до молитви, віри, праці та навчання. Неодноразово він відвідував вечірні сходи та академії товариства «Будучність», які відбувалися або в приміщенні церкви, або інших українських установ. На зібраннях читали представники товариства або запрошені референти реферати, обговорювали актуальні питання, навчали церковних і народних пісень, провадили курси для неграмотних, влаштовували для українських робітниць святвечори і забави. У травні 1930 р. організували популярну академію в честь засновника товариства митрополита А. Шептицького. Щороку у березні товариство влаштовувало свято в честь Т. Шевченка⁹.

14 грудня 1933 р. релігійне товариство організувало в приміщенні Ремісничої палати концерт в честь своєї покровительки Пречистої Діви Марії, на якому виступали хори 6 відділів товариства з різних дільниць Львова. Значний інтерес у присутніх викликали пісні у виконанні хору робітниць, організованих при церкві Св. Юра та декламація «Три мами» у виконанні робітниці К. Бабухівни. Як правило, святкові концерти закінчувалися національним гімном.

У 1934 р. секція товариства «Будучність» Личаківської дільниці влаштувала концерт у власному приміщенні по вул. Личаківській, 96 під керівництвом голови О. Ріплевої. Українські греко-католицькі жінки виголошували реферати про життя та діяльність Т. Шевченка. Хор українських робітниць виступив з народними піснями, як «Ой, зійшла зоря» та ін. Неабияке враження справили декламації, інсценізація з «Великого льоху»: «Три душі». Серед запрошених гостей був присутній голова Народної організації українців м. Львова, посол С. Біляк, який виголосив заключне слово та відзначив активну діяльність українських робітниць, які вміло реалізовували

Шевченковий заклик: «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата»¹⁰.

Опікуючись релігійним та національним вихованням львівських робітниць, товариство влаштовувало лекції з різних галузей знань, зокрема на релігійну тематику: «Пречиста Діва є зразком жінки», «Св. Йосафат», «Ювілей папи Пія XI», «Ювілей митрополита Шептицького»; історичну: «Найважливіші постаті в історії України», «Жанна Д'Арк»; суспільну: «Якою повинна бути зразкова робітниця», «Хто ми є», «На чий землі живемо?»¹¹, «Значення ощадності в житті одиниці», «Обов'язки кожного українця супроти рідної мови»; літературну: «М. Шашкевич», «Т. Шевченко», «О. Кобилянська», «Леся Українка», «Про українську пісню», медичну: «Страшні наслідки розпусного життя для жінки»; естетичну: «Найзагальніші правила доброї поведінки»¹².

Окрім лекцій, які оголошували фахові референти, робітниці товариства «Будучність» організовували курси для неграмотних, вистави, концерти, вечори, реалізуючи таким чином заклик «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата»¹³. Робітниці товариства «Будучність» провадили благодійну діяльність, складали пожертви на шпиталь ім. митрополита А. Шептицького, «Рідну Школу», «Просвіту»¹⁴.

Митрополит Шептицький велику увагу приділяв вихованню та матеріальній підтримці галицької робітничої, ремісничої, купецької молоді, яка організовувалася у товаристві українських ремісників, промисловців і торговців «Зоря», «Українська ремісничка бурса» та інших ще з кінця XIX ст. Представник Греко-католицької церкви прихильно ставився до діяльності організацій та виступав їх меценатом. Наприклад, у 1909 р. з нагоди 25-літнього ювілею товариства «Зоря» за сприяння та матеріальної підтримки митрополита «зоряни» придбали невеликий будинок на вул. Личаківській, 20¹⁵. У 1929 р. митрополит А. Шептицький з нагоди 25-ліття вступу на митрополичий престол купив для бурсаків товариства «Українська ремісничо-промислова бурса» за 110 000 злотих одноповерховий будинок із земельною ділянкою на вул. Пасічній, 2, який перебував у власності церкви св. Юра. Згідно з контрактом це приміщення призначалося для греко-католицької молоді (сиріт), які навчалися ремеслу, християнським і національним цінностям¹⁶.

У галицьких міщанських професійних товариствах завжди панував релігійно-національний дух. Щороку у цих організаціях влаштовували урочистості з нагоди релігійних (Воскресіння Христове (Великдень), Водохреще (Йордан), Пресвятої Євха-

Святвечір у товаристві українських греко-католицьких робітниць «Будучність» у Львові. 1931 р.

Львівська реміснича молодь товариства українських ремісників, промисловців і торговців «Зоря» у Львові після Великоднього причастя. 1932 р.

ристії (Божого Тіла), Трійця (Зелені свята) Св. Маланки, Св. Миколая) та національних свят (бій під Крутами (29 січня), 1 листопада, День Соборності (22 січня), свято Базару (21 грудня), День Українського Моря (29 квітня), поминаючи загиблих¹⁷. Для членів товариства, які не мали родини, щорічно організовували Святвечір та Свячене¹⁸. Урочистості з відзначення ювілейних дат організацій, посвячення прапора розпочиналися обов'язково зі Служби Божої, здебільшого у Преображенській церкві, з участю та благословенням відомих церковних діячів, зокрема Є. Гузара, А. Шептицького, отця-прелата Львівської капітули Л. Куницького, єпископів Н. Будки, І. Бучка, отців А. Каштанюка, І. Костельника та ін.¹⁹.

Отці та семінаристи Духовної семінарії навчали ремісничо-робітничу молодь християнським цінностям. Юних ремісників привчали до читання Біблії, регулярного відвідування церкви, реколекційних наук, святкування та організації концертів до церковних та національно-патріотичних свят, вшанування пам'яті свого покровителя – митрополита А. Шептицького²⁰. Кожного року ремісничо-робітнича молодь приступала до Великодньої сповіді. Наприклад, 1932 р. 600 осіб відбули святе таїнство сповіді і причастя в храмі Преображення з участю єпископа І. Бучка, о. Г. Костельника та оркестру «Зорі». Ремісничо-промислова молодь відвідувала Службу Богу, а після цього радо збиралася на сніданок у приміщенні товариства на вул. Вірменській, 25 та фотографувалася на згадку²¹.

Отже, наприкінці XIX – першій третині XX ст. у Галичині відбувається процес українізації міст та формування цілісного українського суспільства. В об'єднанні галицьких українців вагому роль відіграв митрополит А. Шептицький, з ініціативи якого було створене та розвивалося товариство греко-католицьких робітниць «Будучність». Організація провадила свою діяльність у морально-релігійному, культурно-освітньому, організаційному, допомоговому напрямках та сприяла зростанню громадської, національної свідомості серед українського населення Галичини. А. Шептицький підтримував діяльність й інших міщанських професійних організацій, зокрема

ремісничого – «Зоря», ремісничо-промислового – «Українська ремісничо-промислова бурса», низки підприємств, банків, кооперативів, що є свідченням його авторитету та великої суспільної ваги у тогочасному суспільстві.

1. Мета. – 1908. – 1 квітня. – С. 6, 23–31.
2. Статут товариства греко-католицьких робітниць «Будучність» під покровом Пречистої Діви Марії. Львів: накладом товариства, 1936. – С. 3–6.
3. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 54. – Спр. 2385. Українське товариство греко-католицьких робітниць «Будучність» у Львові, арк. 5–6; Статут товариства греко-католицьких робітниць «Будучність» під покровом Пречистої Діви Марії. – Львів: «Неділя», 1929. – С. 5–12.
4. ДАЛО. – Ф. 110. – Оп. 1. – Спр. 775. Товариство греко-католицьких робітниць «Будучність» у Львові, арк. 3, 18–20, 58.
5. Діло. – 1931. – 31 березня. – С. 4.
6. Гомін краю. – 1938. – 1 січня. – С. 4.
7. Діло. – 1930. – 4 лютого. – С. 1–2.
8. Гомін краю. – 1938. – 15 січня. – С. 7.
9. Діло. – 1932. – 12 березня. – С. 4.
10. Діло. – 1934. – 7 травня. – С. 5.
11. ДАЛО. – Ф. 108. – Оп. 1. – Спр. 446. Інформація Львівського воеводського і повітового управлінь державної поліції об організації та діяльності в 1930 г. українського націоналістического християнського товариства «Будучность», керівимой митрополитом Шептицьким. – Арк. 1–8; Книш З. Далекий приціл. Українська Військова Організація в 1927–1929 роках / Зиновій Книш. – Торонто: Срібна Сурма, 1967. – С. 81.
12. Діло. – 1931. – 31 березня. – С. 4.
13. Діло. – 1934. – 7 травня. – С. 5; Діло. – 1933. – 14 грудня. – С. 5.
14. Діло. – 1931. – 2 квітня. – С. 4–5.
15. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 358 (Андрей Шептицький). – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 79.
16. Крип'якевич І. З життя ремісничої молоді. Реміснича бурса у Львові, вул. Пасічна / Іван Крип'якевич // Рідна школа. – 1936. – 15 травня. – С. 4.
17. Український вісник. – 28 квітня. – С. 1; Діло. – 1937. – 3 лютого. – С. 4; Гомін краю. – 1938. – 1 лютого. – С. 7; 1938. – 1 березня. – С. 3.
18. Гомін краю. – 1938. – 15 травня. – С. 6.
19. «Зоря». Її минуле і сучасне: Пам'ятна книга з нагоди сорокових роковин існування Товариства українських ремісників і промисловців «Зоря» у Львові. – Львів, 1924. – С. 18.
20. Молоді робітники. – 1933. – Березень. – С. 14.
21. Пасіцька О. Львівська «Зоря» – товариство українських ремісників, промисловців і торговців (1884–1939): історичний нарис. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 27.

Ірина Преловська

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА) (1882–1972) З МИТРОПОЛИТОМ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ АНДРЕЄМ ШЕПТИЦЬКИМ (1865–1944) ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ МІЖЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН

Стосунки між очільником Української Греко-Католицької Церкви митрополитом Андреем Шептицьким і міністром віросповідань уряду УНР, а потім православним митрополитом Холмським і Підляським в Генеральній Губернії Іларіоном (Огієнком), є надзвичайно важливою і малодослідженою проблемою. З огляду на питання стосунків між українськими православними і греко-католиками в контексті державної антицерковної політики в міжвоєнній Польщі та СРСР, а також інші чинники, виявлений епістолярій може слугувати розширенню інформаційного поля у справі наукових студій історичних джерел для дослідження не тільки особистих взаємин між двома видатними діячами, але й міжцерковних відносин.

Серед українських діячів ХХ ст. є особистість, яка залишила значний слід в історії України як під своїм світським ім'ям, так і під церковним. Ця людина однаково відома як громадсько-політичний діяч, професор Іван Огієнко та як спочатку архієпископ Холмський і Підляський Іларіон в юрисдикції Польської автокефальної православної церкви (з 16 березня 1944 р. – митрополит), а потім митрополит Української Греко-Православної Церкви в Канаді¹. Упродовж минулих років ім'я Івана Огієнка (митрополита Іларіона), його багатюща наукова спадщина поступово повертається в Україну завдяки зусиллям української діаспори та її наукових осередків.

Одним з респондентів Івана Огієнка тривалий час був Андрей Шептицький (29 липня 1865 р., с. Прилбичі (тепер Яворівського р-ну Львівської обл.) – 1 листопада 1944 р., м. Львів) – митрополит УГКЦ (з 17 грудня 1900 р.), граф, видатний український церковний, культурний та громадський діяч, доктор права, філософії та теології. Його особа настільки відома, що йому важко скласти коротку характеристику. Упродовж своєї архіпастирської діяльності він докладав зусиль для вирішення українського питання в Галичині. Кир Андрей Шептицький був депутатом Галицького сейму і членом палати австрійського парламенту у Відні, у 1906 р. очолював делегацію до імператора Франца Йосифа І, яка поставила питання про надання українцям рівних прав з іншими

народами Австро-Угорської монархії. У 1905 р. він заснував церковний музей (нині Національний музей ім. митрополита А. Шептицького), підтримував діяльність українських культурно-просвітницьких товариств «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар».

Окрім влаштування власне греко-католицьких церковних і церковно-громадських осередків, митрополит Андрей налагоджував контакти з провідними діячами Української Центральної Ради. З жовтня 1918 р. він – член Української Національної Ради ЗУНР–ЗОУНР. У 1941 р. митрополит УГКЦ очолив Українську Національну Раду, а у 1944 р. – Всеукраїнську Національну Раду. Під час Другої світової війни ставив питання про об'єднання всіх християн України навколо Київського патріархату у єдності з Римським престолом.

Останнім часом вийшла друком ціла низка матеріалів і документів з величезної за обсягом богословської та епістолярної спадщини митрополита УГКЦ Андрея Шептицького, яку здійснено зусиллями Постуляції Митрополита Андрея Шептицького у Львові та співробітниками ЦДІАЛ України, зокрема відомою дослідницею архівістом Оксаною Гайовою^{2–6}.

Історіографія проблеми, яка стосується листування між цими двома видатними церковними і громадськими діячами, не дуже розлога. Одним з перших в Україні епістолярну спадщину І. Огієнка почав досліджувати Зиновій Тіменик. Більшість досліджень З. Тіменика написані в філософсько-релігієзнавчому ключі, де листування використано нарівні з іншими джерелами, зокрема стосовно проблеми набуття автокефалії Українською Церквою^{7–11}. У збірнику матеріалів ювілейної конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона (Огієнка), З. Тіменик оприлюднив порівняльний аналіз концептуальних засад спадщини митрополита Іларіона (Огієнка) та патріарха Йосифа Сліпого. Доробок цікавий саме відмінністю поглядів цих двох церковних владик¹².

В Україні подвижницькими зусиллями Миколи Тимошика вже вийшла друком частина спадщини Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Однією з найбільш ґрунтовних наукових праць автора є його

монографія «Лишусь навіки з чужиною...». В цьому дослідженні неодноразово звертається увагу на дружні стосунки між Іваном Огієнком і Кир Андреем Шептицьким¹³. Вагомий огієнкознавчий доробок належить українському досліднику Володимиру Ляхощкому, який у своїх публікаціях торкався проблеми взаємин між православними і уніатами, а також дослідив ті архівні матеріали, які відклалися в ЦДІАЛ України, м. Львів^{14, 15}.

Публікації Ірини Тюрменко також спрямовані на вивчення багатьох аспектів діяльності Івана Огієнка, зокрема спадщини І. Огієнка в сучасній історіографії та джерелах. І. Тюрменко подає загальний огляд архівних зібрань в Україні та за її межами, де збереглися документи, які свідчать про стосунки І. Огієнка з різноманітними установами та діячами, зокрема з митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким. Це матеріали ЦДІАЛ України (фонд 358)¹⁶, а також документальний матеріал архівосховищ Канади¹⁷.

Для з'ясування обставин діяльності тих осіб, які листувалися з митрополитом Іларіоном (Огієнком), надзвичайну цінність має ґрунтовне видання відомої дослідниці історії Української церкви Оксани Хомчук, яке містить не тільки аналітичні розвідки щодо обставин існування українських церковних осередків, але й витяги з малодоступних українським дослідникам документів та закордонних видань. Особливо цінним у цьому виданні є те, що для ілюстрацій використано відбитки найбільш цікавих документів, в т. ч. епістолярії. Авторка наводить витяги з віршованих творів митрополита Іларіона (Огієнка), в т. ч. антиуніатського змісту¹⁸.

У 2002 р. в Українському державному науково-дослідному інституті архівної справи і документознавства в серії «Пам'ятки» вийшла друком епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) за 1907–1968 рр.¹⁹. Представлені в збірнику листи походять з архівів України і Канади. Серед них виявлено декілька листів, які були написані в різний час І. Огієнком до митрополита УГКЦ Андрея Шептицького, або його ім'я в різному контексті було згадане в цих листах.

Пізніше Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України оприлюднено зібрання епістолярію, який надіслано Іванові Огієнку (згодом митрополитові Іларіону) від його респондентів²⁰. Пропонований збірник – найповніше видання листів до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) від родичів, друзів, знайомих, політичних, військових, громадських і церковних діячів, представників української науки, освіти та культури.

Упродовж перебування І. Огієнка на посаді міністра віросповідань у 1920–1922 рр. С. Петлюра

неодноразово писав йому листи, в яких піднято низку питань стосовно церковного устрою. І. Огієнко листувався з представниками Української Греко-Католицької Церкви – митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким, кардиналом Йосипом Сліпим, архієпископом Іваном Бучком, митрополитом Максимом Германюком, о. Юліаном Дзеровичем, о. Йосифом Скрутенем, о. Юрієм Кмітом та ін.²¹

Стосунки між митрополитом Андреем Шептицьким і І. Огієнком давно вже стали предметом наукових студій^{22–23; 25–28} та ін. Листування Іларіона з митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким з огляду на їхнє тривале і давнє знайомство, незважаючи на його приватний характер, є зразком високого церковного письменства, просякнутого вірою в Бога і дійсною величию духу.

В листі голови місії до Голландії і Бельгії І. Огієнкові від 14 квітня 1921 р. з Брюсселя йшлося про те, що «В цей час Львівський Український Митрополит Граф Андрій Шептицький перебуває в Голландії, де він в м[істі] Роттердамі 11-го та 13-го квітня зробив дві конференції під назвою «Пропаганда католицизму в Росії». Зміст конференції наступний: «Настав момент, коли Католицька церква зможе приєднати до себе як Український нарід, так через нього і всю Росію. Українська Національна Уніатська Церква, стоячи на межі між католицькою і православною церквами, може бути в цей час тим посередником, який зрештою об'єднає весь славянський (?) Схід Європи під владою Риму. Треба тільки допомогти уніатам та українцям-галичанам. На Україну потрібно негайно католицькі Місії, улаштувати шпиталі, школи, полагодити церкви, послати священників. Наводяться приклади, як українські селяни не довіряють своїм православним священникам, як вони радо кличуть до себе військових уніатських священників Галицької Армії [...]» На практиці Митрополит давав пояснення уніатського церковного обряду, Служби Божої і т[ак]е і н[ині]ше. Конференції мали в Голландії великий успіх. Було зібрано біля 3.000 гульденів на утримання Української духовної Семінарії в Римі, відкриття якої, після скінчення війни, вже наказав зробити [Римський] Папа. Гадаю, що Митрополит приїде і в Бельгію, яка більш католицька, ніж Голландія, і тут теж буде виступати. Які наслідки цієї проповіді Митрополита для Нашої Церкви – це невідомо зараз, але одно позитивне явище можна підкреслити, це те, що якби не було, а говориться скрізь, серед католиків про Україну, їй приписується велика просвітна роль; католики бачать, що виступає Митрополит, граф і т[ак] д[алі], і з цього роблять висновки, які викликають симпатію до України. Про дальніші конференції Митрополита я буду мати честь повідомити в дальні-

щих листах. Прошу прийняти запевнення глибокого поважання²⁹.

У відповіді до Голови Української Дипломатичної Місії в Голландії та Бельгії А. Яковліва в листі від 16 травня 1921 р. І. Огієнко писав: «Позиція гр[афа] А. Шептицького невірна в основі, – унія цікавила на Україні тоді, коли церква уніятська була національно більше нашої; тепер же, коли на Україні націоналізація церкви дійшла до того, що Служби Божі правлять по-українськи, коли церква наша стала демократичною постільки, що сам нарід взяв до своїх рук керування нею, після цього поскільки зацікавить масу на Україні унія? Але самі виступи гр[афа] А. Шептицького для української справи дуже корисні і заважати їм не потрібно. Щиро тільки прошу Вас частіше і докладніше інформувати мене як про виступи гр[афа] А. Шептицького, так і взагалі про церковні справи»³⁰.

У листі І. Огієнка до митрополита Андрея Шептицького з Тарнова від 4 червня 1921 р. після шанобливого звернення «Ваше Преосвященство Високоповажний Владико!» повідомлялося, що «Ласкавого листа Владичного від 24.V отримав сьогодні і поспішаю негайно відповісти Вашому Преосвященству». В листі Огієнко дякує «за корисні вказівки і підмогу» і повідомляє адресата про те, що «працюю я дуже багато, але при неймовірно важких обставинах. Церкву люблю я з цілої душі своєї, на службу їй радий віддати всі сили свої і знання. Стремлюся до розмосковлення Української Церкви і в сьому напрямі роблю все можливе. Вважаю, і переконаний в цьому, що церква на Україні в скорому часі буде знаціоналізованою, стане Церквою Українського Бога Живого. Я дуже багато працюю тепер над перекладами Служб Божих на українську мову. Вже переклав Утреню, Часи і Літургію, закінчую Вечірню. На працю свою дивлюся як на підготовчу, — всю свою роботу маю перевірити в грецьких текстах і спізнніше видрукувати лише як матеріал для відповідної будучої духовної Комісії. Молитовника я вже видрукував і післав Вашій Ексселенції під увагу. В скорім часі я буду у Львові, де займуся виправленням своїх текстів. Щиро прошу Ваше Преосвященство дати мені матеріали тексти Служб Божих, які тільки маєте. (Ви пишете про латинський, німецький, французький і польський). Я маю лише переклад Літургії Я. Головацького на німецьку і польську мови 1868 р. Дуже прошу про тексти грецький, український (по молитовниках) і польський. Як що Ви дасте відповідне поручення Львівській Духовній Семінарії, щоб мені ці книги видали на руки, коли я зайду до них, або пришлю когось, то буду сердечно Вас дякувати. Коли мої тексти будуть цілком закінчені, то я хочу перед друкуванням подати їх на розгляд компетентним людям.

Чи не укажете, Ваше Преосвященство, таких осіб? Особливо потрібний добрий знавець богослужбової грецької мови. А може й Ваше Преосвященство не зріклися б проглянути деякі переклади? З Вашими зауваженнями про брошурку № 3 майже цілком погоджуюсь; річ у тім, що я дивлюся на неї, як на крок до розмосковлення Української Церкви, не більше. До цього додаю нові видання «Української Автокефальної Церкви»³¹.

Про те, що митрополит Андрей Шептицький зацікавився діяльністю міністра сповідань І. Огієнка і, очевидно, повідомив про неї наближеним до нього особам, свідчить лист від 4 липня 1921 р. до Шептицького, який був відправлений під час відсутності митрополита УГКЦ у Львові. І. Огієнко (Tarnow, hotel «Bristol» pok. 6, Rector Uniwersytetu, Profesor I. Ogijenko) повідомляв: «Проїздом через Львів познайомився я з достойним Єпископом Іосифом, який Вашим іменем гостинно запросив мене до Митрополічної Палати, де і провів я чотири доби. За таку гостинність вважаю своїм обов'язком щиро подякувати Вас, Високопреосвященний Владико. Дуже було мені приємно близьче познайомитися з декількома достойними пастирями в Палаті, де все живе Вами, де все на кожному кроці виявляє Вас, Високодостойний Владико. Жалкую, що мені не судилося в свій час зійтися з Вами. Прошу Вашого Владичного Благословення і Святих Молитов. З правдивою до Вас пошаною, Міністр Ісповідань»³².

В цей же час І. Огієнко просив інформацій про Шептицького у посла УНР в Америці Ю. Бачинського у листі від 10 серпня 1921 р.: «Митрополіт гр[аф] А. Шептицький переїхав вже до Америки. Ласкаво прошу Вас, Високоповажний пане После, детально повідомляти мене про перебування митр[ополита] Шептицького в Америці. Міністерство Ісповідань перебуванням цим дуже цікавиться і повинно бути вповні в курсі важкої цієї справи»³³.

Судячи з наявних матеріалів, листування І. Огієнка з Станіславівською греко-католицькою семінарією розпочалося з того, що він надіслав туди видання «Української Автокефальної Церкви». В подячному листі від 18 грудня 1921 р. ректор семінарії, соборний крилошанин греко-католицької Капітули о. М. Вальницький, досить дипломатично не загострював увагу на різниці між православними і греко-католиками. Натомість, в цьому листі є тільки прекрасні побажання: «Ваша праця над реформою Церкви на Україні заслугоує на повне признання. Дай Боже, щоби великий український народ хвалив Бога своєю рідною мовою, щоби належав до Вселенського Пастиря, а особливо, щоби мав живу, сильну і непохитну віру в Бога»³⁴. Заслуговує на увагу належність Української

Церкви до «Вселенського Пастиря», якими можуть одночасно вважатися і Константинопольський патріарх і Папа Римський.

З-поміж віднайдених листів С. Петлюри до І. Огієнка заслуговує на увагу той, в якому викладаються його враження про митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. В листі від 28 жовтня 1921 р. до міністра віросповідань С. Петлюра висловлюється про те, що думка про графа і уніатського митрополита Андрея Шептицького як про визначного захисника українських державних інтересів є «хибною». С. Петлюра наводить факти про участь митрополита Андрея Шептицького в діяльності з'їзду монархістських діячів, що відбувся весною 1921 р. в Каннах, його зустрічі з російським князем Дмитром Павловичем і обговорення ним можливої федерації України і Росії³⁵.

На думку С. Петлюри, митрополит Шептицький українською справою интересується як засобом для реалізації на Україні унії церковної і такий погляд Шептицького на українську справу суперечив державній концепції, за яку боровся уряд УНР. Однак, подальші події показали, що митрополит Андрей Шептицький все-таки був «визначним захисником українських інтересів» аж до самої смерті. От тільки не судилося досягти домовленості між видатним прихильником єкуменічного єднання християнських церков в Україні і оборонцями православної віри у вигнанні.

Спілкування з представниками УГКЦ отримало продовження в листах 1922 р. З листа, який надійшов від єпископа УГКЦ Йосифа Боцяна 4 січня 1922 р., говориться, що він дуже радо відгукнувся на прохання міністра сповідань уряду УНР від 31 грудня 1921 р. допомогти дітям українських емігрантів у Польщі. Він не тільки погодився звернутись до різних установ, але й сам подав перелік установ і окремих осіб, які б могли зібрати гроші й одягу³⁶.

Взагалі, складається враження, що одночасно листуючись і з православними і з уніатськими осередками та особами, І. Огієнко себе позиціонував як міністр сповідань Директорії УНР, який повинен рівнобіжно спілкуватися з усіма церковними напрямами у влаштуванні церковно-державних справ. Його пізніша полеміка з уніатами, яка почалася після переїзду до Канади, носила деструктивний характер і навіть отримала своє втілення у віршах, написаних митрополитом Іларіоном³⁷.

У листі до Сергія Шелухіна від 27 січня 1922 р. він, повідомляючи про свій від'їзд до Варшави в цей же день, також просив надіслати йому інформації про митрополита Андрея Шептицького: «Крім цього сердечно прошу Вас прислати мені ті матеріали, які Ви маєте в справі шкідливої роботи Шептицького. В

цій справі я вже багато знаю, але матеріалів як раз і бракує. Отже сердечно прошу, пришліть їх мені, а їх використаю, як треба»³⁸.

Після анексії східногалицьких земель припинилася діяльність І. Огієнка як міністра сповідань УНР. За цим послідував переїзд родини Огієнків до Львова наприкінці літа 1922 р. Виникло питання про помешкання та місце праці. З. Тіменик, посилаючись на матеріали листування із сином І. Огієнка Анатолієм, що зберігаються в його власному архіві, повідомляв, що Іван Іванович і Домнікія Данилівна з малою Лесею замешкали у Винниках, а обох синів – Анатолія і Юрка – примістив у бурсі для дяків у Львові митрополит Андрей Шептицький. Як пише З. Тіменик, І. Огієнко в особі Шептицького знаходить доброзичливість, матеріальну і моральну підтримку і, мешкаючи 2 роки в приватному будинку Шептицького у Львові на Ходорковській, 15 напроти Цитаделі, нічого не платив. Митрополит прилаштував безробітного професора до Української учительської семінарії, де з 4 листопада 1922 р. він виконував обов'язки контрактного вчителя української мови і літератури³⁹.

Але саме ця обставина чомусь зацікавила тих осіб, які залишилися в середовищі діячів УНР. В листі до І. Огієнка від довіреної особи С. Петлюри, який датовано 9 січня 1923 р., повідомлялося, що «П[ан] Г[оловний] О[таман] доручив мені принести Вам подяку його за Ваші Святкові і новорічні привітання [...] Між іншим, в польській газеті «Слово Польське» і «Рідньому Краї» появилася звістка про призначення Вас Польсь[ьким] Мініс[тром] Освіти на посаду професора в учит[ельську] семінарію у Львові. Звістка ця до сього часу Вами не спростована в цих газетах. П[ан] Г[оловний] О[таман] доручив мене запитати Вас, чи відповідає дійсності подана відомість в цих газетах»⁴⁰.

Очевидно, що І. Огієнко навідував митрополита Андрея Шептицького з візитами. Про це свідчить один з віднайдених листів, написаний Огієнком у Винниках 28 лютого 1924 р. Високопреосвященний Владико! Сердечно дякую за миле й ласкаве запрошення. Матиму честь і високу приємність побувати у Вас в суботу 1.03. в 10 годин ранку, – час, коли я Ваше високопреосвященство – як мене інформовано – найменше потурбую. Просить Св[ятих] Молитов Ваших Слуга Ваш ласкавий Проф[есор] І. Огієнко⁴¹.

Виявлено листи аналогічного змісту, які свідчать про тісне спілкування між професором І. Огієнком, який в цей час продовжує інтенсивно займатись викладацькою, науковою та видавничою працею, та митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким. Писав він йому і з с. Косіва влітку 1925 р., куди виїхав з дітьми для лікування⁴².

Розповідаючи про численні неприємності, які випали на долю І. Огієнка у його стосунках з Львівською кураторією, З. Тименик робить висновок про те, що проти І. Огієнка було розгорнуто кампанію, яка супроводжувалась публічними виступами проти нього як православного, з висловленням недовіри до нього і підозр у проведенні пропаганди серед греко-католиків⁴³.

Попри всі неприємності, дружні стосунки між І. Огієнком і митрополитом Андреем Шептицьким не перервалися і після переїзду Огієнка з родиною до Варшави. Про це свідчить лист до Шептицького від 8 липня 1926 р., де Огієнко писав: «Мені було дуже приємно отримати цінного листа Вашого. Забувати старих друзів ані в думці не маю, особливо ще тому, що дуже скучаю за Львовом, бо все ж таки прожив в ньому та коло нього 4 роки. І не тільки не забуваю, але не трачу надії, що мені ще доведеться пожити й попрацювати у цьому місті. Варшава гарна, та, на жаль, нема тут незабутнього львівського Національного Музею, а без нього мені працювати неможливо. Охоче буду служити Вам в Вашій справі, з якою звернулися до мене. Власне, я не відповідав Вам, бо мав думку бути у Львові (хочу трохи попрацювати в Крехові) і особисто поговорити з Вами. Але моя поїздка затягується, тому відповідаю Вам листом»⁴⁴.

Зміст епістолярію в подальші роки, коли І. Огієнко жив і працював у Варшаві, не змінився, що свідчило про дружні стосунки з митрополитом Андреем Шептицьким. Огієнко повідомляв його про свої дослідження, пересилав йому тексти своїх статей та книг, обговорював методологію наукових досліджень українськомовних рукописів і стародруків, пересилав нові публікації, вітав його з нагоди свят та ювілеїв тощо.

І. Огієнко звертався з Варшави у 1934 р. до Шептицького про допомогу, зокрема тоді, коли стало зрозуміло, що видання «Рідної Мови» має великі матеріальні проблеми. У своєму палкому зверненні на захист української мови він писав: «Літературна мова – то найголовніша ділянка духової культури кожного народу. Зо стану культури літературної мови завсіди судять і про стан культури загальної. Нарід, що не має добре виробленої літературної мови, не може зватися правдиво культурним. Ось тому кожна нація сильно дбає про те, щоб виробити собі справді милозвучну, чисту, багаторозвинену літературну мову, і працю таку вважає за свій перший обов'язок. Дбаймо ж нарешті й ми про розвиток культури своєї літературної мови, цебто про душу й серце нашої Нації. Мова кожного народу ділиться на говірки; поки нарід не виробить собі спільної доброї літературної мови, доти в його літературі панують мови

регіональні. Нарід із регіональними мовами в своїй літературі й пресі, – це ще не закінчена, устале-на Нація, це тільки етнографічна маса. Недержавні народи звичайно не мають спільної літературної мови, послуговуються своїми говірками. За нашого часу кожний нарід, що хоче стати державним, мусить показати свою духову зрілість, а вона ж виявляється найперше в культурі літературної мови. Нарід, що в своїй пресі й літературі вживає тільки регіональної мови, що не виробив спільної, соборної мови, такий нарід Державною Нацією стати не може. Показником зрілості не тільки окремої особи, але й цілої Нації все була й тепер зостається найперше культура його літературної мови».

У редакційному зверненні І. Огієнко обстоює необхідність видання такого часопису, який би підтримував цей процес серед українців, і просить Шептицького допомогти у поширенні наступних відозв: «До всіх наших Читачів та Прихильників звертаємося з оцим гарячим закликком: 1. Передплачуйте наші видання на 1934 рік; 2. Приєднуйте нам нових Передплатників. Нехай буде обов'язком кожного нашого Передплатника конечно знайти нам бодай одного нового Передплатника; 3. Матеріальні видатки наших Видавництв дуже великі, а тому сердечно просимо всіх не забувати й про «Фонд Рідної Мови». Цим «Фондом» хочемо покрити таку малу передплату на наші видання; 4. Звертаємося до всіх українських інституцій та Товариств із проханням реально допомогти нам у нашій нелегкій праці; 5. Сердно просимо, хто може, присилати нам відразу цілорічну передплату; 6. Просимо поновляти передплату заздалегідь, щоб не було перерви в висиланні журналів. Міцно віримо, що цей наш щирый заклик дійде до українського громадянства, і воно щедро підтримає нашу працю. Віримо, що громадянство глибоко зрозуміє наше гасло: Дбаймо всі про культуру своєї мови, щоб спільними силами створити для одного народу одну літературну мову»⁴⁵.

Очевидно, що Митрополит Андрей Шептицький допоміг у цій справі, оскільки в подальші роки І. Огієнко називає його «головним промотором й меценатом української культури», просить надіслати свої розвідки до «Нашої Культури», дякує згодом за надіслані матеріали до публікації⁴⁶.

Брак листів періоду 1930-х років через втрати документів або через те, що вони поки що не запроваджені до наукового обігу, не дозволяє детальніше проаналізувати епістолярну спадщину респондентів І. Огієнка цього періоду. Почасти можна відновити перелік адресатів з уже опублікованого видання листів самого І. Огієнка⁴⁷, оскільки зрозуміло, що вони писали йому також.

У роки Другої світової війни на окупованій території Польської держави утворилося квазідержавне адміністративне утворення під назвою «Генерал-Губернаторство» в складі III Рейху. В цей період не припинялася боротьба українців за повернення перетворених на костели храмів та за усунення польсько-російських впливів з церковного життя. Першим кроком у реалізації цих устремлінь було створення окремої адміністрації Православної Церкви для Холмщини та Підляшшя і повернення 19 травня 1940 р. православним кафедрального собору на честь Різдва Пресвятої Богородиці на Даниловій Горі в Холмі, який захопили оо. єзуїти після Першої світової війни. Це стало початком холмського періоду перебування І. Огієнка в Україні. Завершенням справи УЦК перед німецькою владою і митрополитом Діонісієм (Валединським) було відновлення Автокефальної Церкви та висвята двох українських ієрархів – професора Івана Огієнка (1882–1972) на Архієпископа Холмського і Підляського та архимандрита Палладія (Видибіди-Руденка) на єпископа Лемківсько-Краківського у 1940 р.⁴⁸

Весь останній період життя митрополита УГКЦ Андрея Шептицького, який припав на період війни, він продовжував листуватися з Холмським православним владикою Іларіоном (Огієнком). Навіть ті листи, що збереглися в архівах, свідчать про інтенсивне листування попри несприятливі умови воєнного часу, коли пересування в межах окупованих територій та поштове сполучення мали великі перешкоди. Суттєво змінюється зміст і характер кореспонденції, оскільки нововисвяченого православного архиєрея турбують проблеми розбудови українського церковного життя і взагалі стан Української Церкви.

Про те, що у поштовому сполученні були труднощі, архієпископ Іларіон (Огієнко) повідомив у своєму листі з Холма до Кир Андрея Шептицького від 14 листопада 1941 р.: «Ваш цінний лист від 3-го листопада 1941-го року, натхнений правдивою братньою любов'ю, приніс мені велику духову насолоду та сердечне задоволення. Мило й приємно було мені переконатися, що наша обоюбна довголітня приязнь позосталася й надалі незмінною та нерозірвальною. Два останні десятиліття я мав честь та змогу не тільки навчатися з Вашого мужнього національного поступовання, але і користати з Вашого теплого до мене наставлення. Усе це пригадав мені Ваш правдиво братерський лист, і я приношу Вам за нього свою щиру подяку!... Я так само і з свого боку весь час чекав слушної нагоди, щоб смиренно повідомити Вас, що 20-го жовтня 1940 року відбулася в Холмському Св[ято]-Богородичному Катедральному Соборі моя єпископська хіротонія на прастару Холмсько-Підляську катедру. На жаль, за часу, коли жорстокі гнобителі

християнства, більшовики володіли Галичиною, цього зробити було неможливо, – роблю це аж тепер, як тільки відновлено поштові зносини з Вашою Митрополією». Підписався І. Огієнко під цим і подальшими листами як годиться православному архиєрею: «Сердечно прошу Ваше Високопреосвященство про Ваші Святі Архипастирські Молитви за мене, недостойного й немічного слуги Божого, і остаюся Вашого Високопреосвященства *смирений у Христі брат і богомалець Іларіон*, Архієпископ Холмський і Підляський. Холм, Свята Данилова Гора. Року Божого 1941-го, листопада 14-го дня»⁴⁹.

Листування в ці роки сповнене обговорення загальних церковних і громадсько-політичних проблем, зокрема протистояння між православними і греко-католиками, яке тривало попри загальний стан окупації. В своєму листі від 20 січня 1942 р. до митрополита Андрея Шептицького владика Іларіон писав: «Що до Вашого вже видрукованого й уже розісланого листа до всіх Православних Архиєрів в Україні й на українських землях, то на нього тепер відповідати не можу. Зрештою, мої думки Ви добре знаєте вже з мого попереднього листа. Одне тільки скажу тепер: час на такого листа Ви вибрали не зовсім відповідний. Не зовсім відповідний, бо неспокійний, коли щирої відповіді на нього не почуєте. Не зовсім відповідний, бо Ієрархія в нас ще не встаткувалася, а громадянство знаходиться під свіжим впливом роздору, принесеного т[ак] зв[аними] бандеровцями та мельниківцями, цебто греко-католиками. Я особисто не можу ще Вам щиро й належно відповідати по багатьом причинам. По-перше, переслідування та пониження мене греко-католицькою пресою та греко-католицьким «Українським Центральним Комітетом» у Кракові на чолі з Професором Кубійовичем збільшилося й посилося. Не проходить тижня, щоб я не діставав від нього якихсь ударів та понижень, чи то прихованих чи то явних, чи то від самого Українського Центрального Комітету, чи то від їхнього відділу в Холмі [...] Я на Холмщині не маю православної преси, мені її – через впливи Кракова – не дозволяють, а греко-католицькі «Краківські Вісті» заливають собою Холмщину, але про діяльність Холмського Архиєрея вперто замовчують, хоч їм посилаються наші Бюлетені. Зате про греко-католицьку Ієрархію вони пишуть великі статті мало що не в кожному числі. Я б тільки радів з цього, коли б нам, православним, також дозволили мати свого часописа!... Радів би з цього, коли б такий стан не викликавав у всієї інтелігенції на Холмщині дуже гірких думок на адресу греко-католиків... Доки таке греко-католицьке насильство буде продовжуватись на Холмщині, то – на мою скромну думку – в мене особисто й на цілій Холмщині не буде психологічного

настановлення відповідати належно на Вашого листа до всіх Православних Архиєреїв, відповідати так, як треба... Ваше Високопреосвященство пробачать цю щирість і зрозуміють мене. Пишу так тільки тому, що виторений стан дошкульно б'є нашу Церкву»⁵⁰.

Заслуговує на увагу колективне звернення православних владик в Генеральній Губернії митрополита Діонісія (Валединського), Іларіона (Огієнка) та Палладія (Видибіди-Руденка) з Варшави від 26 березня 1942 р., яке було адресоване митрополитові УГКЦ Андрею Шептицькому після оприлюднення його звернення до православних ієрархів в Україні: «Ваше звернення до Православних Ієрархів в Україні від 30 грудня 1941 р. – це те, чого вже більше 300 років очікувала наша церква. Сьогодні рішається доля Великого Українського Народу. Сьогодні Народ наш прагне, відродивши своє церковне життя, стати могутнім носієм правди Христової та порядку державного на безмежних просторах своєї землі. Нерушима Святина Софії, Премудрости Божої, що віками непохитно перетривала все, стане фактичним центром цього відродження в Києві – Єрусалимі нашої землі. Ваш лист – перше ствердження сучасної вирішальної хвили. Церковний розбрат, що в кінці XVI віку був значною мірою штучно впроважений неприятели Української Церкви та Українського Народу, тепер мусить бути остаточно закінчений на користь нашої церкви й народу. З боку Православної Церкви ми намагатимось усунути всі перешкоди на шляху великої історичної справи церковного поєднання українців, поєднання, що спиратиметься на поверненні всього Українського Народу до церковного стану з-перед офіційного, у 1596 р., розпаду православної Української Церкви. Гаряче бажаючи Всевишнього про повне благословення нашої святій справі, просимо й Ваших про це заходів та молитов»⁵¹.

В подальші роки Холмський владика неодноразово посилав численні вітання зі святами, розповідав про свої справи щодо розбудови Холмської єпархії, скаржився на скорботи і клопоти⁵². Очевидно, що він отримував і відповіді, але, на жаль, цих листів до нас дійшло дуже мало через обставини переїздів Іларіона (Огієнка) по закінченні Другої світової війни, подальших еміграційних поневірянь та відповідних втрат.

Відмінність між двома митрополитами полягала ще й в тому, що Іларіон (Огієнка) ніколи не перетинався з радянськими органами влади, тим більше спецслужбами. Можливо, цим була викликана його дещо зухвала заява в листі до С. Петлюри від 27 січня 1922 р. про те, що «Я прошу Вас, Пане Отамане, дати мені змогу звязатися з Київом; потрібен Ваш наказ про це [ану] Прем'єру, і міністрам Фінансів і Внутрішніх справ, а також і мені. Кошти повинні

знайти на таку корисну справу. Я б звязався б з Київом і намітив би тамошній Церковній Раді план висвячення Єпископату. Вони могли б післати двох своїх кандидатів до Царгороду, в цьому Совітський Уряд їм не заважав би (курсив мій. – Авт.). А коли б ці кандидати прибули на цей бік кордону, то я б знайшов би раду, що з ними робити. І скандал був би, може, припинений»⁵³.

В подальші роки, на всіх етапах еміграційного життя І. Огієнка (митрополит Іларіон) ніколи не жив на радянській території. Натомість митрополит УГКЦ Андрей Шептицький був в російському полоні у 1914–1917 рр.⁵⁴, потім у 1939–1941 р. жив у Львові, який згідно з пактом Молотова-Ріббентропа відійшов до СРСР, а після закінчення німецької окупації у 1944 р. знову повинен був будувати свої стосунки з владою в умовах реалізації плану щодо знищення УГКЦ в УРСР. Тому останні місяці свого життя Шептицький залишився майже на самоті і до того ж повинен був вирішувати проблеми захисту своїх вірних і ведення вимушених перемовин з представниками карних спецслужб⁵⁵.

За тривалі роки перебування України в складі СРСР обидві постаті довгий час були кваліфіковані як найбільші вороги радянської влади і українського народу. І Митрополит УНКЦ Андрей Шептицький, і Митрополит УГПЦ в Канаді Іларіон (Огієнка) стали об'єктом нищівної критики з боку радянських публіцистів, які відверто паплюжили імена церковних достойників. Ця радянська спадщина і донині є складовою частиною антиукраїнської пропаганди і на часі є продовження історико-церковних досліджень з метою подолання цієї неправди.

1. Преловська І. М. Розбудова Української Греко-Православної Церкви в Канаді за митрополита Іларіона (Івана Огієнка) (1951–1972) (до 130-ої річниці з дня народження митрополита Іларіона) // Іван Огієнка і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична та філологічна. – Вип. IX. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – С. 141–153.
2. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899–1944. – Т. 1: Церква і церковна єдність. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу. Вид. Відділ «Свічадо», 1995. – 523 с.
3. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899–1944. – Т. II, книга 1: Пастирське вчення та діяльність. – Львів: Вид-во отців Василіян «Місіонер», 1998. – 571 с.
4. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899–1944. – Т. II, книга 2: Листування. – Львів: Вид-во отців Василіян «Місіонер», 1999. – 1093 с.
5. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і Матеріали 1899–1944. – Т. 1: Пастирські послання 1899–1914. – Львів: Фондація «Андрей». Вид. Відділ «Артос», 2007. – L+1014 с.
6. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і Матеріали 1899–1944. – Т. II: Пастирські послання 1918–1939. – Львів: Фондація «Андрей». Вид. Відділ «Артос», 2009. – XII+1248 с.

7. Тіменник З. Митрополит Іларіон (Огієнко) і Митрополит Андрей Шептицький про духовність мови в контексті державотворення // Релігія в Україні. Дослідження. Матеріали. – Ч. 3. – Львів: Логос, 1994. – С. 61–69.
8. Тіменник З. Рідномовні богослужби як один із виявів соборницької праці І. Огієнка і Митрополита Андрея Шептицького (З архівних матеріалів 1922 р.) // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень IV-го круглого столу (Львів, 8–10 травня 1995 року. – Київ–Львів, 1995. – С. 181–182.
9. Тіменник З. Рік 1940-й: становлення Українського Православ'я на Холмсько-Підляській Землі і проблема реальної автокефалії // Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшшя. Матеріали наукової конференції (Львів–Холм, 17–21 вересня 1994 року). – Львів, 1996. – С. 102–109.
10. Тіменник З. Іван Огієнко. (Митрополит Іларіон). 1882–1972. Життєписно-бібліографічний нарис / Відп. ред. проф. Олег Купчинський. – Львів: Вид. відділ НТШ, 1997. – 227 с.
11. Тіменник З. Противенства світла з темрявою: закономірності та суперечності. (Рефлексії зі спадщини митрополита Іларіона (І. Огієнка) та патріарха Йосифа Сліпого) // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка: 36. Доповідей та матеріалів / Упоряд. Архiep. Димитрій (Рудюк), В. Ляхощкий. – К.: Вид. КПБА УПЦ КП, 2007. – С. 260–265.
12. Там само.
13. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон (Огієнко) і українське відродження: Наукове видання / Передмови О. Кравченка та В. Скопенка. – Вінніпег: Український православний Собор Св. Покрови; Київ: Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2000. – С. 91, 92, 107, 108 та ін.
14. Ляхощкий В. Іван Огієнко: толерантність – основна умова співпраці церков різних конфесій // Берестя – 1596 в історичній долі українства: Матеріали Всеукраїнської науково-богословської конференції, 29–30 листопада 1996 р. – Тернопіль, 1996. – С. 41–46.
15. Ляхощкий В. Фенікс Івана Огієнка: (Нововиявлені документи з фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Львові) // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: наукові доповіді Всеукраїнської конференції, 19–20 листопада 1996 р. – Ч. 2. – К., 1997. – С. 68–78.
16. Тюрменко І. Життя та творчість І. Огієнка в сучасній історіографії та джерелах // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ, 1999. – Т. 4. – С. 373–386.
17. Там само. – С. 381.
18. Хомчук О. Церква поза церковною огорожею. Розколи і руйнація Української Православної Церкви в пошуках «константинопільського визнання». – Чикаго, Іллінойс, 2002. – С. 212, 220–221 та ін.
19. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968) / Упоряд. Ляхощкий В., Московченко Н., Преловська І. – К.: УДНДІ-АСД, 2001. Серія «Пам'ятки». – Т. 2. – С. 86.
20. Листи від громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1910–1969) / Упоряд.: І. Преловська та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. – 744 с.
21. Тіменник З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882–1972. Життєписно-бібліографічний нарис... – С. 3.
22. Преловська І. Церковне питання в епістолярній спадщині Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична та філологічна. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. VI. – С. 160–191.
23. Преловська І. М. Листування Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) з митрополитом Української Греко-Католицької Церкви Андреем Шептицьким (До 145-ої річниці від дня народження Андрея Шептицького (1865–1944)) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична та філологічна. – Вип. VII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – С. 183–195.
25. Тіменник З. Митрополит Іларіон (Огієнко) і Митрополит Андрей Шептицький про духовність мови...
26. Тіменник З. Різномовні богослужби як один із виявів соборницької праці І. Огієнка і Митрополита Андрея Шептицького...
27. Тіменник З. Рік 1940-й; становлення Українського Православ'я на Холмсько-Підляській Землі і проблема реальної автокефалії...
28. Тіменник З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882–1972. Життєписно-бібліографічний нарис...
29. Листи від громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1910–1969) ... – С. 143–144.
30. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968) ... – С. 86.
31. Там само. – С. 88–89.
32. Там само. – С. 94.
33. Там само. – С. 96.
34. Листи від громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1910–1969) ... – С. 199.
35. Там само. – С. 177–178.
36. Там само. – С. 212–213.
37. Хомчук О. Церква поза церковною огорожею ... – С. 211–212; 220–222 та ін.
38. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968) ... – С. 165.
39. Тіменник З. Іван Огієнко. (Митрополит Іларіон) 1882–1972. Життєписно-бібліографічний нарис... – С. 33.
40. Листи від громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1910–1969) ... – С. 247.
41. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968) ... – С. 202.
42. Там само. – С. 205.
43. Тіменник З. Іван Огієнко. (Митрополит Іларіон). 1882–1972. Життєписно-бібліографічний нарис ... – С. 35.
44. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968) ... – С. 213.
45. Там само. – С. 249–251.
46. Там само. – С. 254, 265–266.
47. Там само.
48. Преловська І. Церковне питання в епістолярній спадщині Івана Огієнка...
49. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968) ... – С. 295–297.
50. Там само. – С. 300.
51. Там само. – С. 305.
52. Там само. – С. 307–308.
53. Там само. – С. 166.
54. Боруцька О. Перебування митрополита Андрея Шептицького в російському ув'язненні (вересень 1914 – березень 1917рр.) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Праці XIV-ї міжнародної наукової конференції, м. Львів, 14 травня 2004 р. – Львів: Логос, 2004. – Книга 1. – С. 89–101.
55. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 480 с.

Андрій Васьків

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ ПРО ОСНОВИ ПОЛІТИКИ

Постать глави Української Греко-Католицької Церкви Митрополита Андрея Шептицького є однією з найбільш яскравих персоналій національного церковно-релігійного життя XX ст. Цьогоріч, коли відзначаємо Ювілейний рік Митрополита, його роздуми, як ніколи, є актуальними. Адже саме Андрей Шептицький чималою мірою спричинився до творення національно орієнтованої духовної потуги, якою була та залишається Українська Греко-Католицька Церква. Український Мойсей сформував національно свідому верству духовенства, яке, своєю чергою, сприяло вишколу не однієї генерації українських патріотів. Без перебільшення можемо стверджувати, що якби не подвижницька титанічна праця Митрополита, ми б не мали гідного та жертвовного подвигу Небесної Сотні, подвигів Майдану, героїзму нашого війська на Сході України.

У богословській, морально-пасторальній спадщині А. Шептицького піддано осмисленню та аналізу практично всі прояви духовно-культурного та суспільно-політичного буття українства. Непрості реалії політичного тогочасся спонукали Митрополита до особливо пильного відслідковування тенденцій політичного розвитку, реагування на них тією мірою, якою вони торкалися життя церкви, вірних, принципів християнської моралі.

Роздуми Митрополита про політику як теоретичне явище, практичні принципи її реалізації, роль церкви і християнської моралі у політичному процесі є надзвичайно цікавими та злободенними сьогодні. Вони добре проєктуються у сьогодення, виявляють схожість окремих проблем, пропонують шляхи їх розв'язання.

Знання про політику, принципи політичної стратегії і тактики, складні механізми функціонування державно-політичної та партійної систем (все те, що ми сьогодні називаємо політологією, чи наукою про політику), безперечно, не були та й не могли стати предметом спеціального зацікавлення Митрополита. Глава УГКЦ постійно наголошував на тому, що церковні інституції стоять «поза і понад політикою». Проте чітка національно орієнтована позиція А. Шептицького, очолюваного ним духовенства спричинилася до того, що Церква виявилась інтегрованою у політичні процеси на-

ціонального унезалежнення українців. Саме тому у низці морально-пасторальних творів митрополита Шептицького тією чи іншою мірою наявна тема політики.

А. Шептицький часто оперував такими політологічними категоріями, як «влада», «держжава», «політика», «політична доктрина», «партія», «нація», «форми державного устрою» тощо. У цьому плані є цікавими як теоретичний, категоріально-дефінітивний підхід, так і пропоновані Митрополитом схеми і механізми реагування на низку політичних проблем, пошуки оптимального місця Церкви як соціальної інституції у системі політичних процесів.

Аналізуючи проблему сутності та призначення держави, А. Шептицький не виходив за межі традиційної богословської концепції її походження. Ідеалом держави для нього є таке політичне утворення, в якому будуть здійснені «ідеали християнської любові»¹.

Предметом частих роздумів Митрополита є проблема влади. Сентенцію «всяка влада від Бога» він трактував як необхідність встановлення «Божого ладу на світі», за якого «одні будуть займатися загальними справами всіх, а всі їх у тих загальних справах будуть слухати»². Владика наголошував на необхідності оживлення будь-якої влади духом «батьківської любові та материнської дбайливості про добро підданих»³. Корені влади він виводив із природи народу його потреби, природного права встановити собі «форму провідної влади, вибирати між різними її видами – монархічною, олігархічною чи демократичною». Мету влади Митрополит вбачав у служінні «публічному добру, збереженні... природної свободи громадян,... встановленні справедливих законів, непротивних Божому праву і загальному добру»⁴.

Розглядаючи проблему співіснування церкви і держави та юрисдикції світської і духовної влад, глава УГКЦ висловлював думку про неприпустимість їх антагонізації. Він відмовляв державі у праві проголошення свободи «совістей релігій», натомість акцентував на необхідності терпимого ставлення владних чинників до існуючих віросповідань.

У з'ясуванні Митрополитом пріоритетів влади політичної і влади церковної спостерігаємо

певну амбівалентність, зумовлену конкретним суспільно-політичним контекстом. Лояльне ставлення віденського уряду до Греко-Католицької Церкви, забезпечення низки привілеїв українському духовенству зумовлювало прихильне ставлення церковної ієрархії до влади. Відтак, у той час не є дивним наголошення Главою Церкви на необхідності «послуху справедливих розказів влади». У посланні «О квестії соціальній» (1904 р.) А.Шептицький не раз нагадував про божественне походження влади, а тому не рекомендував із нею «борби зачинати»⁵. Згодом він зазначатиме, що спротив владі є «спротивом велінню Божому»⁶ і, навіть більше того, що церква не може без причини «втручатися до справ чисто політичних» і змушена визнавати державну владу навіть тоді, коли вона є «в руках грішних».

Період польського, а згодом і радянського панування на західноукраїнських землях, посилення польсько-української конфронтації зумовили активізацію громадської позиції церкви, дещо змістили акценти у схемі церковно-владних взаємин. У посланні до духовенства і вірних про церкву Митрополит категорично заявляв, що у разі появи суперечностей між світськими (державними) і церковними (релігійними) законами «християнин зобов'язаний слухати церковного закону». Саме в той час Владика Андрей знаходить практичне, прикладне застосування для теоретичних принципів громадянської непокори, які свого часу були викладені ним у вже згадуваній праці «О квестії соціальній». Зокрема, в одному із звернень до вірних під час радянської окупації заявлено: «...ми будемо підпорядковуватися владі, виконуватимемо закони настільки, наскільки вони не переступають Закону Божого»⁷.

Цікавим є осмислення А.Шептицьким проблеми державного, політичного чи будь-якого іншого керівництва (проводу). Він виділяв чотири підстави такого явища – владу, закон, доктрину і особистий вплив. Провід, який дає влада, на його думку, є «тим сильніший, чим влада вища і самостійніша». Критерієм «певності» закону вважається те, наскільки він «знаходить послух», підтримку серед населення. Доктрина, за твердженнями Митрополита, веде підданих «дорогою тим певнішою, чим більше сама відповідає правді і потребам людей». Останньою ланкою у схемі функціонування державно-політичного проводу було визначено особистий вплив лідера чи правителя. Його авторитетність, дієвість зумовлюються тим, наскільки люди знаходять у ньому «правдиве добро», покладають на нього свої надії. Глава

Церкви вважав за необхідне наголосити на небезпеці підсвідомого впливу доктрини та особистих якостей, харизми лідера на народні маси, закликав вірних критично осмислювати реалії політичного буття, уникати «сліпого» захоплення ідеями чи особистостями⁸.

В ієрархії влад Андрей Шептицький на перше місце ставив владу судді, який повинен бути вільним від «людських пристрастей», справедливим «батьком для скривджених» і «пострахом для людей неправедних»⁹.

У працях Шептицького не знаходимо якогось окресленого визначення політики. Але контекст вживання цього поняття дає підстави зробити гіпотетичне припущення, що під ним підрозумівався перш за все політичний процес, діяльність певних політико-державних інституцій. Для означення спрямованості, позитивного чи негативного ставлення до цього явища він часто вживає термін «безбожницька, нехристиянська політика».

Митрополит виступав проти макіавеллівського принципу політики «мета виправдовує засоби», висловлював переконаність у тому, що той, хто «думає, що в політиці все вільно, той в засліпленню своїм буде... на нарід стягати неласку, неблагословенство Боже, много зла наробить і того зла не буде навіть видіти»¹⁰.

У традиційному політологічному сенсі використовував А. Шептицький поняття «політична партія». Найчастіше згадуються «комуністична», «більшовицька» партія, а також її антиподи – «народні партії», що будували свої програми на націоналістичних засадах. Поняття «ліва партія» також вживає Митрополит у звичному для сьогодення значенні політичного угруповання комуністично-соціалістичної орієнтації.

У багатьох випадках факт політичного структурування суспільства, його «розбиття на партії» Шептицький трактує як негативне явище, брак єдності, внутрішньодержавної злагоди. Він наголошує на тому, що «партійність розділяє наш нарід», закликає «оминати дух партійної боротьби»¹¹.

Торкався Митрополит у своїй спадщині і проблеми форм державного устрою, політичних режимів тощо. Він був добре ознайомлений із аристотелівською класифікацією форм державного правління, часто використовував поняття «монархія», «олігархія» і «демократія». Ці форми, зазначав Митрополит, не можуть існувати та бути реалізовані у «чистому» вигляді, відтак виділяє такі їх комбінації – «демократичні й олігархічні монархії, або монархічні й демократичні олігархії». Така «комбінаторність», на думку Шептицького, не пере-

креслює аристотелівської класифікації, оскільки в добре організованій державі влада виконується за «приписами чеснот» з перевагою рис якоїсь однієї форми. Важливою є замітка про те, що в питаннях про «управу держави» вже не стільки має значення те, чи є держава монархією, чи республікою, скільки те, чи збережена в ній «слухна міра поміж правами і свободою одиниць та правами й владою держави».

Характеристика Шептицьким цієї проблеми базується на історичному досвіді, тогочасному рівні уявлень про типологічні властивості форм громадсько-суспільного устрою. Монархія, стверджував Митрополит, має чимало спокус, які можуть призвести до тиранії – «досвід Європи навчив нас, що незвичайно трудно знайти одного монарха, який не ставав би бодай часом тираном». Тиранію («зіпсуту монархію») називав небезпечнішою за «зіпсуту» аристократію або олігархію.

Демократією – в розумінні Глави Церкви – є такий тип правління, який «спирається на загал громадян, на народ», не прагне «автократії» чи «самодержавства нікому не відомих тайних елементів». Вона допускає «якусь участь громадян у державній владі»¹². «Зіпсута» форма демократичного правління класифікується як «демагогія» і уможливорює ситуацію, коли «множество убогих переслідує багатіших». Виділяється також тип «християнської демократії», яка повинна гарантувати «мир, добробут і щастя». Її антиподом проголошується демократія, що «віддалася революції та соціалізму» і є «обманута шаленими ілюзіями». Наслідками її можуть бути лише «неволя і руїна». У цьому випадку поняття «демагогія» Митрополит ототожнює із поняттям «анархія».

Згадуючи про «поганських тиранів» Нерона і Калігулу, А. Шептицький характеризував тиранію як можливість правителя без жодних вагань забрати життя у своїх підданих¹³.

У контексті роздумів Владики Андрея про демократію заслуговує на увагу його характеристика такої атрибутивної риси демократичної системи, як виборче право. Можливість громадянина віддати свій голос за вподобаного кандидата, не зазнаючи при цьому жодного утиску, Митрополит виділяє як одну із властивостей демократії. У низці звернень до духовенства і вірних з нагоди виборів Владика детально аналізував специфіку польської сеймової і парламентської репрезентації, закликав «обдумати таке формування виборчих прав, такий поділ мандатів чи округів», які виключали би можливість підкупу чи фальшування результатів виборів, погроз, будь-якого тиску на хід голо-

сування (важливість таких пропозицій є, на жаль, очевидною і сьогодні)¹⁴.

Актуалізація питань національної ідентичності, політичної самореалізації українства зумовили більш чітке окреслення ролі греко-католицького духовенства у процесах політичного розвитку. Класичними стали твердження Митрополита Шептицького про те, що «священик не може бути політиком в церкві, не сміє політики мішати до проповіді», «не має права виконання священничих обов'язків міняти на пусті фрази і агітації»¹⁵. Глава Церкви намагався дистанціюватися від закидів у клерикалізації суспільства. Він неодноразово заявляв про відсутність у Церкви «претензій на політичний провід». Одночасно відкидав звинувачення у намаганні встановити таку схему церковно-державних взаємин, у якій Церква мала б виконувати дорадчі функції. Єдине право, яке А. Шептицький прагнув послідовно відстоювати у взаєминах із владою, полягало у наданні Церкві можливості вимагати такого «державного проводу», який би не шкодив «добру» підданих і узгіднювався із принципами «християнської віри», дозволяв їй працювати над «спасінням душ», користуватися певними громадянськими правами.

Обов'язки Церкви у царині соціального розвитку Митрополит зводив виключно до «оборони тих, хто не вмів сам себе боронити», підтримки всіх соціальних верств, піднесення «вартості їх праці». При цьому виключалася можливість солідаризації з інтересами будь-якого класу чи політичної партії¹⁵.

У випадках, коли політика властей або тональність політичних ідеологій чи практична політична діяльність озброєних цією ідеологією партій конфронтували з моральною аксіологією християнства, Глава Церкви залишав за собою право доволі різкого реагування на ситуацію, що склалася. Засудження «надужиття властей знаходимо у випадках оцінки Митрополитом пацифікаційної кампанії, нищення польською владою православних храмів у Холмщині та Підляшші, «антихристиянських» заходів радянського та німецького окупаційних режимів.

Особливою небезпекою для духовного життя вірних були, на думку Митрополита, доктрини «лівого спрямування – ліберальна соціалістична та комуністична. Принцип ліберальної політичної економії «все дозволяти і все допускати» він трактує як деструктивний, такий, що у політичному житті неминує призводить до «стану кризи», «катаклізму чи перевороту»¹⁶.

Критика А. Шептицьким соціалізму базувалася на неприпустимості ототожнення соціалістичної

та християнської доктрин. Декларування соціалістами необхідності ліквідувати приватну власність визначалося як порушення природних прав людини, що може призвести до «заздростей, невдоволень та незгоди у суспільному житті».

Боротьбу з комунізмом було проголошено одним із головних завдань соціальної праці Церкви ще з моменту його появи на політичному видноколі. Владика Андрей вказував на цілком реальну небезпеку перетворення комунізму в «матеріалістичну», «поганську» релігію, яка вважає своїх вождів напівбогами, а «обман, насильство та терор» принципами свого панування¹⁷. Вже тоді він спостеріг наявні в комуністичній ідеології риси модерного квазірелігійного утворення.

Маніфестом антикомуністичних позицій митрополита Андрея, який не втратив актуальності і до сьогодні, можемо вважати його «Пересторогу перед небезпекою комунізму» (1936 р.). У цьому творі йдеться про «потрійну зраду комунізмом інтересів людства – зраду Церкви, власного народу і справи всіх гноблених у світі». Поняття «комуніст» і «християнин» трактуються як абсолютно полярні і несумісні. Співпраця з комуністами, співчуття їм розцінюється як зрада ідеалів християнської церкви. Національна, проукраїнська орієнтація окремих комуністичних осередків не змінювала сутності комунізму. Кінцеву мету їх діяльності – побудову комуністичного суспільства, яке поборює релігію, Митрополит проголошував шкідливою для України.

Не обходив увагою Митрополит і проблем теорії та практики національних відносин та націоналістичної ідеології. Його ставлення до націоналізму є менш однозначним та категоричним. З одного боку, націоналізм був своєрідною захисною реакцією на складні реалії польського панування, з іншого – терористична діяльність ОУН відверто суперечила засадам християнської моралі.

А. Шептицький намагався диференціювати свої оцінки націоналізму. Тому він виділяв поняття «християнського патріотизму» і розглядав його як одну із християнських чеснот, вияв християнської любові до свого краю та народу. Сутність християнського патріотизму повинна виявлятися у християнській любові до ближнього, милосерді, терпимості, кропіткій буденній праці на користь Батьківщини.

Концепція Митрополита виключала будь-яке насильство стосовно представників інших націй, можливість будь-якого насильства взагалі. Владика Андрей категоричний у тому, що християнин не має права «за ширмою патріотизму»

ненавидіти, а тим більше – чинити кривду іншій людині¹⁸.

Альтернативою християнському патріотизму Митрополит називав «здеградований урапатріотизм». На його думку, він базується більшою мірою на емоційних моментах, психологічній вразливості, відтак не завжди є моральним¹⁹.

У жовтні 1930 р. Владика Андрей засудив протестаційну кампанію. Різкій критиці було піддано також аморальність серії політичних терактів ОУН проти польських урядовців, а також проти тих українців, які не поділяли радикальних націоналістичних поглядів. Митрополит Шептицький зазначив, що святій справі «не можна служити із закривавленими руками»²⁰.

Піддаючи критиці політичний національний радикалізм, Митрополит практично не вживав поняття «націоналізм» у негативному контексті. Натомість оперував категоріями «тероризм», «фашизм» тощо. Чимало представників греко-католицького духовенства, попри акцентуації Владики, активно співпрацювали з ОУН. Промовистим у цьому плані є відомості, що парох церкви св. Петра і Павла у Львові о. Ярослав Чемеринський з часу заснування ОУН виконував в Організації обов'язки фінансового референта, а на початку 1930-х рр., в часи арештів членів Проводу, виконував обов'язки Голови Організації.

Драма стосунків Митрополита з національно-визвольним рухом полягала в тому, що ОУН не завжди поділяла принципи саме християнського патріотизму, офіційно не заявляючи про конфронтацію з Церквою та її Главою (мало того, Владика Андрей вважався беззастережним моральним авторитетом у середовищі національно-визвольного руху). Митрополит, своєю чергою, не завжди міг, можливо, не завжди і хотів дистанціюватися від радикальних проявів національного руху.

У визначенні власного ставлення до певних політичних проблем Митрополиту А. Шептицькому доводилось балансувати між церквою та політикою, позицією Митрополита, Громадянина та Українця і позицією «державної політкоректності», яка не дуже імпонувала Владиці і була зумовлена політичними хитросплетіннями того часу. Проте однозначно можна стверджувати, що в оцінці певних політичних явищ у їх практичному та теоретичному вимірах Андрей Шептицький виступав передовсім як Глава Церкви, Митрополит, а вже згодом як політик, дипломат, науковець-аналітик. Основним критерієм у визначенні ставлення Митрополита до низки політичних чинників та явищ була їх узгодженість із християнською моральною аксіологією.

1. Шептицький А. Послання до духовенства та вірних про церкву // Шептицький А. Твори (морально-пасторальні). – Львів, 1994. – С. 258.
2. Шептицький А. Заклик до покаяння у Великий піст // Львівські Архієпархіальні відомості (далі – ЛАЕВ). – 1938. – Ч. 2–3. – С. 35.
3. Шептицький А. Слово в празник Трьох Святих // ЛАЕВ. – 1939. – Ч. 1. – С. 3.
4. За єдність Святої Віри, Церкви та Нації. – Львів, 1991. – С. 6.
5. Шептицький А. Пастирське послання о квестії соціальній // Церква і суспільне питання. Документи і матеріали. – Львів, 1998. – Т. II. – Кн. 1. – С. 175.
6. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних із закликом солідарності // ЛАЕВ. – 1923. – Ч. 3. – С. 4–5.
7. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства // Шептицький А. Листи-послання (1939–1944). – Львів, 1991. – С. 1.
8. Шептицький А. Пастирське послання до української інтелігенції // Церква і суспільне питання. – Львів, 1998. – Т. II. – Кн. 1. – С. 271.
9. Шептицький А. Уряд сповідника // Твори (морально-пасторальні). – С. 177.
10. Центральний державний історичний архів України у м.Львові. – Ф. 201. – Оп.4. – Спр. 1622. – Арк.17–18.
11. Шептицький А. Посланіє пастирське о солідарности. – Жовква, 1905. – С. 7–8; Спільне пастирське послання Єпископату Галицької церковної провінції // Твори (морально-пасторальні). – С. 500.
12. Шептицький А. Вступне слово до пастирського послання іспанських єпископів // Твори (морально-пасторальні). – С. 473–474.
13. Шептицький А. Послання до духовенства//Твори (морально-пасторальні). – С. 196.
14. Спільне пастирське послання про вибори до парламенту // ЛАЕВ. – 1911. –Ч. 5. – С. 67–69.
15. Спільне пастирське послання до духовенства про його участь у суспільно-політичному житті // Церква і суспільне питання... – С. 412.
16. Шептицький А. Пастирське послання до духовенства і вірних про милосердя // Листи-послання (1939–1944). – С. 172.
17. Шептицький А. Послання до духовенства і вірних про поборювання ворожої пропаганди // ЛАЕВ. – 1927. – Ч. 5. – С. 1–4; Шептицький А. Пересторога перед небезпекою комунізму // ЛАЕВ. – 1936. – Ч. 7–9. – С. 81–98.
18. List pasterski Andrzeja Szeptyckiego? Metropolity Galickiego I Arcybiskupa Lwowa do Polakow obrzadku grekokatolickiego. – Krakow, 1904. – S. 7–8.
19. Шептицький А. Дві любові – два патріотизми // Мета. – 1933. – Ч. 27. – С. 1.
20. Шептицький А. З нагоди вбивства бл.п. директора І. Бабія // ЛАЕВ. – 1934. – Ч. 8. – С. 18; Шептицький А. Слово до української молоді // Мета. – 1932. – Ч. 19. – С. 1.

Леся Васьків

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ ПРО ДУХОВНО-ТІЛЕСНЕ ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ (БІОЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Митрополит Андрей Шептицький обіймав провід Греко-Католицької Церкви у час, коли поняття «біоетика» ще не було відомим. Однак його піклування про духовно-тілесні підвалини здоров'я своїх вірних, надзвичайно фахові та сповнені стурбованості роздуми про гідність людського життя, прояви аморальності у статевому співжитті, критична оцінка кризових явищ у демографічній ситуації того часу, засудження пияцтва, самогубства, засобів контрацепції тощо дають підстави стверджувати, що Владика у цій царині дещо випереджав свій час і порушував у своїй пастирській праці цілий ряд проблем, які вже сьогодні прийнято називати біоетичними.

Прикметно, що вже у першому пастирському листі до вірних у статусі єпископа Станіславівської єпархії Андрей Шептицький приділяє значну увагу окресленому вище колу проблем. Дане звернення стало своєрідним маніфестом майбутнього Митрополита, що задекларувало його ставлення до питань, пов'язаних із фізичним, відтак і духовно-моральним здоров'ям довірених його пастирській опіці українців. Якраз у цьому документі Владика Андрей абсолютно щиро зазначає, що саме для своїх вірних він повинен жити і працювати, мало того, готовий посвятити їм своє життя і навіть віддати його за них¹.

Молодий єпископ у своєму зверненні до вірних підкреслював, що їх фізичне здоров'я хвилює його тому, що «лише народи здорові і фізично сильні можуть бути щасливими». А. Шептицький вказував також на прямий і безпосередній взаємозв'язок здоров'я та моралі. На його думку, саме «неморальність... підкопує та нищить здоров'я»².

«Страшним фізичним самогубством» називав Владика Андрей «нечистоту та п'янство», які є лихом, що «переходить з покоління на покоління». У пастирському листі він закликає жити морально і таким чином зберегти власне щастя і здоров'я. Духовний пастир просить своїх вірних «не убивати себе самих, не убивати своїх дітей, не марнувати основних, фізичних сил свого народу», бути тверезими, створювати братства тверезості³.

Особливий наголос Андрей Шептицький робить на моральності подружнього життя, застерігає від проживання у «диких» (не освячених таїнством

шлюбу) подружжях. Резюмуючи свої розмірковування про здоров'я, Станіславівський єпископ зазначає, що лише фізично сильний, здоровий і тверезий народ «легко здобуває собі навіть і серед важких відносин, економічний добробут, доробляється майна, стає заможним»⁴.

Свідченням неабиякої стурбованості Станіславівського єпископа морально-фізичним життям своїх вірних є пастирський лист А. Шептицького «До моїх любих гуцулів», головною темою якого є засудження «блудства» (нечистоти) (лист написаний гуцульським діалектом. – *Авт.*)⁵ А. Шептицький трактує «блудство» як головну небезпеку для християнської родини, величезне лихо, яке перетворює людину на «маржину» (тварину), вказує на неприпустимість позашлюбних статевих зв'язків⁶. Головними засобами подолання даного гріха Владика Андрей називає християнське виховання та відмову від різноманітних марновірств та ворожбитств, надзвичайно поширених того часу на теренах Станіславівської єпархії.

Парадоксально, але єпископ Станіславівський змушений був навіть наголошувати на необхідності дотримання порядку та чистоти. «Шматє мож би три рази густіше (частіше) золити, а горшки, що на молоко... частіше мити... Подивиси у коновку, кілько там на споді болота?» Владика Андрей закликав молодь вчитися пекти хліб, слідкувати за чистотою, мити руки з милом⁷. Таке детальне акцентування на санітарно-фізіологічних аспектах побуту вірних свідчило про те, наскільки Андрей Шептицький переймався здоров'ям своєї пастви.

Вже ставши Митрополитом Греко-Католицької церкви, Андрей Шептицький не полишає опіки станом морально-тілесного здоров'я своїх вірних, розвиває струнку концепцію його збереження.

Передовсім Владика Андрей наголошував на необхідності збереження святості та чистоти подружнього життя, оскільки сім'я, на його думку, є головною підвалиною духовно-тілесного здоров'я. Окрему увагу Митрополит приділяє, сьогодні вже біоетичній, проблемі подружнього онанізму. Дане аморальне явище він трактує як порушення гідності та святості людського життя, називає цей гріх порушенням «таїнства супружества», «проституцією

основного поняття християнства»⁸. А. Шептицький закликає християнські подружжя, які «хотять бути християнськими подружжями», до «здержливості, яка відповідно до обставин може ставати обов'язковою». Подружній онанізм не може бути виправданим з огляду на корекцію демографічної ситуації в сім'ї: «нема іншого способу не мати дітей, як вести здержане життя, як «брат зі сестрою». З іншого боку, Митрополит, трактуючи статеву стриманість як єдиний засіб корекції народжуваності дітей, наголошує на необхідності прийняття «наче з Божої волі такого числа дітей, яке Бог дасть». Владика заспокоює вірних давньою сентенцією: «дасть Бог діти, дасть і на діти»⁹.

Обмеження «числа народин» дітей чи «свідоме материнство» Митрополит називав гріхом, «проклятою практикою», через яку «увесь нарід...втратив більше душ, ніж втратив би через криваву війну, що повторювалася б що другий або третій рік»¹⁰.

Критикується також поширена практика «двох дітей»: батьки, що не хотіли більше, ніж двох дітей, «на старість позбавлені опіки й від тих, яких хотіли мати, – будуть, може колись кривавими слізьми оплакувати злочин, сповнений у молодості». Щоби застерегти від цього страшного гріха, Владика Андрей вдається до страшного дещо натуралістичного порівняння, в якому ототожнює жінку, що відмовляється від «служби материнства», із «трумною, в якій зложені трупи зарізаних родичами дітей»¹¹.

Неприпустимою називає А. Шептицький практику абортів, яку називає «вбивством дітей», яке здійснюють «і батько, і мати, що будуть мати руки закривавлені невинною теплою кров'ю їхньої дитини»¹². Абортування Митрополит називає гріхом, тяжчим за гріх Каїна, бо вбивається невинна дитина, яка «не може боронитися». Лікарів чи медичних працівників, що скоюють аборт, Владика вважає «катами, які за юдиний гріш знижаються до такого ремесла»¹³.

Як вже зазначалося, ще однією проблемою духовно-тілесного здоров'я своїх вірних Митрополит Андрей вважав алкогольне uzалежнення. Пияцтво він називав «поганою пристрастю у тілі, а через тіло і в душі». Ця недуга «нищить і з'їдає цілі покоління молодих людей». З цією сильною пристрастю, зазначав Владика, слід боротися «день-у-день, і через цілий рік, і через ціле життя, як цілком

довго над нею не запануємо»¹⁴. А. Шептицький всіляко ініціював створення та підтримував діяльність «братств тверезості».

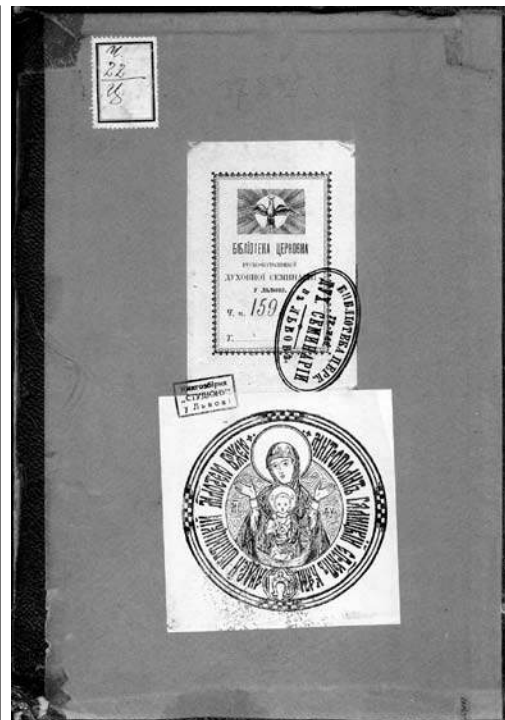
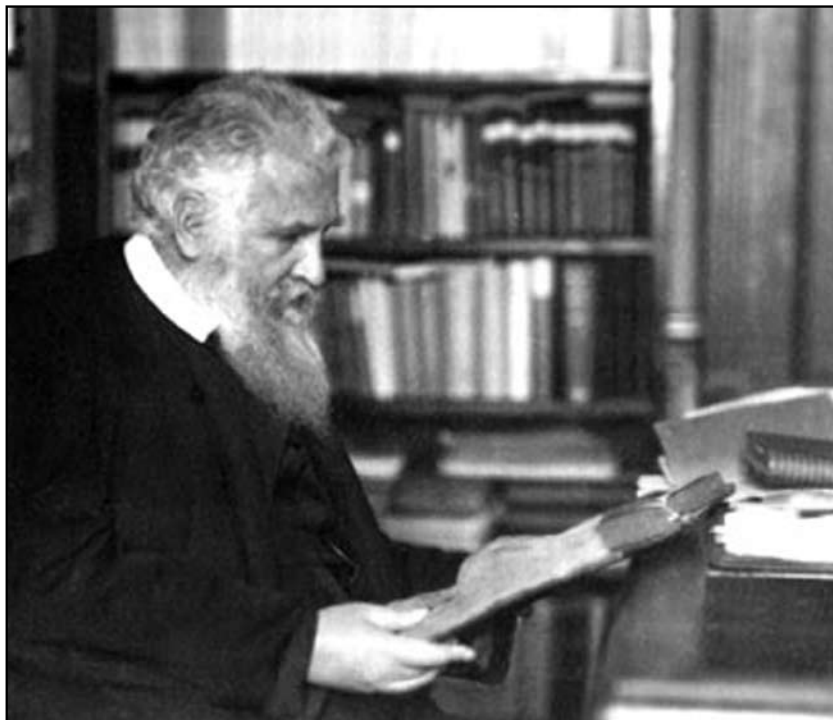
У часи Митрополита Андрея, очевидно, не була поширеною практика евтаназії, однак принцип самогубства, що лежить в її основі, отримав належну його оцінку. Самогубство трактується Митрополитом як відмова від терпіння, втеча від виконання обов'язків, брак мужності та відваги. Самогубець не має права розпоряджатися власним життям, він «не є його паном»¹⁵.

Роздуми Митрополита Андрея про духовно-моральні та фізичні підвалини здоров'я нації, його практична діяльність (опіка «братствами тверезості», заснування Народної лічниці) є свідченням великої любові та небайдужості до рідного народу та його майбуття.

1. Шептицький А. Перше слово Пастиря. Пастирський лист до вірних Станиславівської єпархії, даний у дні св. пророка Ілії, 1899 р.// Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи (2.VIII. 1899 р. – 7. IX. 1901 р.). – Том I. – Торонто, 1965. – С. 1.
2. Там само. – С. 4.
3. Там само.
4. Там само. – С. 5.
5. Шептицький А. До моїх любих гуцулів. Пастирський лист до вірних Косівського деканату, писаний у Братківцях під Станиславом, даний у дні св. Архистратига Михаїла Р.// Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи (2.VIII. 1899 р. – 7. IX. 1901 р.). – Том I. – Торонто, 1965. – С. 78–79.
6. Там само. – С. 83–86.
7. Там само. – С. 99–101.
8. Шептицький А. Уваги для сповідників// Митрополит Андрей Шептицький. Твори (морально-пасторальні). – Рим, 1983. – С. 116–117.
9. Там само. – С. 119–121.
10. Шептицький А. До тих, що на Пасху не причащалися// Митрополит Андрей Шептицький. Твори (морально-пасторальні). – Рим, 1983. – С. 292–293.
11. Шептицький А. Послання на піст // Митрополит Андрей Шептицький. Твори (морально-пасторальні). – Рим, 1983. – С. 398.
12. Шептицький А. Послання на Великий Піст // Митрополит Андрей Шептицький. Твори (морально-пасторальні). – Рим, 1983. – С. 265.
13. Шептицький А. Послання на піст... – С. 396.
14. Шептицький А. До духовенства й вірних (про тих і до тих, що на Пасху не приступили до св. Причастя й не сповідалися) // Митрополит Андрей Шептицький. Твори (морально-пасторальні). – Рим, 1983. – С. 326.
15. Шептицький А. Заклик до покаяння у Великий піст // Митрополит Андрей Шептицький. Твори (морально-пасторальні). – Рим, 1983. – С. 371–372.

Ольга Колосовська

З ПОЛЯ МЕЦЕНАТСЬКО-БІБЛІОФІЛЬСЬКИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО (1865–1944)

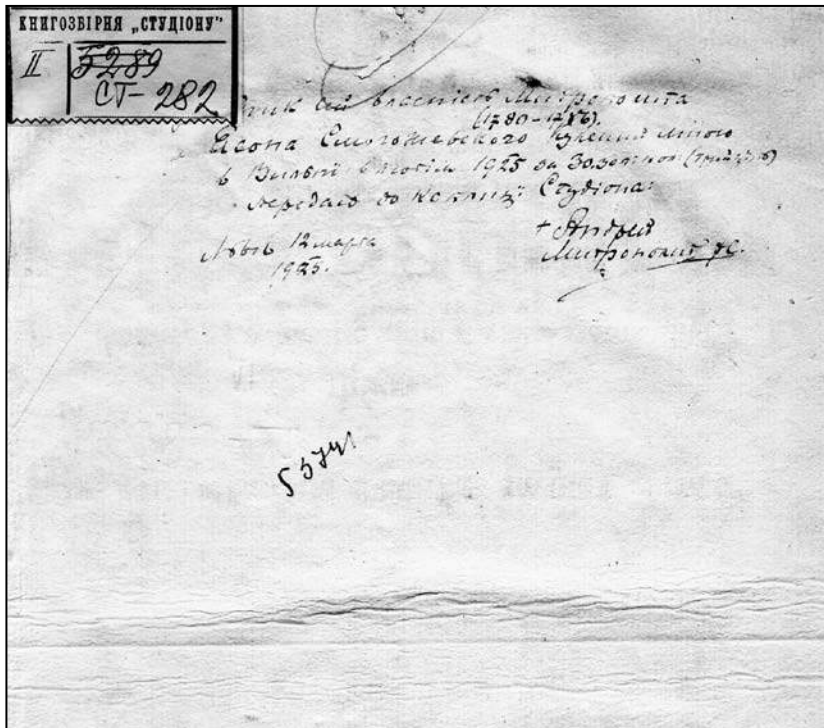
Феномен особи Митрополита Андрея Шептицького – мецената української культури, його бачення проблем і потреб українського національного розвою уже ставали предметом наукових дискусій. Наголошувалося на розумінні Митрополитом – людиною великої особистої культури та ґрунтовної європейської освіти – значущості і вартості пам'яток давнини, рівно ж як дієвої участі у їх колекціонуванні, формуванні та опрацюванні зібрань¹.

В історії збирання книжкових пам'яток загально-визнаною є ініціатива і подвижництво Митрополита у творенні Церковного (згодом Національного) музею у Львові, де була сформована колекція добірних взірців української книжності. Запрошення до організації книжкових фондів знаного ученого книгознавця Іларіона Свенціцького (1876–1956) і щедre фінансування Митрополита стали передумовою того, що у Національному музеї відклалися найрепрезентативніша колекція кириличних стародруків, яка, на переконання фахівців, є однією з найважливіших у світі як з огляду на кількість, так і на якість примірників². Колекція стародруків Національного музею описана і введена в науковий обіг І.Свенціцьким на початку ХХ ст.³

У 1901 р. митрополит передав частину власної книгозбірні Станіславській капітулі (єпископом якої був іменований 1899 р.) з метою обслуговування духовних потреб членів Єпархії. На основі подарованої колекції та утвореної митрополитом спеціальної матеріальної фундації для опрацювання зібрання, його поповнення та використання у Станіславі (нині місто Івано-Франківськ) була створена Капітульна бібліотека імені Митрополита.

Загальновизнаною є заслуга Андрея Шептицького у творенні книгозбірні «Студіону», яка, за задумом Митрополита, організовувалася як наукова установа, чиїм завданням було сприяти у поширенні знань, розвитку освіти і культури. Основою її бібліотечних фондів стала частина власної бібліотеки Митрополита.

Доля бібліотеки «Студіону» для осіб, заангажованих у дослідженнях історії культури книжності Галицького регіону, у загальних рисах є відомою, однак, помимо усталених тверджень про «багатство фондів» бібліотеки, яка на середину 20-х років ХХ ст. налічувала близько 10 тисяч томів богословсько-церковної тематики⁴, не виявлено її повних інвентарних описів, не збереглися

каталоги⁵. Щоправда, останнім часом розпочата робота з виявлення опрацювання архівних джерел з історії творення і функціонування бібліотеки «Студіону»⁶.

З огляду на те, що у джерельній базі дослідження бібліотек та реконструкції історичних книгозбірень першорядне значення посідають безпосередні джерела – збережені примірники книг – у запропонованому рефераті здійснений огляд колекції стародруків з книгозбірні «Студіону», передовсім кирилических. У поле зору дослідження вони потрапили під час виявлення і опрацювання історичних колекцій галицьких бібліотек, що були сформовані у галицькому регіоні з кінця XVIII – у першій половині XX ст. З початку 1940-х рр. бібліотеки були централізовані у Львівській академічній бібліотеці (нині – Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника), а зібрання стародруків перестали ідентифікуватися як самостійні колекції.

Шляхом перегляду книг *de visu* у фондах ЛННБ було виокремлено більше чотирьохсот стародруків кирилическим шрифтом, провенієнційні знаки яких вказували на власність митрополита та приналежність до «Студіону». Навіть побіжна найзагальніша характеристика виявлених стародруків засвідчує непересічну вартість колекції⁷. Якщо мовити про кирилицю, то хронологічно найдавнішим друком є «Книга царств» з Біблії Ф. Скорини (Прага, 1518). Першою половиною XVI ст. датуються також надзвичайно рідкісні в українських книгосховищах кирилическі стародруки південних слов'ян, які вида-

валися не лише на південнослов'янських теренах, але й у територіально близьких країнах, зокрема Італії. В колекції збереглися три видання відомого слов'янського просвітителя Божидара Вуковича, друкарня якого діяла у Венеції, де побачили світ Службеник (1519), Осмогласник (1537) та Требник (1538). З пізніших венеційських друків варто згадати унікальне видання Бесід Матія Дивковича (1616) та рідкісний примірник Псалтиря (1638).

На особливу увагу заслуговує Тріюдь цвітна, видрукувана в монастирі Мркшина црква 1566 р. ієромонахом Мардарієм. Книга добре збережена, втрачено лише перші початкові та один кінцевий аркуш. Окремі аркуші не тримаються блоку. Оправа – дошка, обтягнена темнокоричневою шкірою зі слідами сліпого тиснення. Виявлений примірник – єдиний відомий сьогодні в українських книгосховищах.

Добірка федорівського друку вичерпувалася трьома виданнями: Львівським Апостолом (1574), Новим Заповітом (Острог, 1580) та п'ятьма примірниками Острозької Біблії (1581).

Кінцем XVI ст. датуються Віленські видання – Статут Великого князівства Литовського (1588) з друкарні Мамоничів та 5 примірників Євангелія 1600 р. видання. Дерманський Октоїх (5 примірників) та Стратинський Службеник (1604) репрезентують у колекції друкарську продукцію початку XVII ст.; хронологічно близькими до них є друки К. Т. Ставровецького – Зерцало богослов'я (Почаїв, 1618) та Євангеліє Учительне (Рохманів, 1619).

Оригінальною у книгозбірні «Студіону» була добірка київських друків, представлена окремими примірниками початкового етапу лаврського книгодрукування: це твори З. Копистенського Книга о вірі єдиній (1620), І. Золотоустого Бесіди на 14 послань апостола Павла (1623), рідкісний примірник Мінеї 1628 р. приватного друкаря С. Соболя. Із пізніших київських видань треба зазначити твори знаного українського письменника А. Радивиловського Огородок Марії Богородиці (1676) та Вінець Христов (1688); у трьох примірниках зберігся відомий Синописис І. Гізелля (1680). Наявні у книгозбірні чернігівські видання, зокрема Служебник (1704), твір І. Максимовича Алфавіт рифмами складений (1705) та єдиний друк Новгород-Сіверської друкарні – Анфологійон (1678).

Виявлені примірники зі «Студіону» засвідчують, що у книгозбірні була представлена друкована продукція усіх видавничих центрів кириличного книгодрукування кінця XVI–XVIII ст. Хоч найчисельнішою є видавнича продукція Львівських друкарень: Успенського братства та приватного друкаря М.Сльозки, однак якихось унікальних чи рідкісних примірників львівського друку знайти не вдалося. Очевидно, плановий цілеспрямований пошук львівських раритетів не проводився, і у збірці відкладалися доступні видання. Те саме можна віднести і до почаївських видань, яких у колекції налічувалося більше 60 примірників.

Особливістю книгозбірні «Студіону» можна вважати її достатню укомплектованість кириличними друками з-поза меж України. Із виявлених 50-ти примірників московського друку – рідкісні на галицьких теренах видання першої половини XVII ст.: Псалтир (1629), Маргарит І. Золотоустого (1641), Лествица (1647), пізніші – Поученія Є. Сіріна (1667), твори С. Полоцького Обет душевний (1682) та Вечеря душевная (1683). Окрасою колекції кирилиці стала знаменита Граматика М. Смотрицького (1678) та відомий Лексикон Ф. Полікарпова (1704). Печатки та наліпки антикварних магазинів російської столиці на більшості перелічених видань свідчать про їх походження.

Загалом же прослідкувати шляхи надходження кириличних стародруків до бібліотеки «Студіону» – справа копітких пошуків. Загальновідома інформація про придбання бібліотеки Андреа Пальм'єрі пояснює, очевидно, присутність рідкісних венеційських друків. Історію надходження окремих примірників до книгозбірні ілюструють і власноручні записи Митрополита, один з яких зачитуємо: «Служебник сей власність Митропо-

лита Ясона Смогожевського (1780–1786), куплений мною в Вільні в лютім 1925 р. за 30 золотих (трийцять), передаю до каплиці Студіону. Львів 17 марта 1925 р. Андрей Митрополит». Куплений Митрополитом Служебник, виданий 1778 р. у Почаївській лаврі, міг би стати предметом спеціального дослідження. Примірник належав Ясону Смогожевському (1714–1788) – члену Василіянського Чину, який походив зі знатного шляхетного роду, здобував освіту у Римі, був Полоцьким єпископом, а з 1780 р. – митрополитом Київським. Надзвичайно цікавою є оправа книги: картон, обтягнений пурпуровим оксамитом із гаптованими срібною ниткою гербами.

Цінним джерелом дослідження є маргінальні записи на стародруках. Вони розкривають особливості побутування примірників на галицьких теренах і шляхи їх надходжень до колекції «Студіону». Показовим у цьому контексті видається запис на Євангелії (Вільно, 1600): «Пом'яни Господи раба твого Мечислава, який книгу сію Святу Євангелію у великій війні виратував від знищення та Високопреосвященному митрополиту Кир Андрею передав, а від них призначена до церкви Премудрости Божої но задля старинности і вартости зложена в бібліотеці «Студіону» 12.XI. 1931»⁸.

Одним з напрямків комплектування збірки було виявлення і відбір примірників стародруків під час «канонічної візити», про що свідчать записи чи штампи на книгах: «Предложено в час осмотра канонического» із зазначенням назви церкви, місця, дати і часто власноручного підпису Митрополита. Інколи залишали скорочений запис: «предложено в час візити каноночной» і далі місце і час.

Джерелом надходження стародруків був книгообмін «Студіону» з львівськими бібліотеками, греко-католицькою семінарією. Виявлена також Тріодь (Москва, 1764) із печаткою парафіяльної греко-католицької церкви у Відні тощо. Дублетними примірниками «Студіон» ділився з новоствореними бібліотеками Студитів, про що свідчить напис, наприклад, на львівському Октоїху 1765 р.: «Як третій примірник відступлений новому монастиреві Студ[итського] устава на Лужку»⁹.

Показовим у «Студіоні» було розуміння вартості стародрукованої книги та дбайливе ставлення до примірників: частина виявлених книг реставрована, про що зроблено відповідні записи: «Сю книгу, св. Євангеліє, направляв по вказівкам і при допоміж[ан] проф[есора] Івана Шендрика¹⁰, директора митрополичого архіву, Єромонах Януарій, Студит в травні і червні 1931 Р.Б.»¹¹

Наступним етапом реконструкції стародрукованої частини книгозбірні «Студіону» є виокремлення стародруків латинським шрифтом. На сьогодні виявлено інкунабулу¹², а з-серед 16 палеотипів¹³ переважають твори Гомера, Геродота, Плутарха, Тертуліана, Аврелія, Цицерона. Здебільшого це видання знаменитих Базельських друкарів Фробенів, а також друкарень Венеції, Кйольну.

Розпочата в бібліотеці робота з ретроспективної каталогізації фондів з наступним формуванням баз даних провенієнцій та інших матеріалів, що стосуються історичних колекцій і книжкової справи, уможливить реконструкцію усіх складових бібліотеки «Студіону», з'ясування її ролі в творенні інтелектуального клімату Львова і регіону першої половини ХХ ст., як і дієвого внеску Митрополита Андрея Шептицького в культуру української книжності.

1. Див. зокрема: Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький: Збірник популярно-наукових доповідей і статей та іншого архівного матеріалу, скомплектований з нагоди відзначень 45-ої і 50-ої річниць смерті Митрополита Андрея Шептицького. – Філадельфія, [1996]; Волошин Л. Княжий дарунок великого мецената: митрополит Андрей Шептицький у житті і творчості Олекси Новаківського. – Львів, 2001.
2. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках (1574–1800): Зведений каталог / Уклад Ф. П. Максименко. – Львів, 1975. – С. 8.
3. Каталог книг церковно-славянської печати / Зладив И. Свенцицкий. – Жовква: Печатня оо. Василянъ, 1908. – 213 с.
4. Шептицький К. Митрополит Андрей і оновлення східної чернечої традиції // Богословія. – Львів, 1926. – Т. 4. – Кн. 1–4. – С. 154.
5. За винятком фрагменту карткового каталога з №№ 97–1167 // Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 577. – Оп. 1. – Спр. 10.
6. Докладніше див.: Дзьобан О. Бібліотека митрополита Андрея Шептицького у Львові // Записки Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України. – Львів, 2002. – Вип. 9/10. – С. 141–151; Кривенко М. Історія книгозбірні «Студіону»: мовою документів і спогадів // Бібліотечний вісник. – Київ, 2006. – № 1. – С. 34–39; Кривенко М. Бібліотека «Студіону» у Львові: переміщення книжкових та рукописних колекцій (1940–1947) // Записки Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України. – Львів, 2005. – Вип. 13. – С. 247–267.
7. Про окремі примірники з колекції див.: Колосовська О. Кириличні стародруки з книгозбірні «Студіон» // Роль бібліотек, монастирів, соборів та інших установ у розвитку культури України: Тези наукової конференції. – Київ, 1993. – С. 48–49.
8. ЛНБ, відділ рідкісної книги СТ IV 635.
9. ЛНБ, відділ рідкісної книги СТ IV 210.
10. Шендрик Іван (1879–після 1940) – історик, архівіст, у 1935–1939 рр. – директор бібліотеки «Студіону».
11. ЛНБ, відділ рідкісної книги СТ IV 635.
12. Aurifaber Aegidius. Speculum exemplorum omnibus christiculis salubriter inspiciendum. Strassburg: Georgius Husner, 1487.
13. Повний опис видань див.: Каталог палеотипов из фондов Львовской научной библиотеки им. В. Стефаника АН УССР / Сост. Р. Харабадот, Р. Биганский. – Киев: Наукова думка, 1986. – №№ 46, 208, 221, 222, 343, 347, 361, 382, 384, 441, 457, 459, 469, 720, 788, 789.

З ІСТОРІЇ ОДНОГО ЕКСПОНАТУ

Руслана Бубряк

ПРО ЩО РОЗПОВІВ ЕКСПОНАТ З ВИСТАВКИ «ЛИСТОПАДОВІ ДНІ РОДИНИ ШЕПТИЦЬКИХ»

Декілька років назад довелось прочитати в «Українському тижні» статтю перекладача Петра Тарашука, в якій він, зокрема, пише: «...знайомлячись з Парижем, я навідався й до греко-католицької церкви на бульварі Сен-Жермен, під нею щонеділі збираються українські заробітчани. Більшого сорому за свою державу не відчував ніколи: я побачив юрбу дикунів, які дудлять пиво і жбурляють порожні бляшанки, плюють і спілкуються російськими матюками. Ось вони, культурні здобутки «української держави». Наша візитна картка в Європі»¹. Одразу пригадалась невелика книжечка «Пам'ятка для руских робітників в Англії, Аргентині, Бразилії, Данії, Канаді, Німеччині, Сполуч. Державах, Франції, Швейцарії і Швеції» («Ідете в незнаний»), яку неодноразово доводилось перегортати і читати під час створення виставки «Листопадові дні родини Шептицьких», а також пастирські послання митрополита Андрея Шептицького до наших заробітчан, писані ним ще на початку минулого століття, але такі сучасні та актуальні сьогодні.

Увага митрополита Андрея до емігрантів була обумовлена масовістю цього явища. За підрахунками дослідників, на зламі XIX–XX ст. до США, Канади, Бразилії та Аргентини переселилися майже 500 тис. східногалицьких українців². Поряд із переселенням за океан значних масштабів набрала сезонна еміграція в європейські країни, зокрема Німеччину. В окремі роки кількість українських заробітчан у німецьких землях становила майже 100 тис. осіб. Така ситуація привернула увагу широких кіл громадськості і греко-католицького духовенства.

В умовах відсутності української держави Греко-католицька церква на чолі із митрополитом Шептицьким перебрала на себе захист своїх вірних за рубежем. З цією метою у березні 1907 р. з ініціативи Митрополита засновано Товариство

св. Рафаїла для охорони руських емігрантів з Галичини і Буковини як філії загально-австрійського товариства³.

Восени 1910 р. митрополит Андрей об'їхав багато українських колоній в Канаді від сходу до заходу. Ознайомившись з релігійним становищем й потребами українців, Владика пообіцяв прислати священників і написати книгу, яка містила би усі правди віри і всі ті науки та поради, що були дані їм усно. Відразу після повернення Митрополит написав, видав і відіслав книжку «Канадийским Русинам» («Я обіцяв»). Писано в Лаврові в лютому 1911)⁴. Написана вона у формі листа, тому зачисляється до пастирських листів. В ній дається огляд релігійного, культурного й морального стану канадійських братів. Андрей Шептицький пише, що поки не прийдуть свої священники і не буде свого єпископа, треба народові самому рятуватись молитвою, добрим вихованням дітей, добрими школами, добрими книжками і побожним моральним життям, перш за все сильно триматись своєї св. католицької віри. Окрім цієї книжки, Митрополит надав духовну допомогу українським переселенцям молитвами за них у рідному краю. Закликав до них весь народ пастирським листом про молитву.

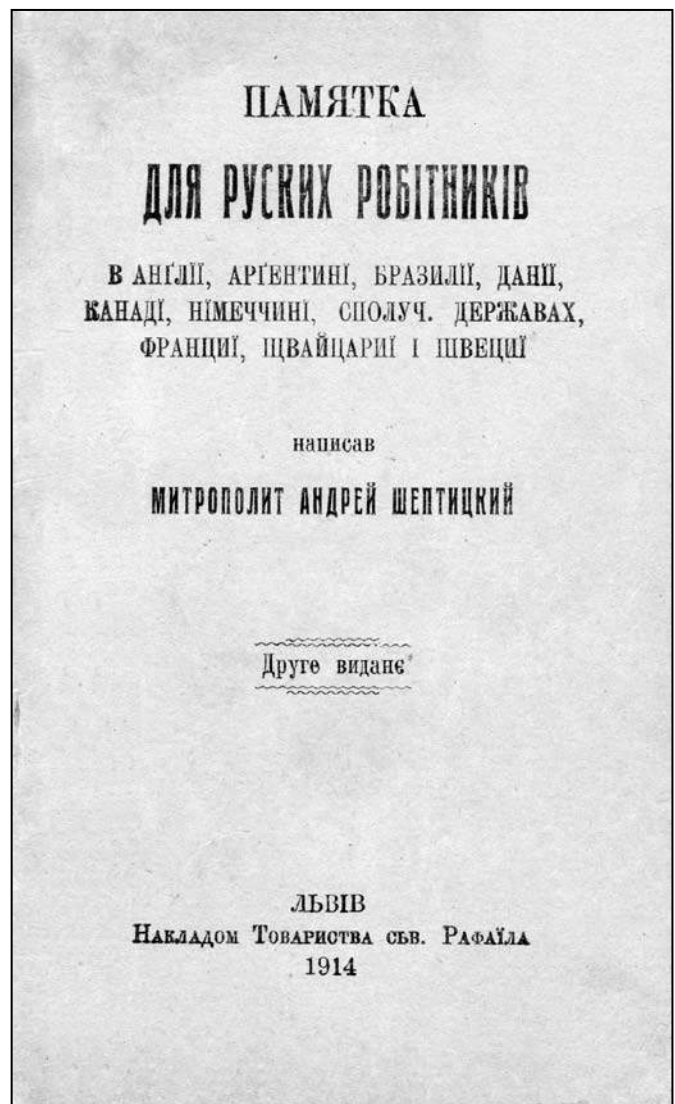
В листопаді 1911 р. у родинному маєтку в Дев'ятниках Андрей Шептицький почав писати, а закінчив у Лаврівському монастирі в березні 1912 р. послання «Пам'ятка для Руських Робітників в Німеччині, Франції, Сполучених Державах, Канаді, Бразилії і Аргентині». Митрополит розглядає в ньому всі проблеми, пов'язані з виїздом наших робітників у чужі краї, небезпеки для особистого життя, для збереження віри і моралі, застерігає перед необдуманим виїздом у чужі країни. «...їдьте як хочете, але вертайте певно, не лишайтесь на чужині. Вертайте лучші, багатші, вертайте з заробленим грошем – з наукою, просвітотою, до-

свѣдченѣм. – Не покидайте на все матери своєї, рідної землиці, не забувайте на сю церковцю, в якій Вас охрестили, в якій Ви бували дітьми – не віддавайте в чужі руки хати, в якій Ви прийшли на свѣт, де родичі повмирали. Не покидайте свѣтих гробів, де спочивають їх кости»⁵.

У посланні Владика засуджує пияцтво та його наслідки: «Крім сего, Русин, що уп'є ся поміж чужими, стягає неславу на всіх Русинів, псує добру гадку, яку хто може має о наших робітниках і о наших народі»⁶. У розділі «Пекольна печера» Митрополит з великою тривогою і болем застерігає молодих дівчат, які, їдучи у світ, часом опиняються в руках торговців людьми (як же часто це трапляється у наші дні!), подає свої вказівки та поради заробітчанах в розділах: «Контракти – обов'язок», «Зложений гріш», «Краса білої лелії», «Божа робота», «Що Богови належиться», «Віра – Боже світло з неба», «Правди віри – Божий прапор», «Божий провідник», «Божий корабель», «Найбільший скарб», «Свята обітниця», «Молитва, яку треба щодня відмовляти», «Ангельська пожива», «Як пости мають заховувати робітники», «Святочні дні», «Поворот до дому». Митрополит Андрей після батьківських настанов і викладу правд віри в кінці послання уклав молитву посвяти Христовому Серцю, зміст якої цілком можна застосувати до сучасних часів.

На прохання Товариства св. Рафаїла Митрополит здійснив друге видання листа для робітників в 1914 р. «Памятка для русских робітників в Англії, Аргентині, Бразилії, Данії, Канаді, Німеччині, Сполуч. Державах, Франції, Швейцарії і Швеції», («Ідете в незнаний»)⁷. Друге видання тиражем у 3 тис. примірників мало такий самий зміст, що й перше. Однак на кожній сторінці з'явилися поправки й доповнення, продиктовані потребами заробітчан і зібраним досвідом, були додані щоденні молитви церковнослов'янською і українською мовами⁸. Для вигідного ужитку воно мало малий формат і відповідну оправу, для того щоб зручно було носити її в кишені. На жаль, вибух Першої світової війни припинив її розсилку.

Із згаданим посланням тематично пов'язане Послання 22 грудня 1942 р. «До тих, що виїжджають на роботи до Райху». «Я ваш душпастир, – пише Кир Андрей, – бажаю вас попрацювати і по змозі бодай серцем і молитвою бути при вас на чужині... Моїм обов'язком, Дорогі, є перестерегти Вас перед труднощами і небезпеками життя... Передусім, Дорогі, тримайтеся св. католицької віри і стережіться, як вогню, всякої спокуси відступити від тої віри»⁹. У цьому посланні Владика

застерігає від переходу до іншої віри, зміни обряду, а також Митрополит подає адресу та ім'я Апостольського Візитатора для українців в Райху (Німеччина) о. д-ра Петра Вергуна (згодом, як мученик за св. Віру, помер смертю Ісповідника в Сибіру¹⁰). Напевно тоді не один заробітчанин скористався цим і отримав на чужині допомогу і заступництво рідної Церкви.

В наш час Церква також звертає свою пильну увагу на проблеми українських заробітчан та трудової еміграції, яка значно зросла за останні десятиріччя. З благословення Блаженнішого Любомира Гузара було створено Пасторально-місійний відділ УГКЦ, як координаційну структуру, яка займається питаннями міграції, фіксує українські громади за кордоном і намагається надати їм пастирську підтримку, очолив його Єпископ-помічник Київський Владика Йосиф Мілян.

Великий Синод єпископів УГКЦ, що відбувався у Львові-Брюховичах 2–9 вересня 2010 р., був присвячений проблемам української діаспори.

В Постанові Синоду, зокрема, записано, що «для покращення душпастирської опіки мігрантів» необхідно доручити Пасторально-місійному відділу у співпраці з Ієрархами УГКЦ наступні напрямки роботи:

- опрацювати та представити на розгляд Постійного Синоду проект напрямних душпастирського служіння для вірних УГКЦ, які перебувають в еміграції;
- реорганізувати Комісію у справах мігрантів, ввівши її до складу Пасторально-місійного відділу;
- рекомендувати місцевим ієрархам призначити у своїх єпархіях та екзархатах відповідальних за душпастирство мігрантів;
- рекомендувати науковим інституціям, зокрема Українському католицькому університету, організовувати конференції та інші заходи у країнах найбільшого поселення українців для поширення знань про ідентичність та місію УГКЦ в Католицькій Церкві;
- організувати спеціалізовані центри вишколу місіонерів та кандидатів для служіння українським емігрантам;
- опрацювати концепцію створення Пасторально-місійного інституту та представити її на розгляд першої сесії Постійного Синоду 2011 року;
- просити Товариство українських каноністів до кінця 2010 року опрацювати Правильник канонічної процедури посилення та відкликання місіонерів і погодження його з відповідними церковними інституціями Католицької Церкви та представити його на розгляд і затвердження першої сесії Постійного Синоду 2011 року;
- доручити Пасторально-місійному відділу у співпраці з ієрархами УГКЦ, які діють у Центральній та Західній Європі, організувати Європейський конгрес українських душпастирів для обміну досвідом і поширення служіння серед емігрантів;
- доручити Патріаршій літургійній комісії підготувати двомовні тексти Літургій Івана Золотоустого і Василя Великого, а також Чину

- святих таїнств Хрещення, Миропомазання та Подружжя для душпастирських потреб у країнах найбільш чисельного перебування вірних УГКЦ;
- просити Товариство українських каноністів опрацювати канонічно-пасторальний Правильник щодо уділення святих таїнств, зокрема таїнства Подружжя українським мігрантам, і подати на розгляд і затвердження першої сесії Постійного Синоду 2011 року;
 - рекомендувати правлячим архиєреям УГКЦ утворити у своїх єпархіях та екзархатах консультативні центри (порадні) для мігрантів;
 - налагодити співпрацю з міжнародними організаціями, діяльність яких скерована на боротьбу з торгівлею людьми¹¹.
1. Тарашук П. Тарапунькізація культури. Сучасна Україна є «гідним» спадкоємцем УРСР в дискредитації українськості// Український тиждень. – 2009. – № 49 (110).
 2. Качараба С. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр. / С. Качараба, М. Рожик. – Львів: Дружба, 1995. – С. 74.
 3. Франків І. Товариство св. Рафаїла у Львові (1907–1914) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2008. – С. 67.
 4. Боцян Й., єп. Пастирські листи митрополита Андрея // Четверть століття на митрополичому престолі. – Богословія. – Т.IV. – Кн.1–2. – Львів: Богословське наукове товариство, 1926. – С. 140.
 5. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр., т. 1. – Львів: Артос, 2007. – С. 787.
 6. Там само. – С. 793.
 7. Шептицький Андрей. Памятка для руских робітників в Англії, Аргентині, Бразилії, Данії, Канаді, Німеччині, Сполуч. Державах, Франції, Швейцарії і Швеції. – Друге видане. – Львів: Товариство св. Рафаїла, 1914. – 71 с.
 8. Там само. – С. 61–71.
 9. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939–1944 рр., т. 3. – Львів: Артос. – 2010. – С. 241.
 10. Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і патріарх Йосип Сліпий. – Львів: Свічадо. – 2004. – С. 53.
 11. Постанови Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Львові–Брюховичах, у днях від 2 до 9 вересня 2010 року Божого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ugcc.org.ua/1420.98.html>.

Олександра Киричук

ВЕРЕСНЕВА 1914 Р. ПРОПОВІДЬ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО В УСПЕНСЬКІЙ ЦЕРКВІ: ЧИ БУЛА ВОНА ПРИВОДОМ ДО РОСІЙСЬКОГО ЗАСЛАННЯ?

Серед експонатів Львівського музею історії релігії – листівка із неповним текстом проповіді митрополита Андрея Шептицького, виголошена в Успенській церкві у першу неділю після вступу до Львова російської армії 1914 р. Сьогодні, коли в Україні знову нависла загроза нової війни, яка вже, по суті, ведеться на Донбасі і Луганщині, особливо хвилююче читаються рядки столітньої давнини: «Довкола нас страшне знищення. Цілі села зруйновані, деякі щезли з лиця землі. Хати попалені, майно понижене, тисячі родин зруйновані. Многі родини порозбігалися з переляку, родичі не знають, де ділися діти. Нарід в розпуці покинув, утікаючи, рідну стріху. Многих між нами не стало. [...] Уже в мирний час кожен християнин повинен так жити, щоб завжди бути готовим до смерті. Тепер же вона з усіх боків витає над нами. З одного боку – мечем і кулями, цими

жахливими знаряддями знищення, з іншого – хворобами та епідеміями, цими неминучими супутниками війни». Владика закликав свою паству молитися «за ті мільйони людей, які зі зброєю в руках стоять один проти одного, дивляться смерті в обличчя»: «Багато з них повинні будуть віддати своє життя, багато з них помруть нерозкаяними в смертоносному гріху, виконанні ненависті і помсти. Прошу вас, моліться за всіх, також і за тих, які б'ються, незалежно від того, на чієму вони боці, бо, мої любі, всі ми – брати у Христі і всі ми потребуємо милосердя Божого».

Прийнято вважати, що за виголошення цієї проповіді митрополит А. Шептицький був посаджений під домашній арешт, а через декілька днів вивезений через Київ у глибину Росії, де він пробув аж до Лютневої революції 1917 р.

Вступлення русскихъ войскъ въ Львовъ.
(Съ фот. Корсакова).

До Українців м. Львова!

Побідоносна російська армія входить в мури міста Львова.

В сій переломовій хвилі звизаємо всіх Українців міста Львова, щоби з уваги на dokonаний факт відповідно поводити ся:

Просимо і звизаємо всіх задержати повний супокій і достоїнство.

Супроти побідоносного російського війська треба поводити ся чемно і прилично.

Перестерігаємо всіх рішучо, щоби, борони Боже, ніхто не поважив ся виступати ворожо проти російських жовнірів, або допускати ся яких небудь збитків, насильств або підложування, бо за нерозважний вчинок однієї мусів би відповісти наш загаль, а в першій мірі чотирох наших закладників (загально звісних і поважних членів нашої української громади)

Непослушних здержуйте, а в разі доконченості віддавайте в руки власті.

Від Вашого поведєня залежить доля нашої людности і нашої справи!

Ділено днр 8. вересня 1914.

За Українців міста Львова:

д. ректор Йосиф Боцян, Павло Войнаровський, д.р. Юліян Гриняк, о. д.р. Микол Гордійський, Василь Гресик, о. Юліян Дєрович, д.р. Микол Зайчківський, письменник Михайло Павлик, о. митрат Леа Турчанич, ст. радник Леа Шехович, д.р.о. Володимир Шухевич, д.р. д.р. Степан Федик.

З архіву Національного історико-меморіального музею Української Церкви

Подружжя Волконських на еміграції. 1936 р.

Через брак джерел науковцям сьогодні важко однозначно відповісти на питання, чому царський уряд арештував митрополита Греко-Католицької церкви. Більшість авторів пояснюють це його екуменічною діяльністю, зокрема його зв'язками із Волконськими та Соловйовими, які він навів ще під час передвоєнних поїздок до Росії.

На жаль, реконструкція подій, пов'язаних із перебуванням Владики у Росії, утруднюється недостатчею джерел. Труднощі доступу до документів архівів Російської Федерації не дозволяють всесторонньо дослідити цей період життя митрополита. Окремі відомості можна почерпнути із видань, присвячених дослідженню життя і діяльності екзарха Російської церкви Леоніда Фьодорова, у яких також певна увага приділяється постаті Андрея Шептицького. Серед них – книга диякона Василія фон Бурмана, видана патріархом Йосифом Сліпим 1966 р. в серії наукових і літературних публікацій «Студіон» в Римі в 1966 р.¹; праця князя П. Волконського, що вийшла 1993 р. у Брюссельському журналі «Логос»²; видана 2002 р. книга історика церкви А. В. Юдіна³; стаття М. І. Одінцова «Митрополит Андрей Шептицький і Уніатська церква в Росії в роки Першої світової війни», надрукована під псевдонімом М. Тверитіна⁴. Найбільше відомостей про А. Шептицького подає В. фон Бурман, але у них багато розбіжностей із іншими виданнями, а відсутність посилань дозволяє віднести його працю до категорій мемуарної літера-

тури. Певне світло на складний період Першої світової війни проливають документи Центрального державного історичного архіву України м. Львова, зокрема 3-й том «Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії»⁵. Скупі відомості можна почерпнути із тогочасної преси.

М. Одінцов пише, посилаючись на лист князя Н. Кудашева міністру закордонних справ Росії С. Сазонову (із особливого відділу із Архіву зовнішньої політики Російської імперії), що міністерство внутрішніх справ доручило начальнику штабу Верховного головнокомандувача генералу Н. Янушкевичу «знайти і заарештувати уніатського митрополита графа Шептицького, а також накласти секвестр на його бібліотеку і всі його папери». Зі вступом російських військ у Львів 3 вересня С. Сазонов направив лист Миколі II, сповіщаючи про обізнаність щодо «небезпечного розпорядження» МВС і застерігаючи від «крутих заходів» щодо «уніатського митрополита»: «Видалення його з краю є цілком обґрунтованим. Але досягти цієї мети слід не інакше, як цілком законними і відкритими засобами, наприклад, присудженням його до вигнання. Насильницьке ж усунення названого ієрарха, як з огляду його сану, так і загальної популярності, якою він користується, могло б лише додати йому ореол мучеництва і сильно підірвати повагу до Російської державної влади»⁶.

На нашу думку, така позиція російського високопосадовця була вмотивована тим, що російська

окупаційна влада в Галичині мала надії на підтримку частини русофільського греко-католицького духовенства, яке виражало великі симпатії до Росії, але також визнавало високий духовний авторитет митрополита Андрея. Варто зауважити, що протягом передвоєнного періоду А. Шептицький своїм авторитетом неоднократно захищав русофільських діячів перед поляками і Галицьким намісництвом. Наприклад, 2 лютого 1910 р. львівські священики старої галицько-коруської орієнтації, зокрема настоятель Успенської церкви Стефан Давидяк, разом із двома церковними співробітниками Володимиром Гургулою та Романом Красицьким, звернулись до Андрея Шептицького з листом, у якому просили греко-католицького митрополита захистити їх від нападок у зв'язку із поїздкою на прощу до Почаївської лаври⁷.

Прикметно, що до початку Першої світової війни греко-католицький митрополичий ординаріат у змаганнях з проросійськи налаштованим духовенством опирався власне на Ставропігійський інститут, члени якого у 1914 р. встановили приятельські контакти із губернатором Галичини графом Григорієм Бобринським. Зрозуміло, що саме на цих представників нового курсу (москвофілів) опирався російський режим у здійсненні своєї окупаційної політики.

6 вересня 1914 р. керівництво Ставропігійського інституту вирішило провести в Успенському храмі літургію-подяку Господу за те, що Львів не був знищений воєнними діями. На запрошення пароха о. Василя Давидяка у богослужінні брав участь митрополит УГКЦ Андрей Шептицький. Свого часу згадану листівку автор статті отримала від Леонарда Павенської – дружини співголови Ставропігійського інституту, яка проживала в будинку біля Успенської церкви і поділилася враженнями від цієї знакової проповіді, яка в умовах початку Першої світової війни мала неабиякий резонанс. Окрім львів'ян, до церкви «набилося» багато російських офіцерів. Прикметно, що багато львів'ян на початку війни сприймали їх як близьких за мовою представників єдиного загальноруського коріння. Звертали увагу, що росіяни хрестяться не так, як західні українці, а розмашисто, широко кладуть хрест, далеко відставляючи руку при переході з рамена на рамено, тоді як галичани майже не відривають руки від торса тіла. Коли владика сильним грудним голосом почав проповідь, в церкві була мертва тиша.

Ця проповідь, яка, на перший погляд, може загубитися серед великого обсягу літературної і духовної спадщини Андрея Шептицького, слугує нам зразком того, як у складний час ідеологічної та соціальної поляризації, зокрема російсько-

українських військових протистоянь, не загубити любов до ближнього, з християнською терпимістю сприймати відмінні від наших погляди і прагнення інших людей, але при цьому, не озлобившись, зберегти власні переконання. Він із християнським смиренням приймав данність приходу до Львова російських військ: «Тепер, коли попущенням Божим впали границі, використовуємо надану нам можливість познайомитися ближче один з одним; може бути, ми будемо навіть у стані дещо дати одні іншим. Ви можете, наприклад, поділитися з нами своєю побожністю і глибоким благочестям. І ми теж не залишимося у вас в боргу. Але перш за все ми повинні підійти ближче один до одного, хоча багато в чому ми і так вже близькі». Але далі, незважаючи на те, що у храмі були вищі російські православні ієрархи та солдати зі зброєю, твердо із честю говорив про відмінності у вірі: «Ви називаєте себе «православними», і у нас теж православна віра. Однак, наше «православ'я» – церковне, а ваше – державне і, так би мовити, «казенне». Це означає, що ви робите опорою свого православ'я державну владу. Ми ж, навпаки, черпаємо духовну силу з нашою єдністю зі Святою Католицькою Церквою, через яку виходить благодать Божа і в якій укладене справжнє джерело порятунку. Це-то ми і можемо вам дати». Власне цю відмінність у церкві Московського патріархату ми відчуваємо і сьогодні.

Свою проповідь митрополит УГКЦ завершив закликом «в любові бути до всіх поблажливими», але при цьому «блюсти вірність своїм ідеалам». Звертаючись до греко-католицької пастви, він призвав зберігати вірність «Святій Католицькій Церкві», з якої її «любі діти» «черпають своє благо», навіть якщо «вимагатимуть чогось важкого, будь то навіть і вашого життя».

В. фон Бурман писав, що про проповідь Андрея Шептицького одразу доповіли військовому губернатору Львова генералу Шереметьєву, який навідався до церкви св. Юра і провів з главою УГКЦ профілактичну бесіду. Посилаючись на доповідну записку царської жандармерії під назвою «Справа про єпископа Шептицького № 12», автор розповідав, що одразу у понеділок 7 вересня в митрополичому будинку був проведений обшук. Хоча тоді нічого підозрілого не виявлено, наступного дня митрополиту Андрею було оголошено, що він перебуває під домашнім арештом. Протягом трьох днів глава УГКЦ жив в умовах повної ізоляції: церкву св. Юра оточили військами, а біля кожних дверей стояв вартувий⁸.

Згодом, коли А. Шептицького відправили до Росії, граф Г. Бобринський виправдовувався, що він

*Генерал-губернатор Галичини у 1914–1915 рр.
граф Г. Бобринський*

Генерал О. Брусилов

не причетний до арешту глави УГКЦ і «переводив стрілки» на генерала Брусилова: «Я особисто в храмі присутній не був, – наголошував граф Бобринський, – і проповіді тієї не чув, про це мені розповіли мої знайомі галичани. Я поквапився до генерала Брусилова з докладом. Утім, генерал уже знав про цю проповідь з офіційних джерел і наказав негайно арештувати митрополита, котрий порушив свою обіцянку. Зі свого дому митрополит А. Шептицький в автомобілі під конвоєм був доставлений на вокзал і першим же поїздом відправлений у Київ»⁹.

Згодом у Галичині розв'язалась дискусія щодо причетності генерала О. Брусилова до арешту митрополита Андрея. В основі дискусії було питання зустрічі А. Шептицького із генералом у ставці головного командування у с. Бібрка, на яке різні політичні сили давали різні відповіді. Діячі Ставропігійського інституту і братське середовище Успенської церкви розповідали, що ввечері після знакової Літургії жандарми доставили Митрополита у Бібрку, де йому довелося прочекати зустрічі всю ніч, бо ішли запеклі бої і генерал зміг прийняти главу УГКЦ аж вранці. Але ранішня розмова між генералом 8-ї російської армії і митрополитом Шептицьким мала дружельний характер¹⁰. Це підтверджував і В. фон Бурман: «... Генерал Брусилов прийняв його і повідомив, що сталося непорозуміння: він не отримував ніякого наказу про арешт митрополита Шептицького, а хотів тільки йому повідомити, що робить його відповідальним за поведінку населення щодо російських властей. Тут же йому було дано дозвіл

відслужити літургію в Бібрці, після якої митрополит повернувся до себе в Львів»¹¹.

Дещо по-іншому змальовував цю подію Г. Бобринський, наголошуючи, що митрополит був на аудієнції у генерала Брусилова у суботу – напередодні недільної Літургії і що Андрей Шептицький обіцяв йому не підбурювати місцеве населення проти Російської окупаційної армії. А арештували Шептицького тому, що він наступного дня після зустрічі «виголосив у храмі промову, закликаючи паству до останньої краплі крові боротися з прийшлим ворогом»¹².

Зранку 9 вересня митрополита Андрея разом із ректором Духовної Семінарії о. Йосипом Боцяном і секретарем Йосипом Троцьким відвезли на автомобілі через Золочів в Броди, а звідти у супроводі царських жандармів відправили на поїзді у Київ.

Арешт відомого церковного діяча викликав великий резонанс не тільки у Галичині, але і у всій Україні. Міркуючи про це ганебне ув'язнення, С. Єфремов у листі до свого друга Є. Чикаленка написав: «Цими днями приїхав до Києва Шептицький ... його везуть до Орла. Але певно, що до його нікого не пускають і почесна варта стоїть біля його покою в отелі»¹³.

У Київському готелі «Континенталь» митрополит Шептицький таємно (без канонічного співслужіння ще двох єпископів) рукоположив о. Боцяна в сан Луцького єпископа з юрисдикцією меж колишньої греко-католицької єпархії, яка діяла до ліквідації унії у Російській імперії у 1830-х роках¹⁴. 10 вересня Шептицький вивезений у глиб Росії, де він, став-

ши царським в'язнем, просидів у монастирях аж до Лютневої революції 1917 року.

Прив'язка виголошеної в Успенській церкві промови Митрополита з його арештом лягла великим тягарем звинувачень на Ставропігійський інститут і на його керівництво, яке продовжило приятельські контакти з російською окупаційною владою. Тоді, коли у Львові розпочались масові арешти проти національно налаштованої інтелігенції¹⁵, очолюваний М. Третьяком Ставропігійський інститут продовжував діяти у звичному режимі: без будь-яких перешкод відбувалися загальні збори, у Ставропігійській друкарні продовжували виходити московфільські газети «Прикарпатская Русь», «Голос народа», навіть «Временник» на 1915 р. вийшов вчасно, щоправда, у скороченому варіанті¹⁶. Контакти ставропігійських діячів із російською окупаційною адміністрацією в умовах проведення нею тотальної антиукраїнської репресивної політики сприймалися як справжня зрада колишніх галицькоруських патріотів, бо саме з їхньою допомогою російський окупаційний режим розправлявся з українськими національними діячами, закривав редакції українських періодичних видань. Серед цих активістів особливо виділявся О. Марков, який особисто збирав матеріали на всіх галицьких «мазепинців»¹⁷, зокрема й на митрополита Андрея Шептицького¹⁸.

Ізолювавши від своїх вірних главу УГКЦ, російська окупаційна влада з допомогою Харківського єпископа Антонія Храповицького і архієпископа Волинського і Житомирського Євлогія стала насаджувати в Галичині православ'я. Після арешту митрополита Шептицького їхня православна місія полягала у руйнуванні греко-католицької церкви, що була не лише релігійною святинею для широких мас українського народу, але й твердиною, що захищала їх перед небезпекою колонізації й становила міцний мур перед змосковленням. В доповідній записці від 12 вересня 1914 р. «Про православну церкву в Галичині» Євлогій пропонував забрати під православні храми Успенську, Преображенську церкви і собор св. Юра у Львові, закрити василіанські монастирі та конфіскувати їх майно¹⁹.

З прибуттям до Львова Євлогія єпископською кафедрою стала церква св. Георгія у Львові, яка була збудована під опікою М. Грушевського і освячена з підтримкою цисаря Франца Йосифа 27 жовтня 1901 р. як православна святиня. До Першої світової війни Георгіївська церква перебувала в юрисдикції Румунського православного єпископа, а її парафіянами були вихідці з Буковини та емігранти з Росії. Служби Божі, які правились церковно-словянською та румунською мовами настоятелем церкви та капеланом

для православних вояків Львівського гарнізону, постійно відвідував російський консул з сім'єю²⁰.

Після знакового виступу в Успенській церкві митрополита Шептицького перша Літургія російських ієрархів відбулася аж через три місяці – в день св. Миколая 19 грудня 1914 р. Вона була приурочена іменинам російського царя Миколи. «Прикарпатська Русь» повідомляла, що її відслужили настоятель польської церкви в Константинополі архімандрит Ювеналій, Волинський і Житомирський архієпископ Євлогій, а також отці М. Стельмашенський (директор гімназії в Києві) та М. Митроцький (член Державної Думи). На богослужінні були присутні помічник генерал-губернатора, свити його величності: генерал-майор А. Половцев, генерал від інфантерії Л. Артамонов, градоначальник А. Скалон, члени Державної Думи гр. В. Бобринський і Д. Чихачев. Генерал-губернатор граф Г. Бобринський був відсутній через хворобу. Владика Євлогій виголосив промову, в якій висловив сподівання, що незабаром «Червоная Русь съ Державой будетъ не только въ національномъ, но и въ релігійномъ єдиненіи». Після цього на вул. Підвальный відбувся військовий парад, який приймав генерал Л. Артамонов²¹.

Через багато років Євлогій згадував, що йому довелося відбутися Літургію в Успенській церкві у греко-католицькому облаченні, бо його православне єпископське облачення мали привезти у Львів архідиякон Почаївської Лаври разом із півчимами, але вони прибули, коли «все вже скінчилося» через навмисну затримку солдатів. Далі він додає, що цей епізод характеризує позицію генерал-губернатора, який «боявся дратувати місцеве населення дуже яскравими православно-російськими маніфестаціями»²².

Перебування у Львові єпископа Євлогія дало підстави йому вважати, що існують дві течії: 1) російська адміністрація на чолі з генерал-губернатором графом Григорієм Бобринським, яка «проти підтримки православного руху в окупованій Галичині»; 2) «російська партія», очолювана графом Володимиром Бобринським, яка «підкріплюється галицькими московфільськими діячами» і «стоїть за більш активну, певну, енергійну політику в цій справі».

Відносно невелика горстка проросійськи налаштованих діячів русофільських товариств, серед яких були і діячі Ставропігійського інституту, не мали того великого авторитету, який би дозволив віруючим відмовитися від своєї церкви. Навіть переконаний московфіл С. Бендасюк, майже виправдовуючись, писав: «Совершенно вѣдь естественно, что народъ будетъ идти за голосомъ и призывомъ той нашей интеллигенціи, которая прежде всего сама пожелаетъ перейти и перейдетъ въ православне и,

Наталія Сергіївна Ушакова

такимъ образомъ, дасть простонародью достойный подражанія примѣръ въ этомъ святомъ начинаніи. Но увы? Среди нея досихъ поръ почти что нѣтъ православныхъ»²³. Після того, як Євлогій виступив у Преображенській церкві з закликком переходити на православ'я, греко-католицькі священники звернулися до єпископа з відкритим листом, у якому назвали перехід на православ'я великим гріхом²⁴.

Весь період перебування російської окупаційної влади у Львові греко-католицьке духовенство не мало жодних відомостей про главу церкви. Але сьогодні навіть скупі джерела дозволяють відтворити картину майже трьохрічного перебування митрополита Андрея у Росії.

З Києва А. Шептицького повезли через Москву у Нижній Новгород. Коли йому про це повідомили, він радісно вигукнув: «Як я радий, що потраплю в Нижній Новгород!». Коментуючи цей вигук Шептицького, В. фон Бурман висловлював припущення, що владика Андрей, як великий бібліофіл, подумав про відомий у цьому місті ярмарок, де серед усього іншого продавалися і старовинні книги. Але чиновник особливих поручень, який був спецпризначений заодно відати справами сектантів на Півдні Росії, інтерпретував цю подію на свій лад: митрополит Шептицький не зміг втриматися від висловлення радості при думці опинитися в середовищі нижньонівгородських старообряд-

ців, з якими здавна підтримував таємні зносини для шкоди «каноническому православию»²⁵.

У Нижньому Новгороді митрополит Андрей пробув під жандармським наглядом у сирій невеличкій кімнатці, яку він сам оплачував, всього тиждень. З метою недопущення контактів А. Шептицького із старообрядцями, його перевезли до Курська. Газета «Церковь» повідомляла, що для його поселення в Курську відведений особняк Полтарацького²⁶. В. фон Бурман писав, що митрополит Андрей проживав у Курську під суворим наглядом поліції. Всяке листування і контакти із зовнішнім світом були заборонені, а перші три місяці йому навіть не дозволяли виходити з дому. Не заборонялося тільки читати російські газети, але після попередньої цензури в поліції. Згодом цей режим був трохи пом'якшений: митрополиту дозволили виходити в місто у супроводі жандарма, бувати в католицькій церкві і там сповідатися. Настоятелем церкви був поляк; він ставився до А. Шептицького дуже добре і сказав жандармові, що єпископу личить сповідатися не інакше, як у захристії. Стража стала відпускати митрополита всередину, залишаючись чекати його біля дверей. Ця обставина дозволила передати декілька листів до Риму. Одна листівка потрапила до о. Каралевського в Галичину. В. фон Бурман наводить такий її текст: «Шлю Вам зі свого ув'язнення найкращі побажання до свята Пасхи. Відчуваю себе стерпно, можу служити Літургію, але не можу ні з ким бачитися і ходити до церкви. Все, що тутешні газети пишуть про митрополита Андрея, суцільна брехня». Автор спогадів розповідає історію, що сповідь Шептицького у захристії врешті викликала підозру у поліцейського і той зажадав бути присутнім і під час сповіді. Але саме тоді у митрополита лежав у кишені приготований до відправлення лист. Вибравши момент, коли поліцейський повернувся до нього спиною, митрополит простягнув руку з листом і швидким рухом вклав лист у богослужбову книгу. Це було останнє повідомлення, яке йому вдалося відправити до Риму з Росії²⁷. Незважаючи на суворий контроль з боку царської поліції, все ж можна висловити припущення, що контакти із російськими прихильниками греко-католицизму були. Наприклад, П. Волконський описує історію, як вдалось навести контакти із А. Шептицьким Наталі Сергіївній Ушаковій.

Переодягнувшись міщанкою, з хустинкою на голові, вона кілька днів поспіль проходила повз будинок, де мешкав Шептицький, і впівголоса імпровізувала пісеньки французькою мовою, у яких повідомляла про те, що робилося у них в петербурзькій парафії²⁸.

У червні 1915 р. ситуація на фронті змінилася: російська армія під наступом австрійської армії під командуванням генерала Бем-Ермолі відійшла

Митрополит Андрій серед польських католиків у Москві

зі Львова. На жовтень 1915 р. східний фронт став проходити по лінії Чернівці – Рига – Тернопіль. За зиму 1915–1916 рр. російська армія поповнилась резервістами і почала готуватись до реваншу. Почався наступ російської армії під командуванням генерала О. Брусилова. Внаслідок багатомісячної битви чимало районів Галичини, особливо Тернопільщини, було зруйновано вщент, населення евакуйоване, господарство та майно – втрачені²⁹.

Реваншистські настрої у російській політиці не могли не позначитись на становищі митрополита Андрея. Контроль за ним перейшов у відання св. Синоду, який вирішив відправити А. Шептицького в «духовну в'язницю» при Суздальському Спасо-Євфимієвському монастирі, що служив для покарання православних священників. Прикметно, що у 1898–1901 рр. тут відбувався ув'язнення о. Олексій Зерчанінов³⁰.

В. фон Бурман повідомляв, що у вересні 1916 р. митрополита Андрея перевезли під вартою з Курська через Москву у Володимир-на-Клязьмі. Тут його зустріли на вокзалі два протоієреї, поліцмейстер і 15 жандармів, які повідомили, що згідно з отриманим наказом, він віддається у підпорядкування Володимирського архієпископа Олексія.

Щоб попередити спробу втечі, А. Шептицького помістили у прохідну кімнату перед покоєм настоятеля Спасо-Євфимієвського монастиря Муромського єпис-

копа Павла. У сусідній кімнаті чергували невідлучно поліцейські. Переказуючи спогади Андрея Шептицького, В. Бурман пише, що найважче було переносити самотність, бо за три місяці перебування у монастирі вікарний єпископ Павло всього два чи три рази з ним спілкувався. Гості єпископа Павла «зазвичай вели мову про синодальні плітки», про те, «як той чи інший зробився єпископом, яку суму хабара він дав прокурору синоду Володимиру Карловичу Саблеру. Раз якось була названа сума – 10 тис рублів!»³¹.

Їжу давали досить убогу – кожен день незмінні щі з кашею, яку приносив з монастирської трапезної брат Яків. Митрополит здобув прихильність брата Якова тим, що слухав, не заперечуючи, його розповіді про різні чудесні явища, в які той щиро вірив. З перших же днів він став говорити з митрополитом пошепки, щоб не привертати уваги поліцейських в сусідній кімнаті³². У своїх спогадах Євлогій (Василь Георгієвський) писав, що до Шептицького «чернеча братія, проста і доброзичлива, ставилася співчутливо, але їй було заборонено з ним спілкуватися»³³.

В міру невдач російської армії на фронті та зростання антицарських настроїв серед інтелігенції поширювалась інформація про ув'язнення А. Шептицького до в'язниці для духовних злочинців і це викликало обурення. У грудні 1916 р. письменник В. Г. Короленко виступив у пресі з різкою статтею, суворо крити-

Зустріч митрополита на вокзалі

куючи дії уряду³⁴. О. Ф. Керенський зробив запит у Державній Думі, чому католицький митрополит утримується у в'язниці для православних священиків, і клопотав про пом'якшення його долі. Одночасно з проханням про полегшення долі митрополита Андрея до Міністерства внутрішніх справ Степанова звернулися два члени Державної Ради з виборів – графи Велепольські. Суспільний резонанс зробив свою дію і 18 грудня 1916 р. митрополиту Андрею повідомили про дислокацію у місто Ярославль. Йому навіть призначили річний оклад у 4 тис. рублів, із яких він не отримав ні копійки. Жандарми спостерігали за будинком тільки зовні. Щоправда, митрополит Андрей міг гуляти по місту з дозволу поліцмейстера, при цьому у супроводі агента таємної поліції. Митрополиту було дозволено приймати у себе відвідувачів і читати газети. У таких умовах митрополит Андрей прожив останні дні царського режиму в Росії³⁵.

Про Лютневий переворот він дізнався від жандармів, які повідомили йому в один прекрасний день, що їх роззброїли. Проголошена Тимчасовим урядом амністія всіх політичних ув'язнених і свобода віросповідання робили митрополита Андрея вільним, але йому довелося чекати ще три тижні після перевороту, поки не прийшло офіційне повідомлення про звільнення, яке надало йому право переїхати в Петроград.

У своїх спогадах Золочівський парох О. Юрик, якого також вивезли до Росії як «мазепинця», у газеті «Діло» ділився спогадами про урочисту зустріч греко-католицького митрополита в Петрограді, у якій взяло участь близько 20 тис. осіб: «Особливо велику і гарячу овацію зробили йому українські солдати» «із жовто-блакитними стягами». «Послідні події в Росії і величезне відродження України зробили на него велике враження. До свого оточення і в листі до української громади, висланім на адресу п. Лотоцького, висказав, що він син великого досі поневоленого народу, рад би терпіти в'язниці до кінця життя, щоби тільки оглядати воскресіння народу, що тепер наспіло». Очевидець описував, що митрополит Андрей був «у студитській рясі, підперезаний звичайним ремнем, схуд, посивів і похилився»³⁶.

Звільнення митрополита Андрея викликало гостре невдоволення в ортодоксальному православному середовищі. Характерний епізод про це міститься у спогадах члена Святійшого Синоду протопресвітера Миколи Любимова. «А ми-то, – записав у щоденнику Любимов, – дурні, саме дурні, не тільки великодушно відпустили злочинного пропагандиста Шептицького, але трохи не з великими почестями проводили його додому; не бажали навіть і обміняти його на будь-кого з наших полонених»³⁷.

Чи був виступ митрополита УГКЦ на початку вересня 1914 р. в Успенській церкві приводом до його арешту? – Ймовірно, що так. Але причиною був страх авторитарного російського режиму перед свободою духу. Цей страх перед іменем Андрея Шептицького зберігається і донині серед офіційних кіл Російської Федерації.

Через сто років після арешту митрополита Андрея у Росії продовжується полювання на його слово Правди. Так на початку 2011 р. під час відомого обшуку в Бібліотеці української літератури в Москві, що проходив в рамках розслідування за ст. 282 КК Російської Федерації, вилучено книгу А. Шептицького «Правдива Віра» (Люблін, 1990). Згодом справа була припинена за відсутністю складу злочину, але процес визнання «екстремістськими» праць Андрея Шептицького продовжився. 4 жовтня 2013 р. з'явився Федеральний список екстремістських матеріалів, до якого згадану книгу включили за № 2087 на підставі рішення Міщанського районного суду Москви від 14 березня 2013 р.³⁸

- Бурман фон, диакон Василій. Леонид Федоров: жизнь и деятельность [Електронний ресурс]. – Глава XIII: Пути Господни неисповедимы. – Режим доступа: <http://agnuz.info/app/webroot/library/65/226/index.htm>.
- Волконский П. Экзарх Леонид Федоров / П. М. Волконский // Жизнь с Богом. – Брюссель: Логос, 1993. – № 48. – С. 10.
- Юдин А. Леонид Федоров / А. В. Юдин. – М.: Христианская Россия, 2002. – С. 112.
- Тверитин М. Митрополит Андрей Шептицкий и Униатская церковь в России в годы Первой мировой войны. 1914–1918 гг. / М. М. Тверитин (М. И. Одинцов) // Свобода совести в России: исторический и современный аспекты: Сб. докладов и материалов межрегиональных научно-практических семинаров и конференций, 2002–2004 гг. – М.: Российское объединение исследователей религии, 2004. – С. 404–423.
- Митрополит Андрей Шептицкий: життя і діяльність. Документи і матеріали, 1899–1944 / Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАУ у м. Львові, Постуляція для справи беатифікації і канонізації слуги Божого Андрея Шептицького, Рим–Львів, Інститут історії церкви Українського католицького ун-ту. – Львів: Вид-во Українського католицького ун-ту. – Т. 3. – Кн. 1: Митрополит Андрей Шептицкий і греко-католики в Росії. Документи і матеріали, 1899–1917 (Кн. 1) / упоряд. Ю. Аввакумов, О. Гайова; ред. Ю. Аввакумов. – [Б. м.] : [б. в.], 2004. – XLIX, 924 с.
- Тверитин М. Митрополит Андрей Шептицкий и Униатская церковь в России в годы Первой мировой войны. – С. 405–406.
- Пропамятное письмо Львовского духовенства русско-народной партии к митрополиту Андрею. Передрук из Галичанина. – Львов: Типография Ставропигийского Института, 1910. – С. 10.
- Бурман фон, диакон Василій. Леонид Федоров: жизнь и деятельность...
- Русское Слово. – 1914. – № 220.
- Споминки з тернової дороги. – Львів, б. р. [Відбитка]. – С. 2–7.
- Бурман фон, диакон Василій. Леонид Федоров: жизнь и деятельность ...
- Русское Слово. – 1914. – № 220.
- Єфремов С. Лист до Є. Чикаленка від 11.09.1914 р. / С. Єфремов // Євген Чикаленко і Сергій Єфремов. Листування 1903–1928 років. – К.: Темпора, 2010. – С. 119–121.
- Бенедетті Енріко, монсенйор. Єпископ Йосиф Боцян // Патріархат... – 2014. – № 6 (466).
- Мазур О., Патер І. Перша світова війна // Історія Львова. У трьох томах. – Т. 2. – Львів, 2007. – С. 513.
- ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 1.
- Марков О. Враги единства русского народа – мазепинцы. В пользу русского народа Карпатской Руси / О. Марков. – Киев: Отдел галицко-русского общества, 1915. – 31 с.
- ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 129. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 5.
- Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://map.lviv.ua/statti/mazur.html>.
- Вуйцик В. С. Православна церква св. Георгія // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Вип. 14. – 2004. – С. 76–81.
- Прикарпатская Русь. – Львов, 1914. – № 1493. – 7 (20) декабря.
- Евлогий (Георгиевский), митрополит. Путь моей жизни [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravbeseda.ru/library/index.php?page=book&id=735>.
- Бендасюк С. Возрождение православия в Карпатской Руси // Прикарпатская Русь. – Львов, 1914. – № 1432. – 3 (16) октября.
- Расевич В. Перша світова війна. Церковно-релігійне життя // Історія Львова: У 3 т. / Редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій; НАН України, інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Т. 2. – Львів, 2007.
- Черная сотня. Историческая энциклопедия 1900–1917 / Отв. редактор О. А. Платонов. – М., Крафт+, Институт русской цивилизации, 2008. – С. 119.
- Церковь. – 1014. – № 41.
- Бурман фон, диакон Василій. Леонид Федоров: жизнь и деятельность ...
- Волконский П. Экзарх Леонид Федоров... – С. 10.
- Рибалка І. К. Історія України. – Частина 2: Від початку ХІХ ст. до лютого 1917 року: [Підр. для іст. фак. вищих навч. закладів]. – Х.: Основа, 1997. – 480 с.
- Безпалько У. Митрополит Андрей Шептицкий та російські греко-католики: тенденції і особливості взаємин на прикладі співпраці з Іваном Дейбнером (1902–1907 рр.) [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/NZTNP_ist/2011_2/Articles/27.
- Бурман фон, диакон Василій. Леонид Федоров: жизнь и деятельность ...
- Там само.
- Евлогий (Георгиевский), митрополит. Путь моей жизни [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravbeseda.ru/library/index.php?page=book&id=735>.
- Ямчук П. Володимир Короленко в українському універсамові доби радикального просвітництва / П. Ямчук // Філософські обрії. – 2013. – № 29. – С. 12–13.
- Бурман фон, диакон Василій. Леонид Федоров: жизнь и деятельность ...
- 1917: з оповідання політичного полоненого [О. Юрика] // Діло. – 1917. – № 140. – 17 червня.
- Любимов Николай, протопр. Дневник о заседаниях вновь сформированного Синода (12 апреля–12 июня 1917 г.) / Российская церковь в годы революции (1917–1918 гг.). – М., 1995. – С. 60.
- СМИ: Книга митрополита Шептицкого признана экстремистской в России // УНИАН: Подробности. – 13.12.2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/society/863309-smi-kniga-mitropolita-sheptitskogo-priznana-ekstremistskoy-v-rossii.html>.

*Наталя Матлашенко,
Петро Костюк*

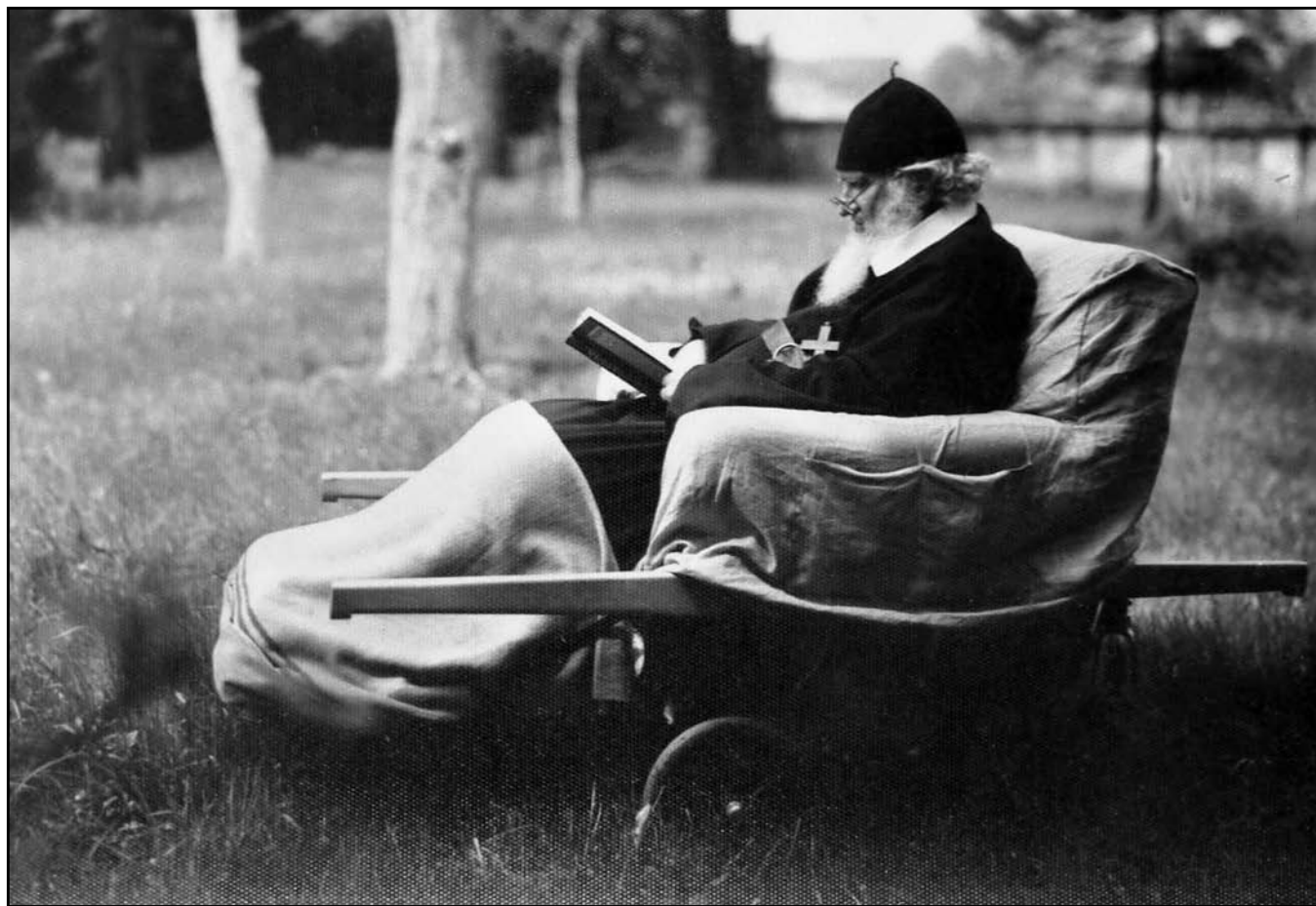
НЕ ДАТИ СИЛЬНИМ ПОГУБИТИ ЛЮДИНУ: ОПІКА УГКЦ НАД ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

У листопаді 2012 р. в Львівському музеї історії релігії можна було оглянути виставку «Жива історія», присвячену 120-річчю Патріарха Йосифа Сліпого. Серед значної кількості документів з фондової групи «Архів» особливу увагу журналістів та дослідників привернув документ німецькою мовою, датований серпнем 1942 р.

Цей документ – машинописна копія розпорядження Державного міністра для окупованих східних територій, яке було надіслано до відділу у справах військовополонених Генерального штабу Вермахту, звідки, своєю чергою, переслане до Рівного та Львова. У документі аналізується конфесійна приналежність українців і пропонується розділити полонених на тих, хто зі Сходу України, тобто православних, і «греко-католиків графа Шептицького» (саме так названо у згаданому

документі священників УГКЦ – Н. М). Наголошується на недопущенні спілкування між цими двома категоріями військовополонених українців. Роз'яснюється, що «священники Шептицького» є носіями української національної ідеї і можуть її поширювати серед українців-східняків.

Експонат виставки ілюструє маловідому сторінку історії очолюваної митрополитом Андреем Шептицьким Української Греко-католицької церкви періоду німецької окупації, яка змінила життя галичан, загостривши політичну ситуацію та соціальне і національне питання. Вже з початку німецько-радянської війни німецька політика в Україні мала ознаки окупації і носила колоніальний характер. Щоб ослабити можливі політичні амбіції українців, їхні етнічні землі були розділені на окремі адміністративно-територіальні

Митрополит Андрей Шептицький у роки війни. 1940-ті рр.

частини: основну частину сучасних українських та білоруських земель віднесено до Райхскомісаріату «Україна»; дистрикт «Галичина» приєднано до польської Генеральної Губернії; Трансністрія, до якої відійшли Північна Буковина і частина Північно-Східної України, включаючи Одесу, перебували під румунською окупацією; Закарпаття – в складі Угорщини. Такі дії свідчили про переконливість нацистського керівництва в тому, що «України не існує... це всього-на-всього географічне поняття».

Поява згаданого циркуляра наприкінці літа 1942 р. була зумовлена активною позицією Церкви стосовно опіки та захисту жертв нацизму, зокрема захисту військовополонених. 30 серпня 1941 р. у Львові проголосив про поновлення своєї діяльності Український Червоний Хрест (далі – УЧХ), організований під протекторатом митрополита Андрея Шептицького.

Щоб оцінити роль митрополита Андрея і греко-католицького духовенства у допомозі солдатам, які потрапили у фашистський полон, необхідно бодай коротко охарактеризувати масовість цього явища.

На території України нацисти створили 180 великих концентраційних таборів та 50 гетто. За твердженням американського історика Тімоті Снайдера, на кінець 1941 р. найбільшу кількість смертей на рахунок нацистів становили саме радянські полонені. Серед них були і ті, хто опинився в полоні через оточення цілих армій, і ті, хто добровільно здавався в полон, тікаючи від сталінської тиранії. Та нацизм виявився не кращим. Нелюдським було ставлення нацистів до радянських військовополонених. З перших днів перебування в полоні їх били, обшукуючи, примушували робити піші марші по 50–60 км щодобово. Якщо виникала загроза, що шляхи заміновано, їх шикували шеренгами по 8–10 осіб, щоб вони своїми тілами її розмінювали. У таборах лютували епідемії дизентерії, висипного тифу, цинги. Після тижня селекційного голоду німці давали щоденно 1 головку капусти на 20 осіб, один буряк і качан кукурудзи на 6 полонених, шматочки «руського хліба», який на 50% складався з житнього борошна, на 20% – з буряків, на 20% – з паперу, на 10% – з соломи. Рівень смертності в німецьких таборах для військовополонених на східному фронті становив 57,5%. В аналогічних таборах на західному фронті – менше 5% (похибка в обрахунку загиблих складає 600 тисяч людей).

Потрібно також пам'ятати, що СРСР не підтримав Міжнародну угоду стосовно військовополонених, оскільки Й. Сталін вважав їх зрадниками батьківщини. У випадку, якщо комусь з таких

«зрадників» вдалося втекти з полону, то їх чекали або відповідні радянські табори, або штурмові батальйони, де вони мали кров'ю змити свою «зраду». Абсолютна більшість військовополонених загинула. Не менш трагічною була доля призваних до радянської армії українців Галичини, які не вважали Радянський Союз своєю батьківщиною і не бажали проливати кров і гинути «за Родіну» і Сталіна. Радянське керівництво полонених із числа західних українців вважало злочинцями, для яких взагалі не було місця в історії.

Прикметно, що чисельність полонених у цій жахливій війні досі є предметом суперечки істориків. Цифри коливаються від 4,5 млн до 5 млн 750 тис. З них найбільше – близько 3,5 млн потрапили в полон протягом перших місяців війни. Як наслідок, з 5,8 млн радянських полонених, що потрапили до рук німців, загинуло близько 3,3 млн. Із них майже 1,3 млн були українцями.

У Львові, на Цитаделі, у 1941 р. німецьким військовим командуванням був створений концтабір для радянських військовополонених «Шталаг 328». Пізніше він поповнювався військовополоненими і в'язнями із інших країн (серед них французи, бельгійці, італійці). За деякими даними, там загинуло майже 140 тис. військовополонених.

На клопотання А. Шептицького й Українського Центрального Комітету (далі – УЦК) восени 1941 р. почали відпускати додому полонених українців із «Шталагу» – всього 1561 військовополонений. Але вже у листопаді 1941 р. фашисти припинили ці звільнення, оскільки на той час у концтаборі розпочалися епідемії інфекційних хворіб. Німецька охорона дозволяла священникам відвідувати полонених, але охочих було мало, бо у таборі почалась епідемія тифу.

Коли протоігумен оо. Редемптористів о. Де Вохт розповів про ситуацію в таборах, митрополит Андрей Шептицький звернувся до ігуменів монастирів, щоб відгукнулися на потребу душпастирської опіки. Зголосились о. Іван Нагірний, о. Богдан Репетило, о. Юрій Поторейко з монастиря в с. Голоско біля Львова. Отримавши перепустки, отці стали регулярно відвідувати табір на Цитаделі.

Незважаючи на те, що там були люди різних віросповідань і національностей, всі ці нещасні потребували моральної підтримки та духовної допомоги. Варто зауважити, що у згаданому концтаборі було багато росіян, для яких на ініціативу митрополита Андрея було видруковано молитовники російською мовою. Також отці-редемптористи намагались відшукати рідних полонених воїнів і, рис-

куючи власним життям, передавали їм вістки від близьких людей.

У грудні 1941 р., в розпал епідемії, отець Іван Нагірний під виглядом монахів вивів із Цитаделі п'ятьох єврейських лікарів. Отець випадково дізнався, що їх за наказом коменданта мали перевести до Янівського табору смерті, отож і організував утечу. Лікарі нелегально допомагали хворим полоненим, яких у час епідемії відпускали «на поруки» місцевих мешканців. Двоє монахів все ж заразились тифом: о. Іван Нагірний і о. Богдан Репетило. Отець Богдан вижив, а о. Іван, який на той час мав 27 років, після смертельної гарячки 19 грудня 1941 р. помер і був похований на Личаківському кладовищі.

З інтерв'ю з о. Методієм Костюком, записаним Кіндратишиним О. (брат Онуфрій) у 2001 р., яке знаходиться у фондах Інституту історії Церкви, дізнаємося, що отець Герман Будзінський за часів німецької окупації був так званим капеланом у концтаборі радянських полонених у Львові: «Отець Будзінський розповідав, що Андрей Шептицький потім домовився з німецькими властями, що, все-таки, духовну обслугу цим воїнам треба дати, в'язням. І дали отця Будзінського. Перед тим у нього взяли такий підпис, що він ніякої інформації звідтам не буде виносити. Він казав: «Я і не виносив, бо я знав, що як я буду виносити якусь

інформацію, то заборонять всяку обслугу духовних в'язнів...». Отцю Методію пізніше отець Будзінський описав ту страшну реальність концтабору: «...В'язні помирали від тифу, від спраги, від голоду. – «Вони до причастя лізли всі, хто сповідався, хто не сповідався, бо якась дробинка їжі для них була вершиною щастя». Він каже: «Я всіх причащав. Всіх причащав. Хоча я був свідомий, що не кожен, може, із релігійних мотивів ішов. Це для них була дробинка, під свідомість смерті для них це була дробинка їжі, це причастя». Він каже: «Я не міг не дати людині того останнього, що вона ще у житті могла прийняти, це Святе Причастя». У період німецької окупації отець Будзінський, допомагаючи Андрееві Шептицькому, як студит, брав участь в акції порятунку євреїв. Довший час він опікувався сином головного рабина Львова, Куртом Левіном.

У роки Другої світової війни, та й в період радянської дійсності, УГКЦ свідомо протиставила себе тоталітаризму, розділивши врешті-решт долю з тими, ким намагалася опікуватися. Цей вибір не був простим, часто рішення, які ухвалювалися ієрархією, для сучасника виглядають неоднозначними. Однак ніхто, за умови об'єктивного погляду на весь драматизм тих подій, не зможе заперечити, що в нашій історії це був вияв великого християнського гуманізму.

МИСТЕЦТВО

Ірина Гах

ВЕЛИКИЙ СИН ВЕЛИКОГО НАРОДУ

«...Ми не в силі уявити собі, як виглядало би сучасне мистецтво Галицької Землі, якби на Святоюрській горі не найшовся в слушний час чоловік з медичськими амбіціями ну і ... готовою до послуг кишенею. ...Митрополит Шептицький підтримав відроджене українське мистецтво в момент, коли серед громадянства щойно прозябало зацікавлення мистецтвом, остане повсякчасно заслугою цього ієрарха»¹.

Про унікальність постаті Романа-Марії-Олександра Шептицького – митрополита Галицького, архієпископа Львівського та Кам'янець-Подільсько-

го Андрея – можна писати об'ємні книжки. Здобувши наукове звання доктора права, нащадок графського роду Роман Шептицький вступив до монастиря, чим і визначив своє майбутнє – повна посвята Господу. Прийнявши митрополію 1900 р., молодий високоосвічений, аристократичного походження Владика розпочав велику клопітку роботу в архієпархії. Активно включився в духовне життя краю, доволі швидко владнав усі фінансові справи: під керівництвом Митрополита Греко-Католицька Церква фінансувала сільськогосподарські та споживчі кооперативи, брала

Національний музей у Львові 1900-ті рр.

участь у будівельних проектах, розбудові залізниці, створенні банків, розвитку нафтової промисловості тощо. Левову частку прибутків Митрополит скеровував у науку, освіту, культуру.

Велику любов до мистецтва майбутній митрополит успадкував від шляхетних пращурів, головню – від матері, Софії Шептицької, яка сама займалася малярством. Він тверезо оцінював значення давнього сакрального мистецтва для української культури, захоплювався іконописом: «...в іконах є багато цінного матеріалу – історичного і етнографічного... Нема для нас поступу і розвою в мистецтві, яке би не опиралося на нашому мистецькому переданні і не виходило з нього!»².

Одним із наймасштабніших мистецьких проєктів митрополита Андрея було створення Церковного (після 1911 року – Національного) музею у Львові, який розпочав свою діяльність 1905 року. У придбаному Митрополитом палацовому будинку на вул. Мохнацького (нині – Драгоманова 42) було закладено фундамент майбутньої великої збірки національної духовності. Мотивуючись об'єктивними суспільно-культурними чинниками, які на початку XX ст. мали місце в українському суспільстві в Галичині, владика «...скупував образи і картини своїх і чужих, давніх і нових мистців і зібрав дорогоцінну колекцію. Але її подарував згодом на власність народові, створивши в 1913 році фундацію «Український Національний Музей», що зберіг перед знищенням зуба часу безліч пам'яток нашого церковного мистецтва та й допоміг чужинцям, які цікавились українським мистецтвом, пізнати його красу. Собі ж залишив Митрополит опіку над українськими мистцями. Якщо нині можемо повеличатися світлим надбанням в ділянці українського мистецтва, то в великій мірі маємо завдячувати це Митрополитові за його щирі опіку над багатьма мистцями. І Михайло Бойчук, творець української нововізантійської школи, і Модест Сосенко, і Петро Холодний зміг у Львові заблиснути своїм талантом, Олекса Новаківський із своєю студією могли розвиватись лишень завдяки щедрій підтримці Митрополита. Молодші мистці, згадати б хоча В. Дядинюка чи С. Гординського та інших, могли студіювати мистецтво в Захід. Європі; так само й інші вибранці Муз завдячували чи то свою освіту чи її поглиблення щедрій підтримці такого мецената, яким був Митрополит»³.

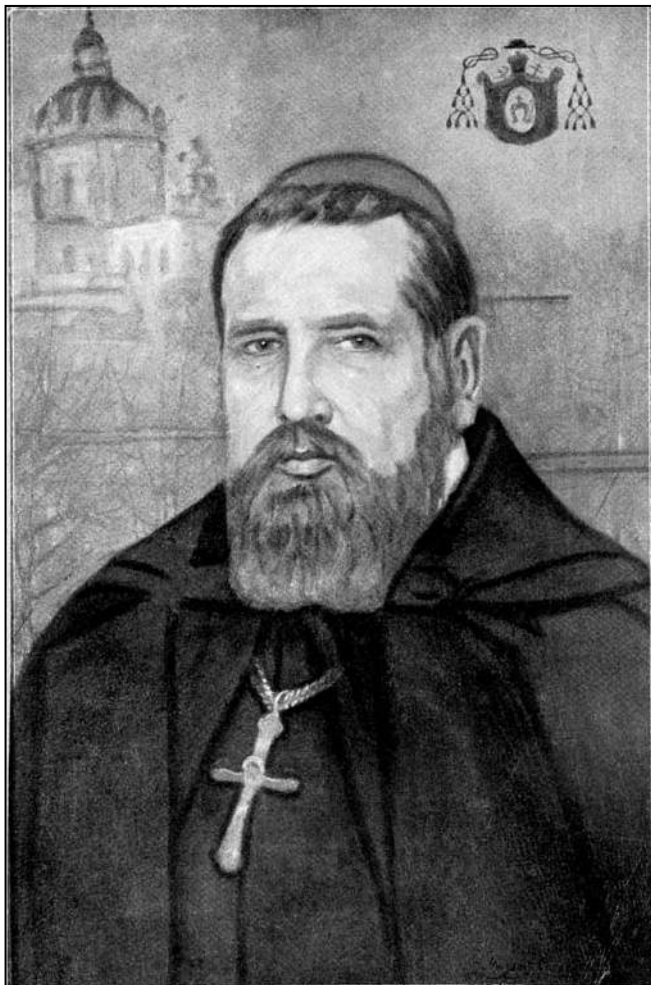
Від початку заснування, впродовж кількох десятиліть співпраця між Митрополією та Національним музеєм була тісною і плідною. Інтенсивне планомірне поповнення фондової збірки, створення реставраційної майстерні, виховання

П.І.Холодний. Митрополит Андрей. 1920-ті рр.

наукового персоналу, виставкова та видавнича діяльність стали повсякденною справою працівників установи, створивши в такий спосіб міцні підвалини до становлення та розвитку національного музейництва. Із дозволу, матеріальної та моральної підтримки Митрополита, адміністрація та співробітники музею в тісній співпраці із чисельною кількістю молодого покоління художників побудували справжню скарбницю національної культури, в обов'язки якої входили не тільки збирати, зберігати та опрацьовувати пам'ятки давнини, але й інтенсивно розвивати національне мистецтво.

Знаковими можемо вважати виставкову працю на базі музею потужних і надзвичайно цікавих мистецьких угруповань: Гуртка Діячів Українського Мистецтва (1922–1926) та Асоціації Незалежних Українських Мистців (1931–1939), молодіжних організацій «Спокій», «Зарево»,

Модест Сосенко. Митрополит. 1900-ті рр.

«Руб». Художники згаданих організацій були міцно пов'язані із діяльністю музею (виставковою, науково-дослідницькою, реставраційною та ін.), інші – були стипендіатами митрополита Андрея, які після закінчення навчання у європейських вищих навчальних закладах поверталися до Львова і брали активну участь у роботі установи, співпрацювали із Святоюрською горою.

Масштабне піднесення українського сакрального та образотворчого мистецтва у Львові на початку ХХ ст. підтримали духовенство, творчі угруповання, інтелігенція, прогресивно налаштовані верстви українського населення не лише в Галичині. Про велику меценатську працю Митрополита на ниві творення і розвитку української культури, зокрема про велику увагу до Національного музею у Львові та допомогу творчій молоді, знали по всій Україні: «Кияни, які побували тоді у Львові, привезли багато книжок, оповідань, а дехто навіть вражіння від зустрічі з Митрополитом Андреем. Я вперше побачив тоді видання Українського Національного Музею. Образ Митрополита, як великого мецената української культури, став яснішим і бажаним... Навесні 1941 р. мені довелося вперше

М. Бойчук. Портрет Шептицького. 1910 р.

побувати у Львові... Разом із групою київських і московських істориків відвідав я Національний Музей. Директор Музею, проф. І. С. Свенціцький показав нам не тільки офіційну експозицію Музею, який був тоді перетворений на «картинну галерею» (переважно новітнього мистецтва), але й чудові скарби церковного мистецтва, недоступні для звичайних відвідувачів музею: величні ікони-стаси, унікальну збірку ікон – не тільки українських, але й російських. Ми знали, хто створив цей музей. Ми бачили його скульптуру в музейному саду. Ми відчували його дух і в цьому музеї, і над цілим, заллятим московсько-советською навалою, Львовом, в якому тоді вперше почув я далекий подих вільного світу...»⁴.

Найбільшу надію на розвиток мистецтва Митрополит покладав на молодь. Багато часу, сил, коштів та батьківської опіки віддав Шептицький молодим людям, надаючи можливість навчатися у кращих європейських вищих навчальних закладах. Чимало мистців, які стали знаковими фігурами в українському мистецтві першої половини ХХ ст., здобули освіту саме завдяки фінансовій підтримці митрополита Андрея, мали можливість подорожувати Європою, вивчаючи кращі колекції давньої та сучасної образотворчої культури. Зараз важко уявити собі українське мистецтво без імен: Олекси Новаківсько-

го, Михайла Бойчука, Михайла Паращука, Модеста Сосенка, Юліана Буцманюка, Миколи Федюка, Михайла Гаврилка, Івана Северина, Миколи Бутовича, Михайла Мороза, Дам'яна Горняткевича, Святослава Гординського, Павла Ковжуна, Яківа Струханчука, Петра Андрусіва, Анатолія Яблонського, Василя Дядилюка та ін. Між цими відомими іменами є ті, що навчалися за кошт Шептицького; через офіційний дозвіл

М. Осінчук. Стінопис церкви. 1930 р.

Святоюрської гори отримували дозвіл на роботи у церковних спорудах (стінописи, іконостаси, вітражі та ін.), інші – можливість здійснити «творче відрядження» за кордон, були і такі, що потребували моральної чи молитовної підтримки...

«...Вдячний я Вам, Отче, з душі і серця, що улекшує мені виїзд за границю, де вбачу твори великої штуки, а без Вашої помочи тяжко було би мені то, може й неможливо. Надіюсь, що то причиниться до сповнення моїх мрій. Бога молюся, що дитинов будучи, щоби сповнив тужливі бажання і вислухав Творець мене, негідної так безконечної ласки. Коли думаю о тім, то дивує мене, що то не сон, а дійсність» (Краків. 1905)⁵. Ці слова належать Михайлові Бойчуку, який у 1899–1905 рр. при підтримці Шептицького навчався у Краківській академії мистецтв, а пізніше мав можливість творчо реалізувати свої таланти.

Навчаючись у Краківській академії мистецтв, Микола Анастасієвський, усвідомлюючи важливість фінансової допомоги від Митрополита, переповнений щирою вдячністю, писав: «З моєї сторони буду докладати усильної праці та старане, щоби стати се гідним так великого для мене добродійства і щоби зістати якнайбільше позиточним для Руського Народу і єго Церкви.

Пару оригінальних образів посилаю під ласкаву і світлу розвагу Вашої Ексцеленції» (Скала.

21.10.1912)⁶. Для молодого митця було почесним подарувати кілька робіт Митрополитові як маленьку подяку за велику ласку.

«... Не знаю справді, чим віддячуся Вашій Ексцеленції за так великі ласки? Без сеї підмоги я ані не смів би мріяти про якийсь побут в Монахіум, про науку. Знаю, що я особисто користаю тут пребагато завдяки доброті Ексцеленції і рівночасно – жахаюся на згадку, що

треба се відплатити, в якій би то не було формі. Чи зможу?...». – писав до Шептицького Микола Федюк (Мюнхен; 4.12. 1911)⁷. Слід наголосити, що під час навчання у Кракові Микола Федюк разом із Михайлом Осінчуком пропонували директору Національного музею – Іларіонові Свенціцькому – соратникові Митрополита у справі становлення та розвитку музейної справи в єпархії – допомогу у поповненні музейної збірки новими експонатами. Кілька років поспіль молоді люди їздили селами й містечками Галичини, збираючи матеріали для фондової збірки, а після закінчення Краківської академії працювали в Володимира Пещанського – відомого реставратора Національного музею, збирача і дослідника давнього мистецтва, отримуючи в такий спосіб ще один фах.

Із щирою вдячністю писав до Митрополита Юліан Буцманюк, який у дуже тяжкий період життя отримав підтримку та розуміння Шептицького: «...Ваша Ексцелянція, замало слів в людській мові, щоби міг я висказати як слід подяку за добро, котре Ваша Ексцелянція вчинила для мене. Я не в силі висказати того, що чує душа моя і серце. Скажу тільки, що Ваша Ексцелянція виратовала моє життя, виратовала мене від повільного конання, котре мене чекало. Тому тепер моє життя належить до Вашої Ексцелянції» (Краків, 1913)⁸.

А.Яблонський. Заставка до вітальної листівки. 1930-ті рр.

Молодий, дещо несміливий Анатоль Яблонський наважився просити Митрополита про допомогу тільки тоді, коли старші товариші оцінили його талант та бажання вчитися: «...скромна праця чи якась наука у Львові не можуть належно причинитися до мого розвитку. Попередньо і дотепер пп. Дядинюк, Осінчук і інші кажуть мені те саме і крім того, що із-за мого молодого віку й поступків у вдосконалюванні така поїздка може видати дуже гарні плоди і є обов'язкова. Я рисую від 5-го року життя, але дотепер вже другі приводили мене до творення, але тепер, коли почув признання від Їх Ексцеленції і інших знатоків мистецтв, сам дуже бажаю малювати і вважаю це моїм обов'язком, бо тільки в той спосіб міг би прислужитися Людству і Україні у мирний час, а головно для св. Церкви. Їх Ексцеленція обіцяли вислати мене за границю, але я розумію сучасні скрутні матеріальні відносини і тому звертаюся з проханням допомогти мені виїхати на студії за намалювання іконостасу до каплиці Їх Ексцеленції...»⁹. Шептицький відгукнувся на прохання Яблонського та фінансував навчання, а з часом й оплатив молодому художнику замовлення.

Про меценатську працю Митрополита знали і художники, і дослідники мистецтва, і представники української інтелігенції Європи й Америки. Це підтверджує лист Олександра Архипенка. Художник писав, що про діяльність Андрея Шептицького в галузі мистецтва знав ще під час навчання в Парижі: «...Граф багато робить для українських артистів та музеїв...»¹⁰. Один із найкращих скульпторів ХХ ст. доклав максимум зусиль, щоб його твори потрапили до збірки Національного музею: «Я дуже щасливий, що моя робота на все буде зберігатися близько до українського серця... Я буду вважати за честь, якщо вони (роботи, наді-

слані до музею – І. Г.) або частину їх буде закуплено...»¹¹.

Впроваджуючи у життя глобальну і сміливу програму оновлення та «модернізацію» сакрального мистецтва, Шептицький чітко усвідомлював, що будівництво нових і реконструкція давніх церков актуалізує питання наповнення внутрішньо церковного простору відповідною атрибутикою: стінописом, іконостасами, вівтарями, сповідальницями та ін. Саме молоді художники, виховані в європейських навчальних закладах, на тверде переконання Митрополита, мали б реалізовувати ці задуми. Повернувшись на рідні землі по закінченню навчання, вони зобов'язувалися «відпрацьовувати» митрополичі кошти. Можемо з певністю констатувати, що саме з благословення Митрополита і завдяки фаховості «нового» покоління митців сакральне мистецтво Галичини на початку ХХ ст. набуло оновлено-прогресивного характеру: під час будівництва нових та реконструкції старих архітектурних споруд в оздоблення інтер'єрів було «дозволено» вводити риси новітніх мистецьких течій, а виготовлення предметів церковного ужитку здійснювалося із типовими ознаками «модерних» напрямків європейської образотворчості. «Більшість розмальованих церков знаходиться по селах і мандрівник буває не раз дуже здивований, коли у глухому сільському закутку побачить цікавий розпис високого мистецького рівня, що вимагає витрати сили і праці і матеріальних видатків. Це також свідчить про культурний рівень і національну свідомість селянства в Галичині»¹².

П. Ковжун був одним із тих, кому випало працювати не в одній церкві у різних містечках Галичини, зокрема і «у глухому сільському закутку». Завдяки Митрополитові художник мав можливість побувати в Італії, та незважаючи на доволі велику кількість вже зроблених робіт у галузі монументального мистецтва, реально оцінивши власні здобутки, написав: «По приїзді до Львова і далі буду жити Римом, буду старатися поглибити свої знання, увійти в сенс римських духовних комплексів, найголовніше – мистецтва, бо ж мистецтво є нічим іншим, тільки зовнішньою формою культури і її духовного лету. Отак, роздумуючи над усім баченим, входячи безпосередньо в гущу надбань людства, яке отут є всім доступне, я не можу без душевного хвилювання згадувати допомогу мені Вашої Ексцеленції і можливість мені насолоджуватися баченим. Щедра батьківська рука Вашої Ексцеленції стала мені спасенною і вирвала мене з львівських буднів, дала мені змогу пізнати найбільші твори людської думки і серця. Я тепер розумію інакше всі заходи і турботи Вашої Ексцеленції коло творення нашого життя,

*Ваша Ексцеленція
Всепламенний Владико!*

Маю за честь повідомити Вашу Ексцеленцію, що цілковите викінчення малювання Церкви в м. Озірній, мали ми собі за щастя присвятити ірригульній діяльності Вашої Ексцеленції на митрополитській престолі. Так оце виглядає таблиця з написом, який і приводжу повністю:

*„В пам'ять золотого ірригульній
1930*

*Високопреосвященного Митрополита
Кир*

Андрея

Щепицького

*заслуженого для Св. Ір-Кат. Церкви
і Українського Народу*

Найчудотворнішого Батька

Світа Свого

Добродітеля і Покровителя

Мистецтв і Наук

його ошляхотнення напруму його лету. Організація – се найбільше і найдосконаліше мистецтво, і я ні на хвилину не сумніваюся, що Ваша Ексцеленція є найбільшим організатором і мистцем наших духових і мистецьких форм, які далеко перевищили великих мужів, що знала наша історія нової доби» (Рим, 1937) ¹³

Масштабний проект Митрополита в галузі відродження, оновлення, осучаснення церковної культури, який не відразу знайшов позитивний відгук у консервативно налаштованого населення Галичини, з часом позитивно оцінено. Терпеливо роз'яснюючи й навчаючи підлеглих, підписуючи відповідні Листи-Послання, пропагуючи образотворчі течії у сакральній культурі, Владика та прогресивно настроєне духовенство й інтелігенція досягнули бажаного результату. Під вмілим керівництвом Церкви, безпосередньою участю митрополита Андрея художники продовжили застосовувати давні традиції й вміло, із великим художнім смаком ввели в сакральну образотворчість сучасні елементи художнього виразу, риси народного мистецтва, що привело до нового

бачення, розуміння та усвідомлення церковної культури в першій половині ХХ ст. Усі художники високо цінували внесок Митрополита у справу розвитку сучасного мистецтва: «...Ваша Ексцеленція об'явивши стільки батьківського добра українському народові, подбають і о наших відносинах, та своїм словом і рішучістю уведуть потрібні реформи в житті, даючи зпроможність нашим зусильям до природного розвитку, та бути пожиточними членами Христової Громади» (Лист від 28.03.1914) ¹⁴.

Підсумково-звітньою подією щодо діяльності Національного музею у Львові – стала «Ретроспективна виставка українського мистецтва за останні ХХХ літ», яка відбулася восени 1935 року в стінах установи. Це було урочисте святкування 30-ліття музею та 70-ліття від дня народження митрополита Андрея. На превеликий жаль дирекції Національного музею та всіх запрошених гостей, митрополит Андрей не зміг бути присутнім на відкритті, про що повідомив завчасно, благословивши всіх учасників торжества: «...Хай Бог Всевишній дозволить Кураторії і Союзові провадити так хосенну для Народу

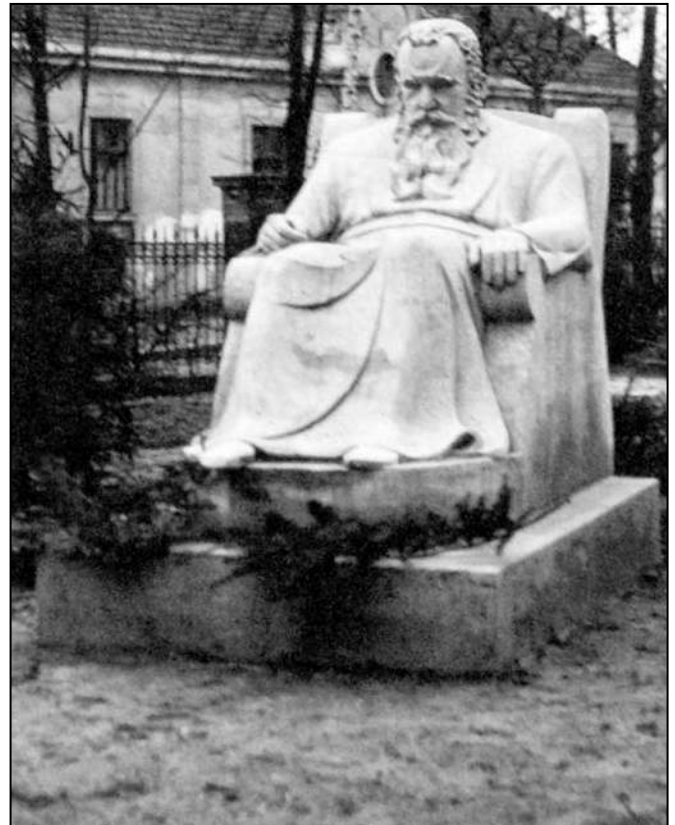

І.Труш. Митрополит Андрей. 1914 р.

працює ще многі, многі літа!»¹⁵. У виставці взяли участь практично всі художники, які активно підтримували творчі стосунки з Національним музеєм, навчалися за кошт Митрополита, міцно співпрацювали із Святоюрською горою. Це було дійсно великим святом національного мистецтва.

В перший святковий день у присутності шанованих громадян міста на подвір'ї Національного музею перед палацовим будинком було встановлено пам'ятник Митрополитові. Автором скульптури був Сергій Литвиненко – художник, який брав активну участь у повсякденному та виставковому житті музею, максимально долучався до творення відділу сучасного мистецтва. Величний монумент Митрополитові – символ могутності й великої значущості постаті Митрополита для Галичини, суспільства та Національного музею. Це був вияв великої любові та глибокої вдячності української громадськості Андрею Шептицькому. Монументальна, надзвичайно виразна у формально-пластичному вирішенні скульптура (особливість мистецької манери С. Литвиненка) була знищена у перші повоєнні роки.

Після успіху «Ретроспективної виставки українського мистецтва за останні XXX літ» художники члени Асоціації Незалежних Українських Мистців АНУМ (1931–1939) вирішили організувати окрему виставку, яка була б присвячена «...найбільшому меценатові нашого мистецтва. Він не лише створив Національний музей, не лише виховав кількох передових мистців (Бойчук, Сосенко) і менше відомих, не лише опікувався багатьма мистцями, то висилаючи їх за кордон для поглиблення мистецького світогляду, то підпомагаючи їм у часи безробіття чи інші

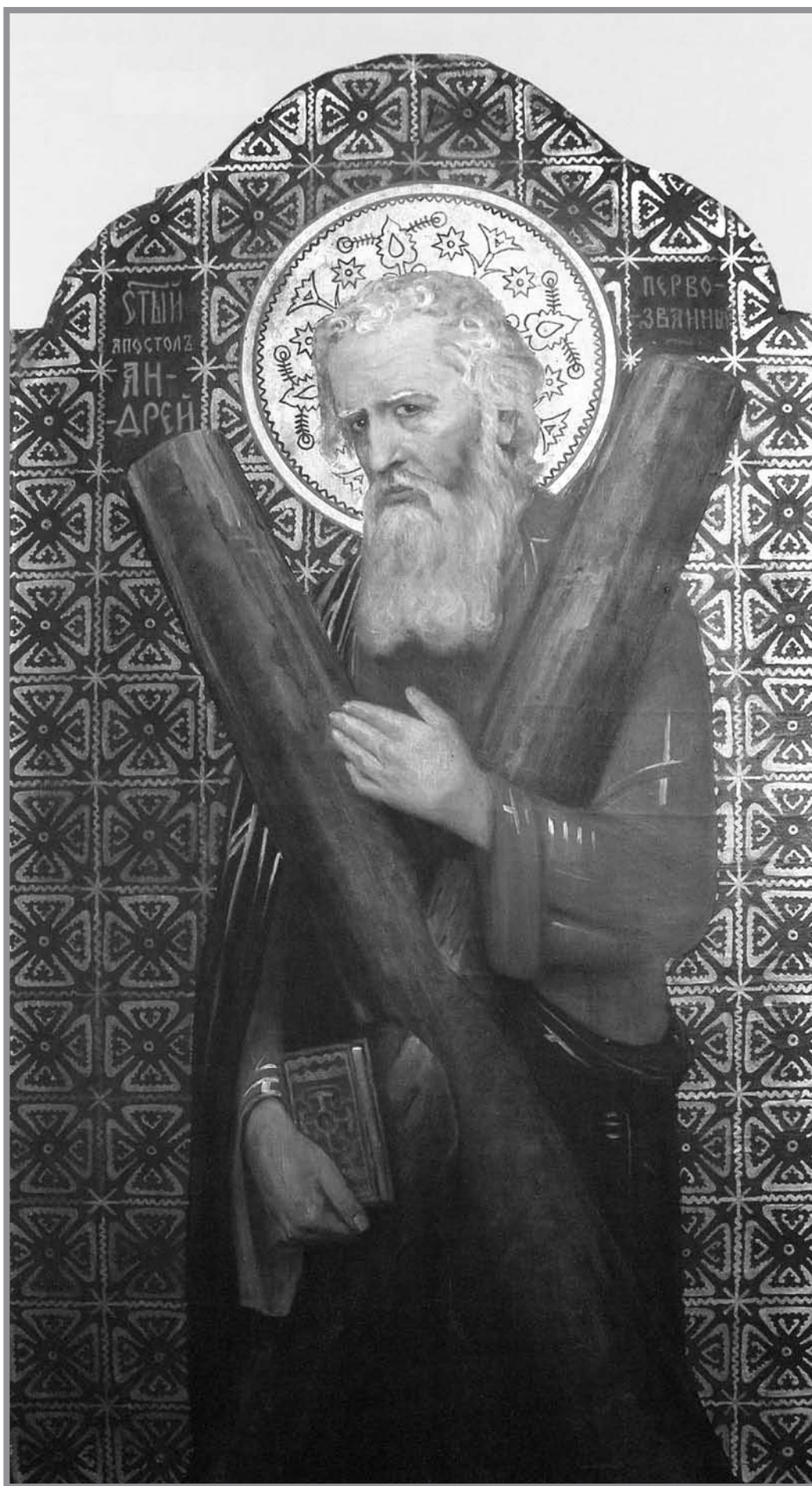
С. Литвиненко. Митрополит Андрей. 1935 р.

тяжкі хвилини життя, не лише підтримував їх порадами і т. д., але й збирає мистецькі твори і залюбки малює сам»¹⁶.

Вся виставка АНУМ-у була присвячена митрополитові Андрею Шептицькому – покровителю тогочасної української образотворчості. Вдячні митці, вартісно оцінюючи зовнішність Шептицького і маючи велике бажання у власній творчості закарбувати образ великого Владики, із великим задоволенням «використовували» його як натуру. Образ Владики бачимо у стінописах (наприклад, у жовківській церкві оо. Василян), маємо живописні та графічні прижиттєві зображення Шептицького.

«...Портрет Експеленції у мене тепер осередком моїх артистичних робіт; немальовано його протягом трьох тижнів може спричинити у мене фінансову катастрофу, чого я дуже боюся ...скорого викінчення портрета домагався Комітет – ось тому пригадую Експеленції, що чекаю кожного передполудня прибуття дуже бажаного Моделя...», – писав у лютому 1914 р. Іван Труш, прохаючи Митрополита прийти «завтра чи позавтрі. Тільки рано» для завершення портрету (Лист від 17.02.1914)¹⁷.

Із щирим зверненням-побажанням: «...лише конечно, щоб Ви зайнялися моїм талантом і використали його до останка...»¹⁸ – звертався до Митрополита Лев Гец, бо після академічного навчання дуже хотів повернутися до Львова і отримати роботу.

М. Ссенко.
Андрій Первозванний.
Фрагмент іконостасу ц. св.
Миколая в Золочеві. 1913 р.

Лев Гец. Митрополит Андрей. Дереворит

Митрополит, звичайно, допоміг, за що художник і зобразив його добрим і поблагливым.

Модест Сосенко – улюблений художник Митрополита, який також отримував великі кошти від Владика. Подорожуючи Європою, Сосенко інтенсивно спілкувався із шановним Меценатом, виконував його доручення, максимально використовував час для вдосконалення професіоналізму і, головне, мріяв про майбутню співпрацю із Церквою: «Коли повернуся до краю, візьмусь до праці¹⁹ на селі – где стілько красних мотивів і тематів до опрацювання. Мені здається, що я тій галузі штуки віддамся» (Лист від 26.02.1904).

Чи не найбільша кількість портретів (рисунки, живопис, начерки) із зображенням Митрополита дійшла до нас завдяки творчому спадку Олекси Новаківського, що протягом десяти років (1923–1933) керував школою, яку створив та фінансував Шептицький. У школі, яка отримала ім'я Олекси Новаківського, художник організував викладання на високому академічному рівні, проводив індивідуальну роботу з учнями, що в майбутньому позитивно вплинуло на професійний досвід і майстерність вихованців. Крім інтенсивних навчальних занять, школа організовувала виставки та щороку прово-

дила літні навчальні студії на Гуцульщині. Учні школи увійшли в історію розвитку української образотворчості XX ст.: Г. Смольський, С. Гординський, М. Мороз, Ст. Гебус-Баранецька, О. Плешкан, Е. Козак, М. Левицький, Р. Сельський, І. Іванець, А. Малюца, В. Гаврилюк, Л. Перфецький та б. ін. добре знали, хто стоїть за можливістю навчатися у такого відомого художника, як Новаківський, за чий добродійний кошт вони отримують мистецьку освіту. Учень школи – Григорій Смольський особисто звітувався Митрополиту про розподіл присланих грошей, які ділив між товаришами М. Морозом та Д. Дунаєвським, витрати на матеріали для малювання під час літніх пленерів²⁰. (Лист від 4.07.1928). Про власні досягнення в живописі описувала у листах до Владика Стефанія Гебус-Баранецька (Лист від 16.08.1928)²¹. Степан Луцик, який після навчання у Новаківського у 1930-х рр. коштом Шептицького поїхав до Парижу вдосконалювати науки, відвідавши знамениту виставку Візантійського мистецтва у квітні 1931 р. в Парижі, крім щирих слів вдячності за фінансову підтримку, писав до Владика і свої враження від набутого досвіду: «...Ця виставка завдає рішучий удар усім поглядам, наче візантійське мистецтво сухе, без життя і заковане в бездушні традиційні форми. Тимчасом це було високе мистецтво, воно мало свої добрі і злі хвилі, воно завмирало в одній країні, щоб потім відродитись у літургії.»²². Луцик знав, з якою любов'ю ставиться Митрополит до візантійської спадщини і розумів, що його власне усвідомлення високої мистецької спадщини цієї епохи буде приємним для Владика.

Шептицький не тільки утримував школу, брав участь у вихованні учнів, читаючи лекції. Також він заохочував молодих початкуючих художників і до творчої самореалізації. Так, після Другої виставки учнів школи, Митрополит закупив роботи «новаківців», які найбільше йому сподобались: М. Карпюка, Ст. Гебус, С. Луцика, В. Грищенко, А. Малюца, О. Плешкан, Гр. Смольського та М. Мороза., оплативши 805 зл.²³.

Крім мистецької школи, якою керував О. Новаківський, митрополит Андрей створив та фінансував при монастирі оо. Студитів (1901 р. митрополит Андрей заснував монастир Студійського Уставу, ігуменом якого був його рідний брат Казимир-Климентій) ще одну установу, яка зобов'язувалась готувати молодих спеціалістів, керувати якою доручив Василеві Дядинюку. Дядинюк був учнем школи Новаківського (1925–1927) і, практично, паралельно співпрацював із Петром Івановичем Холодним, в якого, на нашу думку, мав бажання навчитися не

тільки технологіям живопису, а також – зрозуміти, що стоїть за «візантизмом образотворчості» Холодного і впроваджувати досвід старшого майстра у власні творчі роботи.

Митрополит Андрей високо оцінив здібності та працелюбність Дядинюка і 1927 року замовив у нього копії давніх портретів українських владик XVII–XVIII ст., які знаходилися на Волині та в монастирі оо Василян у Вільні (Лист від 31.01.1927)²⁴. Після якісно виконаної роботи щодо копіювання (було зроблено 19 портретів) художник отримав стипендію у розмірі 350 доларів на відрядження до Італії, де за половину цієї суми «...буде експloatовано на виконання деяких праць для Митрополичої палати та Національного музею у Львові ...» (Розписка.18.06.1927)²⁵. Творча поїздка до Європи була надзвичайно продуктивною: в Італії зроблені копії Фра Анжеліко, Леонардо да Вінчі, Боттічеллі, Рубенса і Рембрандта, в Парижі – Дядинюк освоїв практично всі модерні стилі сучасної образотворчості – вітраж, мозаїку, позолоту, чеканку (Лист від 22.10.1928)²⁶.

У 1930–1933 рр. Дядинюк працював у вище згаданій школі оо. Студитів по вул. Петра Скарги, спрямовуючи студентів на вивчення візантійського сакрального мистецтва. Саме в мистецькій школі оо. Студитів навчався майбутній відомий студит-іконописець – о. Ювіналій (Мокрицький), який не тільки є автором славнозвісних ікон з іконостасу св. Софії у Римі, але й був одним із «останніх», кого власноручно висвятив митрополит Андрей восени 1943 р. Школу Дядинюка відвідував також і майбутній багатолітній працівник Національного музею у Львові – Мар'ян Пигель.

Звертаючись до великого мистецького спадку першої половини ХХ ст., ретельно переглядаючи надзвичайно велику кількість реалізованих проєктів, аналізуючи творче життя художників та культурологічних закладів, не можемо не констатувати – без підтримки митрополита Андрея, без його колосальних зусиль та витрачених коштів українська образотворчість виглядала б зовсім по-іншому. Всі заходи, які ввів Митрополит у культурну політику в краю, дали надзвичайно потужний поштовх до розвитку всіх, без винятку, мистецьких напрямків.

Вважаємо, що на сьогоднішній день діяльність Шептицького у цьому напрямку є недостатньо ви-

світленою і чекає на більш ґрунтовне дослідження. Це стосується і ретельного пошуку всіх художніх прижиттєвих зображень митрополита Андрея.

На привеликий жаль, більшість портретів митрополита є знищеними (твори П.І.Холодного, І.Труша, М.Сосенка, В.Дядинюка, О.Новаківського, А.Коверка та ін. є втраченими 1952 року під час чистки спецфондів Національного музею у Львові). Але надіємося на чудо, і в роки, проголошені Митрополічими, з'являться і твори образотворчого мистецтва, і багато цікавих історичних фактів з життя великого Українця – Митрополита Андрея (Шептицького).

1. Голубець М. Під прапором мистецтва // Новий час. – 1 – Ч. 176. – С. 4.
2. Шептицький А. Мої спомини про предмет музейних збірок // Двадцятьп'ять-ліття Національного музею у Львові. – Львів, 1931. – С. 3.
3. Хом'як М. Історична постать. Збірник: Про великого митрополита Андрея // Матеріали доповідей, виголошених на Сесії НТШ в Торонто. – Торонто, 1961. – С. 29.
4. Др. Оглобін О. Великий і світлий пам'яті Митрополита Андрея Шептицького // Матеріали доповідей, виголошених на Сесії НТШ в Торонто: Про великого митрополита Андрея. – Торонто, 1961. – С. 64.
5. Центральний Державний Історичний Архів України у м. Львові. (далі – ЦДІА України у м. Львові). – Ф. 358. – Оп. 2. – Од. зб. 101. – Арк. 2.
6. Там само. – Од. зб. 97. – Арк. 2.
7. Там само. – Оп. 2. – Арк. 15.
8. Там само. – Од. зб. 51. – Арк. 8–10.
9. Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 380. – Арк. 14.
10. Архів Національного музею. – Од. зб. 538. – Арк. 2.
11. Там само.
12. Мистецька усаїніка // Діло. – Ч. 136. 17.06.1939. – С. 4.
13. ЦДІА України у Львові. – Фонд 358. – Оп. 1. – Од. зб. 272. – Арк. 115.
14. Там само. – Оп. 2. – Од. зб. 51. – Арк. 64.
15. Літопис Національного музею за 1935 рік. – Львів, 1935. – С. 4.
16. Ковжун П. Буденна і мистецька дійсність (за кулісами VII-ої виставки А.Н.У.М. // Назустріч. – 1936. – Ч. 21. – С. 2.
17. ЦДІА України у Львові. – Ф. 358. – Оп. 2. – Од. зб. 51. – Арк. 111.
18. Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 235. – Арк. 180.
19. Там само. – Оп. 2. – Од. зб. 259.
20. Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 345. – Арк. 82.
21. Там само. – Оп. 1. – Од. зб. 235. – Арк. 11.
22. Там само. – Ф. 408. – Оп. 1. – Од. зб. 596. – С. 1-2.
23. Там само.
24. Там само. – Ф. 358. – Оп. 1. – Од. зб. 256. – Арк. 3-4.
25. Там само. – Арк. 10.
26. Там само. – Арк. 28.

Ольга Павляк

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ У ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ М. СОСЕНКА, М. ОСІНЬЧУКА, В. ДЯДИНЮКА

«Хочу бути всім для всіх!» – саме так сказав Митрополит Андрей Шептицький на початку своєї архіпастирської діяльності у січні 1901 року, прагнучи відстоювати всі українські інтереси у важкі часи ХХ століття. Діяльність Митрополита зробила його лідером і провідником значної частини українців Галичини, а також тих, хто перебував поза її межами. Чи не найбільшим здобутком Митрополита є його відданість та зацікавленість мистецтвом на європейському рівні.

Митрополитові Андрею Шептицькому завдячують здобутою освітою у європейських мистецьких школах Кракова, Мюнхена та Парижа кілька поколінь українських митців, які згодом завдяки здобутим там знанням відтворювали й очолювали українські мистецькі школи в Галичині з притаманними їм місцевими особливостями. Серед них слід згадати найбільш відомих: Олекса Новаківський, Модест Сосенко, Михайло Бойчук, Юліан Буцманюк, Іван Северин, Яків Струханчук, Микола Федюк, Михайло Паращук, Іван Косинин, а також покоління художників міжвоєнного періоду – серед них Михайло Мороз, Степан Луцик, Василь Дядинюк, Петро Андрусів.

Таким художникам, як М. Сосенко, М. Осінчук, В. Дядинюк, сьогодні може завдячувати і Львівський музей історії релігії. Перш за все тому, що фрагменти деяких їхніх робіт є великою гордістю й окрасою музею. Кожна з цих робіт заслуговує на окрему увагу, як, зрештою, і роки творчої та самобутньої діяльності художників, що промайнули під щедрою опікою Митрополита Андрея Шептицького.

Неоціненною є роль Митрополита у творчості Модеста Сосенка (1875–1920), сина священника Данила та Анни Кисилевської, що народився у селі Пороги Богородчанського району сучасної Івано-Франківської області. Творчість художника охоплює умовно три етапи, кожен з яких не обходиться без «опікуна-Митрополита».

У 1896 році М. Сосенко закінчує реальну школу в м. Станіславі (сучасний обласний центр Івано-Франківськ). Після цього він став учнем Академії мистецтв у Кракові на відділі рисунків і малярства, де пробув до 1900 року. Тут він познайомився з польським художником українського походження Юліаном Макаревичем, який отримав замовлення на виконання

іконостаса для кафедрального собору у Станіславі і запросив до співпраці М. Сосенка. Ця робота велася під патронатом Андрея Шептицького та Станіславівського єпископа Григорія Хомишина, які були зацікавлені у розвитку українського церковного мистецтва. Саме тоді молодому художникові-початківцю випала слушна нагода особистого знайомства з Митрополитом. Від того часу Андрей Шептицький починає систематично опікуватись долею М. Сосенка як його меценат, постійно підтримує з художником ділові і водночас теплі, приятні контакти.

Наступним важливим періодом у творчості молодого митця стає стажування у популярних осередках мистецтва Західної Європи – Мюнхені (1900–1902) та Парижі (1902–1904), яке було профінансоване Митрополитом.

Виїхавши 1900 року до Мюнхена, він розпочинає студії в Королівській Баварській академії мистецтв на відділенні технічного малярства під керівництвом Отто Зайтца. Тут він зацікавлюється т. зв. «візантійським стилем», з яким уперше на практиці зіткнувся ще у Станіславі, працюючи під керівництвом Ю. Макаревича. У цьому стилі 1901 року він виконує свою першу самостійну працю над розписом пресвітерії в церкві гірського села Яблуниці біля Ворохти. Церква до наших днів не збереглася.

На другому році навчання М. Сосенко переходить на відділення пейзажного малярства і закінчує його з відмінними успіхами. На знак вдячності своєму меценатові він копіює для нього у Старій Мюнхенській пінакотеці два монументальні твори Дюрера – диптих «Чотири апостоли»: «Євангеліст Йоан та апостол Петро», «Євангеліст Марко та апостол Павло». Це великі олійні полотна (кожне розміром 200 x 80 см), які й сьогодні прикрашають актовий зал митрополичої палати на Святоюрській горі у Львові. Також не без впливу творів Дюрера постали два великі, намальовані Сосенком у Мюнхені, портрети визначних представників старовинного роду Шептицьких – предків Митрополита: «Портрет Львівського єпископа Атаназія Шептицького» та «Портрет Варлаама Шептицького», архімандрита Унівського монастиря в XVII столітті. Ці портрети, а також композиція «Свахи», були показані згодом на львівській виставці 1905 року і привернули загальну

увагу галицького глядача своїм новаторським на той час неовізантійським стилем.

Після закінчення Мюнхенської академії мистецтв М. Сосенко повернувся до Львова. Він поспішає на аудієнцію до Митрополита Андрея Шептицького, щоб засвідчити йому особисто свою глибоку вдячність.

Восени 1902 року розпочинається період стажування М. Сосенка в Парижі. Фундатором його навчання знову стає Митрополит Андрей Шептицький. Саме він забезпечує молодого художника рекомендаційним листом до свого знайомого у Франції – польського скульптора, аристократа з походження Ципріяна Серве-Годєбського (1835–1909), який виявляє прихильне ставлення до української культури. При такому сприянні Митрополита М. Сосенко потрапляє до Паризької національної школи мистецтв, де навчається під керівництвом професора Леона Бонна, одного з найбільш впливових у Парижі представників офіційного академічного малярства. На початках навчання йому давалося нелегко, тому що клас, де малювали студенти, був переповнений і йому, як новачкові-іноземцеві, залишались завжди останні місця. (До речі, стажування за кордоном проходили всі художники, які перебували під опікою Митрополита).

Восени 1904 року художник М. Сосенко повернувся до Львова, а в лютому 1905-го йому випала нагода представити свої твори мюнхенського та паризького періодів на львівській «Виставці українських артистів».

Вже в перші місяці перебування М. Сосенка у Львові Митрополит залучає його до співпраці з Національним музеєм, іменуючи його «Другим кустосом Церковного Музею у Львові», уповноваживши збирати церковні речі для музею, завдяки чому молодий митець, споглядаючи всі ці речі, набував глибшого досвіду і вміння, які стали йому в пригоді в подальшій праці на творчій ниві художника.

Саме завдяки набутому досвіду та щедрому опікунству Митрополита М. Сосенко зміг узятися до розписів церкви Св. Михайла в с. Підберізцях 1907 року. Сам Андрей Шептицький досить часто навідувався сюди із закордонними гостями. Великою заслугою художника є також нанесені розписи у церкві Святого Миколая у м. Золочеві 1911–1913 рр. Вони покривають склепіння та стіни і складаються переважно зі стилізованих рослинних орнаментів. Розписи були створені Модестом Сосенком під час реставрації церкви, про що свідчить напис на стіні церкви: «В честь і славу Богу відреставровано храм сей в літах Божих 1911–1913 заходами і трудами о. Д-ра Стефана Юрика пароха кистю живописця М. Сосенка».

Крім настінних розписів, художник доклав своїх зусиль до чергової реставрації в церкві унікального іконостаса першої половини XVII століття, авторами якого були скульптор Антон Штіль – учень Й. Г. Пінзеля та іконописець-василіанин Яцько Калинович, а можливо, і Юрій Радивилівський.

Під час наступної реконструкції церкви в 1911–1913 рр. цей іконостас був доповнений іконами, виконаними М. Сосенком олійними фарбами на полотні в реалістичній манері зображення: намісними «Св. Йосафат», «Андрій Первозваний», невеликими парними зображеннями «Св. Кирило і Мефодій», «Св. Володимир і Ольга», «Св. Костянтин і Олена», «Св. Антоній і Феодосій Печерські», іконами овальної форми і сюжетами «Благовіщення» і «Різдво Христове», а також зображенням євангелістів на медальйонах Царських Врат.

У радянські часи, після закриття церкви, іконостас демонтували та викинули. Більшість його фрагментів (скульптури, ікони) було врятовано та перевезено стараннями директора Львівської картинної галереї Бориса Возницького та відомого мистецтвознавця Віри Свенціцької до Львівської картинної галереї, Національного музею у Львові імені А. Шептицького (в радянські часи – Державний музей українського мистецтва), Львівського музею історії релігії (в радянські часи – Львівський музей історії релігії та атеїзму). Саме таким чином в експозиції ЛМІР появилися парні зображення: «Св. Кирило і Мефодій», «Св. Володимир і Ольга», «Св. Костянтин і Олена», «Св. Антоній і Феодосій Печерські». На іконі «Св. Антоній і Феодосій Печерські» вказані святі виступають в образах самого Андрея Шептицького та його брата о. Климентія. Такий факт дає можливість чітко поставити наголос на велику роль, яку відіграв митрополит у творчості художника.

Сакральне мистецтво митрополит А. Шептицький вважав невід'ємною, інтегральною складовою загального організму національної художньої культури, тому піклувався про його високий мистецький рівень, стараючись залучити до творчої співпраці найкращі мистецькі таланти тогочасної Галичини.

Для книжкових збірок Національного музею художник виконав «Екслібрис Церковного Музею», який поряд з ранніми екслібрисами Олени Кульчицької належить нині до перших досягнень в історії розвитку цього виду графіки в Галичині.

В образно-композиційному рішенні цього екслібриса М. Сосенко свідомо інтерпретував традиційне на давніх українських книгах зображення євангеліста, що сидить за столиком і пише. Зображення доповнене написами, зробленими церковнослов'янськими шрифтами з характерними скороченнями – «титлами».

Іншим аспектом діяльності художника було виконання копій прикрас давніх рукописних книг зі збірки Ставропігійського музею у Львові. 1909 року за задумом директора музею І. Свенціцького М. Сосенко береться за виконання. Після закінчення І. Свенціцький мав намір усі ці копії прикрас об'єднати і видати окремим альбомом під назвою «Збірки рукописних прикрас Галицької України XVI–XVII ст.». М. Сосенко з великим зацікавленням взявся до цієї праці, але, на жаль, її перервав вибух Першої світової війни і мобілізація художника на італійський фронт (згодом його очікувало заслання до концтабору), а книжкові збірки львівської Ставропігії, Церковного музею російські окупаційні війська після зайняття Львова вивезли аж до Ростова-на-Дону.

В цей період гірка доля спіткала і самого опікуна художника Митрополита Андрея Шептицького. Із вступом радянських військ до Львова, російська влада арештувала Главу Греко-Католицької Церкви. На сторінках журналу «Украинская жизнь» опубліковано повідомлення, що за рішенням російського військового командування на чолі з генералом Брусиловим Митрополита Андрея Шептицького зі Львова було перевезено в Нижній Новгород, а після недовгого там перебування він був відправлений до Курська. Заслання тривало до 1917 року.

До фондів Львівського центрального державного історичного архіву України потрапили листи художника М. Сосенка до Митрополита, в яких вміщена інформація про його службу в армії. Ці листи охоплюють період з літа 1917 до березня 1918 рр. У них ідеться про нетерпляче очікування зустрічі із щедрим меценатом; про те, що, незважаючи на обставини, художник не перестає малювати і створив кілька портретів комендантів; про очікування миру. Існують і листи, в яких є інформація про погіршення стану здоров'я художника та перебування у шпиталях; про прагнення повернутися на Батьківщину. В одному з листів він доповідає Митрополитові про лікування його доктором Чарнецьким. До цього він перебував у шпиталі у Кракові, звідки його відправили до Червоного Хреста в Новім Тарбу (Пд. Франція), де він перебував зиму.

В листі, датованому 15 квітня 1919 року, є відомості про те, що стан здоров'я художника поліпшився і він з транспортом інвалідів планує виїхати до Станіславова, а звідти – в гори на Косівщину.

Зовсім звільнили художника влітку 1919 року, а 4 лютого 1920-го його не стало. Відразу по його смерті, того ж року, була влаштована посмертна виставка творів у Національному музеї, якому він передав увесь свій творчий доробок. Серед його робіт експонувалися твори «Танець», «Пейзаж», «Музи-

кант», завдяки яким можна зрозуміти різновекторну діяльність художника.

Продовженням традицій, заснованих на початку XX століття М. Сосенком, стала іконописна школа, створена при монастирі Студитського Уставу у Львові 1927 року. На той період припадає час фундації Святоїоанівської лаври Студитського Уставу Митрополитом Андреем Шептицьким. Для заснування лаври Св. Йоана Хрестителя Митрополит віддав свої земельні наділи на Личакові у Львові, де зараз Музей народної архітектури і побуту. У пункті другому дарчого акту, датованого 1 квітня 1927 року, Митрополит зобов'язує лавру утримувати сиротинець із 36 хлопців з навчанням їх різних ремесел коштом, заходом і трудом Святоїоанівської лаври Студитського Уставу, «а в першій ряді, – підкреслює Митрополит, – удержання робітні малярства церковних ікон після старих візантійських традицій».

Андрей Шептицький, будучи знавцем візантійського мистецтва і ревнителем давньої української ікони, всіляко намагався відродити традиції візантійського малярства в українській церкві на противагу не притаманному їй, але ще повсюдно пануючому академізму. Митрополит відновив давню традицію монастирського іконописання, яке існувало в Україні з часів святих Антонія і Теодозія Печерських, у відродженій ним монашій спільноті Уставу св. Теодора Студита 1898 року. Студитським Уставом керувалися і перші засновники Києво-Печерського монастиря святі Антоній і Теодозій.

Бажання Митрополита Андрея створити іконописну школу при монастирі Студитського Уставу для навчання і розвитку малярства у візантійському стилі було реалізоване ще того року. Над цим працював ігумен студитів о. Климентій Шептицький. Для організації іконописної школи, створення її програми, о. Климентій запросив знавця візантійського і давньоукраїнського малярства, художника Михайла Осінчука. Як впливає з листа М. Осінчука від 29 червня 1927 року, його рекомендувала о. Климентію п. Ярослава Музика. М. Осінчук погодився і в листі до Митрополита від 23 серпня 1927 р. виклав своє бачення іконописної школи, а згодом запропонував свою програму навчального процесу.

У грудні (29.12.1927) між М. Осінчуком і Успенською Унівською лаврою була укладена угода, згідно з якою М. Осінчук зобов'язувався давати кільком монахам курс іконописної науки за складеною ним програмою. Навчання мало проводитись не менше ніж двічі на тиждень від двох до двох з половиною годин, крім свят, з оплатою 150 зол. на місяць.

На початку листопада 1927 року розпочалися заняття. Літопис монастиря Св. Йосафата Студитсько-

го Уставу у Львові від 4 листопада повідомляв, що з Унева на науку малярства приїхали брати Висаріон, Філотей (Коць) і Анатоль Яблонський і їх буде вчити колишній старшина УГА М. Осінчук.

Під керівництвом М. Осінчука школа діяла до 1929 року, коли його замінив новий вчитель і керівник, Василь Дядинюк, вихованець школи О. Новаківського Львівського політехнічного інституту і Паризької школи реставрації мистецтв і промислу. Основою для вивчення творчості В. Дядинюка стали матеріали, зібрані у фондах Львівського центрального історичного архіву України. Саме на їхній основі творчість художника можна поділити на три етапи, серед яких особисте знайомство з Митрополитом Андреем Шептицьким та навчання в мистецькій школі О. Новаківського, навчання у провідних мистецьких школах за кордоном та діяльність у школі Студитського Уставу у Львові.

Василь Дядинюк народився 1 січня 1900 року у відомій на Поділлі багатодітній родині вчителів у містечку Лучинці Могилівського повіту Подільської губернії (сучасна Вінницька область). Його батько відомий на Поділлі будівничий храмових споруд, який збудував сім церков, мав семеро дітей. Василь був наймолодший у сім'ї, відзначався високою самосвідомістю. Ще учнем старших класів, під час виступів змагань українського народу (1917–1920), вступив до лав армії УНР, де служив офіцером. Після поразки української революції Василь Андрійович 1920 року емігрував з України і потрапив у табір інтернованих українських вояків у Каліші (Польща).

Після звільнення з табору він переїхав до Львова, де 1922 року постав Гурток діячів українського мистецтва (ГДУМ), згодом АНУМ, керівником якої був П. Ковжун. У міжвоєнний період тут діяла школа іконопису при монастирі студитів в Уневі та мистецька школа О. Новаківського (1922–1935), в якій студіював В. Дядинюк та його майбутня дружина Ольга Козакевич.

Після закінчення мистецької школи О. Новаківського, В. Дядинюк 1927 року, як стипендіат Митрополита Андрея Шептицького, здійснив мистецько-студійні подорожі до Відня, Рима і Флоренції.

З листування художника з Митрополитом відомо, що 31 січня 1927 року розпочалися його студії у Вільні, куди він прибув 29 січня о 7.00 год., а 30-го відбулося його знайомство з Ректором, якому художник доручив листа від Митрополита. З листа відомо також, що зустріч пройшла успішно. Йому було виділено спеціальне приміщення для роботи.

Метою цієї поїздки було виконання копій портретів уніатських митрополитів і єпископів. Саме тут були виконані копії зображень єпископа Йосафата,

Лева Кишки, Атанасія Шептицького. Всього у Вільні художник виконав сім портретів. Для виконання більшої кількості портретів він пропонує забрати оригінали до Львова і там їх скопіювати, пояснюючи це більш вигідними матеріальними затратами.

Листи художника з 13 серпня 1927 – 9 вересня 1927 року вміщують інформацію про його приїзд та перебування в Римі, де він зупинився в О.Стасюка і залишається разом з ним в інституті. Для безкоштовного користування всіма музеями Італії художник отримує від свого щедрого мецената спочатку тимчасове, а згодом і постійне посвідчення, яке було видане йому італійським міністерством освіти.

У Римі художник виконує кілька етюдів, серед яких і «Святий Петро над Тибром». До виконання цієї роботи художника спонукали враження, які навіяла на нього атмосфера в Римі. Ось що він пише з цього приводу до Митрополита: «Будучи на 28 році життя і побуваючи в Римі, не знаючи навіть десятої частини його, я вже прийшов свідомо до найбільшого переконання і віри в могутність і силу Католицької Церкви. Також видається, що тут кожний камінь в фундації цього центру найбільшої культури зложений тим чи іншим наслідником Св. Апостола Петра. Що не річ мистецтва – то фундація Папи такого-то, то такого-то. Яка заслуга церкви. Питання, чи не цілу Італію вона досі ще утримує, а що Рим, то напевне. Така Церква – несокрушима».

Проте подальше перебування В. Дядинюка в Римі не промайнуло без труднощів. У листі до Андрея Шептицького від 30 серпня він повідомляє про виникнення труднощів під час копіювання фрески у Ватиканській галереї і просить вислати йому від імені Митрополита чи Національного музею «щось на зразок уповноваження», а також другу посвідку на підтвердження необхідності перебування в Чехії для скопіювання портретів.

Першого жовтня 1928 року він знову «виїхав на студії до Парижа на 1 рік, як до академії малярської, так і до консерваторії», як стипендіат Митрополита Андрея Шептицького, на що одержав гроші і благословення. Перед своєю поїздкою до Парижа він отримав від Митрополита пропозицію організувати школу релігійного малярства при монастирі студитів.

Цей період творчості художника відображують листи з 22 жовтня 1928 – 1 липня 1929 років. Саме тут ідеться про його перебування в Парижі та копіювання в Люврі; вступ до державної академії та проходження студій вітражу, емалі, фрески. Крім цього, художник повідомляє Митрополитові про зібрання ініціативної групи українців у Парижі та утворення Спільноти українських митців, до якої він увійшов як секретар. Через кілька років (1935) у черговому

листі до свого щедрого опікуна і мецената художник, аналізуючи широкомасштабно суспільно-політичне становище не тільки української, а й інших держав, повідомлятиме з розпачем про розпад Спілки. Ось що він пише з цього приводу: «Причиною розпаду є політичні переконання і загальна нужда більшості перебуваючих тут українських малярів, яка їх заставляла і кидала на всі боки. Тому утворилися «Малоросійські Українофіли», щоби прислужитися своїй владі і перетягнути цілу організацію на бік радянської агітки».

У 1928 році молодий митець отримує важку моральну травму. У листі від матері він дізнається про те, що її разом з батьком в умовах більшовицького режиму заслано до Сибіру та обвинувачено у націоналізмі. Але навіть така звістка не змогла стати на заваді розвитку і вдосконаленню молодого таланту.

У 1928–1930 роках В. Дядинок, як стипендіат Митрополита Андрея Шептицького, вивчав монументальне мистецтво у школах мистецтв і художнього промислу Дрездена і Парижа та музику в Паризькій консерваторії.

З чергового листа художника з Дрездена до Митрополита відомо, що, перебуваючи тут, він понад усе прагнув скопіювати Т. Вернера «Дівчина, що читає у вікні». Але тут, як виявилось, не обійшлося без труднощів, бо «як заявив інспектор 50 чоловік на черзі». Художникові так і не вдалося дочекатися черги на копіювання. Дев'ятого вересня 1930 року він повідомляє про завершення перебування в Дрездені і те, що через півтора тижня він повертається додому. В період двомісячного перебування тут В. Дядинок виконує з допомогою дружини шість копій. Їм вдалося скопіювати Н. Пуссена та завершити Г. Р. Рембрандта. Своє повернення додому художник планує в період з 1 до 10 жовтня.

Повернувшись до Львова, художник прагне створити цикл українських історичних портретів в образах. Не маючи матеріальних можливостей здійснити ідею, він вносить до всіх культурно-освітніх і економічних установ м. Львова оферту, яку представляє спочатку перед Митрополитом, як зверхником установ і «всього українського суспільства Галичини».

За умовами документа, художник зобов'язався намалювати цикл історичних портретів і образів з напіввидатними особами і подіями княжої, козацької і останньої визвольної доби. Однією з цих умов була пропозиція українським культурно-освітнім установам м. Львова спільними зусиллями надавати субсидію в розмірі 600 золотих кожного місяця.

Повернувшись із закордонних студій, Василь Андрійович виконав прохання Митрополита Шептицького – створив школу релігійного малярства

при монастирі студитів і в 1930–1933 роках був її директором.

Серед майже сотні творів В. Дядинюка – портрети, дереворити, обкладинки та ілюстрації до книг, а також герби. Саме він одним із перших українських графіків створив ескіз герба соборної України.

Відомі також стилізації В. Дядинюка в дусі українсько-візантійського стилю, розписи церков, книжкова і промислова графіка. Брав участь у багатьох мистецьких виставках у Відні, Кракові, Львові, Парижі, Празі та Варшаві. Написав також портрети «брата Льва Шептицького, жінку і двох доньок...».

Досить цікавим є той факт, що сам В. Дядинок був уродженець Наддніпрянської України, але емігрував у Галичину з метою присвятити себе мистецтву. З іншого боку, варто наголосити на всесторонній і широкоохоплюючій ерудованості Митрополита, спрямованій на розвиток української культури.

В. Дядинок орієнтував розвиток школи в бік вивчення інших галузей мистецтва і ремесла на потреби церкви, а саме на створення замкненого циклу майстерень столярства, різьбярства, золотництва, емалі, гравюри і, нарешті, малярства. Такі універсальні засади діяльності школи В. Дядинок заклав в ідеї її розвитку. Доброю базою для втілення цього проекту в життя були вже існуючі окремі майстерні ремесел в Унівському монастирі. Стіни монастиря та інтер'єр Святоуспенської Унівської лаври стали прихистком для подальшого функціонування іконописної школи, куди вона була перенесена 1933 року. Унівські розписи 1935–1936 років стали найвидатнішою пам'яткою в техніці фрески напередодні окупації Галичини більшовиками.

У 1937-му іконописну школу знову перенесли до Львова, що було зумовлено будівництвом нового будинку Товариства «Студіон» на вул. Петра Скарги 2-б, де помістилася багата іконописна бібліотека. Збудований 1937 року будинок «Студіон» призначався для її приміщення і Архіву Унії. Бібліотеку подарував для «Студіону» Митрополит Андрей. На цьому етапі школа проіснувала до 1939-го.

За час існування іконописної школи монахів-студитів, її вихованцями та наставниками у селах Галичини було розписано чимало церков, каплиць, іконостасів. Серед великих робіт слід згадати виконаний розпис 1938–1939 у мурованій церкві Різдва Богородиці 1914 року в Холоєві на передмісті Старики (потім Вузлове Радехівського району). Для тієї ж церкви вони намалювали іконостас. Розпис був виконаний у візантійському стилі. Проект холоївського розпису був затверджений консисторією. На жаль, вони загинули під час Другої світової війни.

Іконописці студити у своїй мистецькій діяльності продовжували і розвивали візантійсько-українські традиції так, як цього бажав у своєму дарчому акті для їхнього монастиря Митрополит Андрей. Також у своїй праці вони використовували ті знання, які вони отримали від своїх високовиколених учителів, якими були Михайло Осінчук, Василь Дядинюк, Петро Холодний.

У Львівському музеї історії релігії у відділі УГКЦ експонується ікона «Пієта». Вона виконана у 1930 році художником Михайлом Осінчуком, який, як уже було сказано, в період 1927–1929 років очолював іконописну школу при монастирі монахів-студитів, створену завдяки фундації Митрополита Андрея Шептицького.

«Пієта» – це образ страждаючої Богородиці, поширений у Європі ще в епоху Ренесансу. Він охопив не тільки живопис, а й скульптуру. До нього зверталися такі знамениті митці, як Мікеланджело, Тиціан.

Ікона виконана на полотні олійними фарбами. В основі ікони поясне зображення Марії і Ісуса Христа. Марія одягнена у фіолетове вбрання з жовтими краями. З-під нього на голові виглядає зелене обрамлення з коричневими і синіми смужками. Вона нахилила голову до голови сина. Погруддя Христа без одягу. Його голова покоїться на грудях у матері, яка обняла його руками. Голови Марії та Ісуса оточують німби. Вони зображені кольором бронзи у золотистому обрамленні. Вгорі на світло-блакитному фоні ікони зроблено написи червоними фарбами: MP, QY; та IC, XC (зліва і справа відповідно). Форма німбів підкреслює візантійський, тобто східний стиль в іконографії.

На лицевій стороні ікони в деяких місцях помітні сліди пошкоджень – осипів і подряпин, які виправлені досить непрофесійно. Очевидним є те, що ікона втратила цілісність, тому, що частина німбу над Марією є відрізаною. Частина полотна заходить за обрамлення, розміри якого 2,5 см x 2,0 см. Зверху з-під обрамлення виступає крайка, що помітно на тильній стороні.

Не менш цікавим є вивчення ікони «Йосафат Кунцевич (1580–1623)», яка також експонується у цьому відділі. Авторство ікони приписується М. Сосенку (?), В. Дядинюку (?).

До фондів Львівського музею історії релігії вона потрапила 9 грудня 1974 року шляхом передання її Львівським історичним музеєм, про що свідчать Акти здачі і приймання. До того вона зберігалася у фондах Музею українського мистецтва. Ікона надійшла добре збереженою, без пошкоджень, у дерев'яному обрамленні. Вона виконана на полотні олійними фарбами в новому стилі іконописання початку XX століття, який зародився і був поширений на ґрунті новоутворених шкіл художниками того часу. Проте, споглядаючи ікону, можна помітити, що нові українські традиції досить уміло поєднані з традиційними, значно раніши-

ми – візантійськими основами малярства. Композиція ікони зображена на зеленому тлі, яке знизу і зверху розділяють горизонтальні золотистого кольору смуги. Ці смуги від зеленого фону відділені темно-синіми зигзагоподібними лініями, контур яких також підкреслюється золотисто-жовтим кольором. В основі ікони посередині розташований одноосібний образ святого мученика Йосафата Кунцевича.

Йосафат Кунцевич (світське ім'я Іван; 1580 – 12 листопада 1623) – український церковний діяч, греко-католицький єпископ, архієпископ Полоцький. Перший греко-католицький мученик, який був замордований групою православних мирян унаслідок подій, зумовлених Берестейською унією 1596 року.

Святий зображений до пояса анфас. Таке зображення дає змогу чіткіше виділити риси обличчя, підкреслити форму голови, колір волосся. Його погляд чіткий і зосереджений, очі спокійні. Саме таким святий залишався навіть тоді, коли на нього накинувся розлючений натовп. Внизу колір одягу святого червоний із золотистими смугами, а вгорі – чорний із золотистими смугами і зелено-фіолетовими поперечними скісними лініями. Обидвома руками на рівні грудей він тримає Святе Письмо, сокиру і пальмову гілку. Саме таке зображення, жест рук, атрибутика дають змогу підкреслити риси традиційного східного іконописання, де переважає одноосібний тип, який може бути на повний зріст або поясным. Водночас згадувані вище Святе Письмо, сокира, пальмова гілка мають і символічне значення, яке допомагає ширше розкрити особистість Йосафата Кунцевича.

Зображення Святого Письма розкриває те життя святого, якому він себе присвятив. Також відомо, що св. Йосафат завжди опирається на Святе Письмо під час вирішення суперечок між мирянами – уніатами і православними. Постійне звернення до Святого Письма є чи не найулюбленішим завданням святого. Сокира – це символ його страти, а пальмова гілка – мучеництва. Ці символи страти східна і західна традиції іконописання зображують по-різному. Починаючи з XVIII ст., наслідуючи прозахідну проторенесансну культуру, сокиру зображують на голові, а за східною – у руках.

Тут також слід звернути увагу на те, як зображене на іконі волосся святого, зліва (від глядача) так, ніби висмикане, що ще раз підкреслює тривалі знування над святим. Ліворуч і праворуч золотими літерами на зеленому фоні напис «Святий священномученик Йосафат Аєннь Полоцький». Вгорі і внизу на золотому фоні, відповідно, художник зображує по п'ять невідомих осіб так, ніби вони ідуть. Всі вони в одязі східного типу. На них довгі чорні плащі, які носять ченці, з-під яких видно епитрахиль чорного і фіолетового кольору.

Цікавими є предмети, які зображені у їхніх руках. У верхньому ряді дві останні особи несуть запалені свічки у свічниках-трійниках, які трохи відрізняються своєю формою. По двох наступних від них, відповідно, зображені з кадильницями. Особливу увагу привертає особа посередині між ними – вона зображена з великим дерев'яним хрестом та білим полотном, яке спадає вздовж хреста. Можливо, воно символізує убогу сорочку, яку постійно носив св. священномученик Йосафат Кунцевич і яку православні миряни під час знущання над ним зірвали з нього і, наповнивши камінням, разом із ним кинули в річку. З другого боку, вона може символізувати велику святість і силу єпископа навіть після смерті. Коли його тіло витягли з річки, то ті, що приходили на нього подивитися, будучи тяжко хворими, видужували.

У нижньому ряді зліва-направо (від глядача) зображені ті самі постаті, але з іншою атрибутикою. Попереду особа з довгою палицею, завершеною хрестом. І цей хрест є атрибутом його влади. Особу, яка розташована посередині, оточують двох людей із кадильницями. В руках у нього загадкова конусоподібна скринька. Позаду них усіх зображений чоловік із свічкою. Судячи з рис обличчя цих людей, то всі вони – поважного віку. Це зображення людей, які були взаємопов'язаними із святим, постійно оточували його і були однодумцями.

У 1933–1935 роках художник знову в Парижі. Тут він виконує цикл робіт для пана під псевдонімом Макогон. Попри це він також піклується і питаннями, які охоплюють загальнокультурний рівень розвитку українців. Зокрема він пропонує п. Макогону організувати український хор, виставку творів О. Новаківського, а також організацію ретроспективної вистави Українських мистців з участю Національного музею. Тут художник зіткнувся з низкою відмов, мотивованих тим, що на все це необхідні великі матеріальні затрати, а також висловленими великими сумнівами, чи дійсно все це є настільки вартісним.

В. Дядинюк також повідомляє про його знайомство в Парижі з групою українських ентузіастів, яким пропонує розшукувати і збирати на Паризькому ринку найцікавіші нові і старі видання, які можуть служити українцям у церковній галузі, монастирській і філософсько-теологічній. Серед них був і брат художника Хмелюка, який займався цими справами.

Наприкінці 1943 року Василь Андрійович разом із дружиною, українською художницею Ольгою Дядинюк (Козакевич), та сином Андрієм переїхав до

Відня. Він немов відчував, що 27 липня 1944 року до Львова вступлять більшовики і настануть тяжкі часи. У Відні він прожив недовго, тому що важко захворів і в січні 1944-го помер.

І того ж, 1944 року, 1 листопада не стало і його щедрого мецената та Мойсея всього українського народу Андрея Шептицького.

В експозиції Львівського музею історії релігії є тільки деякі роботи вищезгаданих художників, проте вони дають нам можливість зрозуміти визначний слід в історії української церкви та культури, який залишив для нас Митрополит Андрей Шептицький; наголосити на його великій ролі у творчому становленні визначних митців, знаних не тільки в Україні, а й далеко поза її межами.

Незважаючи на те, що трагічна історія України ХХ століття зумовила своїм наслідком не менш трагічну історію українського мистецтва, творчість художників М. Сосенка, М. Осінчука, В. Дядинюка на сьогодні є доказом живущості українського мистецтва, його ідей і сили української культури.

1. Волошин Л. Митрополит А. Шептицький як меценат і його роль у творчому становленні Модеста Сосенка // Галицька митрополія 1303–1807 – 2007. – Львів: Логос, 2008. – С. 114–125.
2. Волошин Л. Модест Сосенко: перші кроки творчості на Батьківщині // Літопис Національного музею у Львові. – № 7. – С. 211–224.
3. Вуйчик В. Іконописна школа при монастирі студитського уставу у Львові, її організація і діяльність // Лавра. – 1998. – № 1. – С. 51–56.
4. Левицький І. Житє св. Йосафата Кунцевича / Описав Іванъ з Берлог. – Львів, 1886. – 84 с.
5. Откович Т. Реставрація настінних розписів Модеста Сосенка у церкві Св. Миколая у Золочеві // Бюлетень. – 2008. – № 10. – С. 130–134.
6. Свенціцький І. Модест Сосенко (1875–1920). – Прага: Видавництво української молоді, 1927.
7. Скоп Л. Реставрація та дослідження пам'яток іконопису ХVIII–ХІХ ст. з образом святого Йосафата Кунцевича з колекції Музею «Дрогобиччина» // Бюлетень. – 2003. – № 5. – С. 26–27.
8. Сосенко М. 1875–1920. Каталог меморіальної виставки. – Львів, 1960.
9. Трембіцький. Подоляни в еміграційному Українському мистецькому середовищі (20-ті – 80-ті рр. ХХ ст.).
10. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні сер. ХІХ – сер. ХХ ст. (структурування, методологія, художні позиції). – Львів: Українські технології, 2005. – 526 с.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАУЛ). – Ф. 358. – Оп. 1. – Од. зб. 256.
12. ЦДІАУЛ. – Ф. 358. – Оп. 1. – Од. зб. 348.

Курт Левін

МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ І ЖИДІВСЬКА СПІЛЬНОТА В ГАЛИЧИНІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Місто Львів лежить на роздоріжжях старих торговельних шляхів, які вели від берегів Чорного моря до Центральної Європи, і так там Схід та Захід зустрічалися на торговельних ярмарках. Те місто було цікавою мішаниною старого та нового, де каплиця Боїмів ренесансового стилю стояла побіч костела романського стилю, де катедра стилю бароко з гори св. Юрія царила над містом, положеним унизу. Мешканці – вірмени, греки, жиди, поляки й українці – віддзеркалювали різноманітність міста, яке дехто порівнював із Флоренцією.

Торгівля процвітала у Львові від чотирнадцятого до шістнадцятого століття; купці приходили та відходили, а на ярмарках був великий

Автор статті – син львівського рабіна Іезекія Левіна, якого разом із молодшим братом митрополит Андрей Шептицький врятував від нацистів. Після закінчення війни Курт Левін виїхав до Ізраїлю; брав участь у Війні за незалежність; був полковником ізраїльського Генштабу. Був двічі свідком у беатифікаційному процесі Митрополита. Завдяки К. Левіну у музеї жертв Холокосту у Вашингтоні є окремий відділ, присвячений митрополитові. 17 червня 2014 р. помер у Нью-Йорку*.

рух. Венеція, Генуя та Флоренція мали у Львові своїх заступників, які охороняли їх купців та передавали звідомлення про торговельну діяльність до своїх урядів. Однак в половині сімнадцятого століття – через козацькі та турецькі війни – важливість Львова поступово зменшилася. Місто втішалося новим відродженням у часах володіння Габсбургів, які зробили Львів столицею краю Галичини та місцем осідку провінційного сейму й намісників. Після Першої світової війни важливість міста знову занепала, а Друга світова війна знищила цілком характер Львова. Населення міста частково загинуло під час війни, або його депортовано пізніше. Нині це місто, хоч продовжує називатися Львовом, але його вже замешкують головню чужинці. Залишилися доми, старовинні будівлі та його прекрасні церкви.

Перед 1939 р. жило у Львові приблизно сто тисяч жидів. Вони були членами старої громади, яка свій початок виводила від тринадцятого століття. За той час ця громада видала багато вчених, які були широко знані, також видала багато ремісників і майстрів, працю яких цінили в багатьох ділянках. Будучи давньою, жидівська громада у Львові пережила багато потрясінь упродовж віків: татарські напади в тринадцятому столітті, козацькі війни в сімнадцятому столітті і польські погроми в 1919 р. Її історію виповняють описи заборень, переслідувань і терпінь.

Однак жидівська громада у Львові не могла пережити потрясінь Другої світової війни. Її члени загинули в газових камерах у Белзці¹, їх постріляли в гетті, чи помордували в Янівському концентраційному таборі, а коли терпіння скінчилися після втечі німців, усього триста жидів зареєструвалися в Жидівському Комітеті. Чарівне міс-

* В Нью-Йорке умер Курт Левин, которого митрополит Шептицкий спас от нацистов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gordonua.com/news/society/V-Nyu-Yorke-umer-Kurt-Levin-kotorogo-mitropolit-SHeptickiy-spas-ot-nacistov-27663.html>.

то з його милими парками та гарними й маєстатичними будівлями стало місцем трагедії й терпіння.

Ізраїль мав мало приятелів у годині потреби. Місцеве населення було або байдуже до долі жидів, або чинно брало участь у вбиванні їх. Небагато з них виявляли своє співчуття, а ще менше людей старалося допомогти. Та в годині потреби жиди знайшли приятеля в особі Ексселенції Митрополита Андрея Шептицького.

Митрополит Шептицький стояв на чолі Церкви, яка з'єдналася з Римом в шістнадцятому столітті. Нашадок старого шляхетського роду, якого лінія сягала до тринадцятого століття, митрополит Андрей посвятив своє життя своїй Церкві й добру українського народу. Він переорганізував і оживив Церкву в парафіях своєї Єпархії та старався відновити багату візантійську традицію, в якій греко-католицька Церква мала свій початок, у Богослужбі, ризах та церковному мистецтві. Під його проводом поширювано свідомість та ведено виховну працю в занедбаних українських селах. Для вжитку й добра народу будовано школи й лікарні коштом дібр родини Шептицьких у Галичині. В дійсності, великі прибутки з приватних посіlostей видавано на виховування й поліпшення народу в той час, коли властитель того майна ходив одягнений у чисту та старанно полатану монашу рясу, яка бачила кращі дні. Коротко кажучи, митрополит Андрей Шептицький був справжнім духовним провідником української спільноти, люблений та шанований своїми, а навіть і тими, які не погоджувалися з ним.

Галичина не втекла від виру націоналізму, який бушував у Європі впродовж дев'ятнадцятого і двадцятого століть. Він появився в нагальній формі в Європі на початку цього століття, збільшуючи й загострюючи тертя, незгоду й ненависть між різними релігійними та національними групами. А підйом українського націоналізму можна було використати для пропихання німецької політики «Дранг нах Остен» і консеквентно німецький уряд пробував використовувати той рух для своїх власних цілей, доливаючи таким способом оливи до вже широко палаючого вогню – успішною кампанією протипольської і протижидівської пропаганди. Жиди знайшлися на перехресті польських підозрінь, що вони підтримують українську справу, і переконань українців, що жиди піддержують примусову колонізацію, проваджену польським урядом. Так постало підложжя для жидівської трагедії².

Серед такого політичного виру Митрополит Андрей не обмежив себе в духовних справах. Він здержував українських націоналістів, він намагався кинути міст над пропастью між українськими угрупованнями,

змагаючи до того, щоб запобігти безнадійній купелі крові. Він ясно розумів політичне сузір'я часу та передбачував майбутній розвиток подій, знову і знову було чути його голос перестороги проти шкідливих політичних впливів як зі Сходу, так і Заходу. На початку 1933 року він благав українців бути обережними, щоб не стати заставою у німецькій грі³. На жаль, його мудра порада пропала в сум'ятті націоналізму, а на його перестороги не звернули уваги. Для жидів Митрополит Андрей був завжди приятелем, шануючи їх спадщину, і мав співчуття до їх журб і терпінь. Жиди відповідали з пошаною та глибокою симпатією. Коли тільки Митрополит відвідував місто чи село, його зустрічала українська громада, ведена своїми священиками, та рабини і старшини жидівської громади – незвичайний об'яв у країні, де панували нетолеранція й ненависть.

Митрополіча резиденція – це була невелика барокова палата напроти катедрального храму, – обидві будівлі здвигнені в той самий час. Брама мала залізний ланцюг, який порушував дзвінок, а брат Атанасій, монах-Студит, відчиняв двері та вказував дорогу до почекальні на поверсі, яка була завжди повна людей, що терпеливо чекали авдієнції. Двері були все відчинені для кожного, хто бажав увійти. Делегації селян, Сестри Василянки, священики, люди в військових одностроях, усі приходили, чекаючи так само своєї черги. Траплялося, що й жидівська делегація з місцевости, положеної недалеко митрополічих дібр, чекала, щоб просити про пожертви для жидівських добродійних цілей, – біжниці в деяких малих містах будовано з дерева, дарованого Митрополитом. У почекальні панувала мовчазна й обнадійлива атмосфера, немов би приявні знаходилися на краю глибокого та незабутнього переживання. Авдієнція відбувалась у великій соняшній кімнаті, повній полиць із книжками. Коло великого бюрка в кріслі на колесах сидів дуже високий сивий мужчина, з проникливими синіми очима, Андрей граф Шептицький, Архієпископ Львова й Галицький Митрополит. Хворі ноги митрополита були покриті простим монашим покривалом, та хоч він був у кріслі на колесах, робив враження сили й владности. Його права рука, хоч zdeформована недугою, проте гарна, з довгими тонкими пальцями, запрошувала гостя підійти ближче, сісти, бути щирим та відвертим. Незвичайна атмосфера теплоти, ласкавості, щирості й співчування, злучена з силою та владою, наповнювала кімнату. Соняшне світло пробивалося через відчинені вікна, а запах садів втискався до середини разом із віддаленими голосами робітників, що працювали в городі. У кімнаті Митрополита Андрея забувалися щоденні турботи, відчувався спокій, а залишалося кімнату скріпленням та піднесеним духово⁴.

Вибухла друга світова війна. Львів збомбардували німецькі повітряні сили першого дня. З вибухом першої бомби усталений спосіб життя скінчився. Коли німці окупували Львів у 1941 р., справи стали ще більше трудні через незгоду та брак співпраці між поодинокими національними групами. Жидівська громада стала першою ціллю погромів, переслідувань і мордів, через під'юджування й заохочування німцями до протижидівських виступів – заворушень. Німці відмітали кожного жида зорею Давида, щоб легше можна було пізнати жертви. Жидів позбавлено оборони законів і всіх людських прав. Безпосередньо після того, як вступили німецькі війська, вибухли протижидівські заворушення, в яких багато тисяч жидів, мешканців Львова, втратило життя. Погроми організували німці, але жорстокостей допускалися польські та українські товпи. Рабін д-р Єхескіель Левін, останній головний рабін міста, рішив удатися до Митрополита Андрея, щоб просити його вплинути на заворушену юрбу. Він прийшов до Митрополита як свого приятеля і тому, що Митрополит був одинокою впливовою особою, який хотів вислухати та допомогти. Було безцільним удаватися до німців, та, на жаль, було майже так само безцільним удаватися до провідників інших громад. Покійний рабін д-р Левін сказав такі слова: «Я прийшов до Вас, Ексселенціє, в імені жидівської громади міста Львова. Я прийшов в імені пів мільйона жидів, що живуть на території Вашої церковної юрисдикції. Свого часу Ви сказали мені, що вважаєте себе приятелем жидів. Я прошу Вас, тепер, у годині смертельної небезпеки, дати доказ Вашої приязні. Я прошу Вас: рятуйте тисячі людських життів»⁵.

Рабін Левін відійшов з обітницею Митрополита, що буде зроблено все, щоб допомогти. Митрополит старався здержати рабіна від повороту до дому, тому, що на вулицях були заворушення. Рабін Левін з подякою відкинув пропозицію схоронити його, заявляючи, що його місце є з його громадою⁶. Того самого дня він загинув мученичою смертю у в'язниці Бригідках, стараючись у героїчний спосіб рятувати свою улюблену громаду.

Митрополит додержав обіцянки. В часі німецької окупації він помагав та укривав жидів, здержував вірних своєї Церкви в ім'я Христа, або грозив карами й політичними наслідками по війні. Митрополит видав пастирського листа у справі жидів, відповідно затитулованого: «Не вбивай». Розуміється, що німці сконфіскували того листа, але все ж таки його також відчитано в кожній греко-католицькій церкві. Лист говорив відверто й відважно про трактування жидів і поважно перестерігав українців, напоминаючи їх, щоб вони здержалися від безпосередньої чи посередньої участі в нищенні жидів.

Все ж таки це здержливе впливання не завжди мало успіх. Зовнішні сили розбурхали ненависть та дикунство, які зробили маси твердими та кам'яно глухими. Хоч думки і вказівки Митрополита прочитано з кожної проповідальниці, вплив німців на місцеve населення продовж перших двох літ окупації був сильний. Митрополит Андрей пішов так далеко, що післав листа протесту до «ката Європи» Гайнріха Гімлера, підносячи гострий спротив проти того, щоб уживати українську молодь до винищування жидів. Не можна сумніватися, що Митрополит Андрей був одним із небагатьох духовних чи політичних провідників під німецькою окупацією, що мав відвагу протестувати проти обдуманого та холоднокривного масового мордування жидів⁷.

Ніхто не сумнівався, що для жидівської спільноти ще нераз прийде час небезпеки, терпіння і пониження, та було ясно, що велике їх число загине під час погромів і переслідувань. Але навіть найгірший песиміст не передбачав, що буде знищена ціла жидівська спільнота. На початку вдержувалося переконання, що як тільки фронт посунеться вперед, можна буде досягнути якийсь спосіб співжиття і населення заспокоїться. Та минали дні й місяці, а доля жидів ставала щораз гірша й гірша. Після першої хвилі масових вбивств, спричиненої ненавистниками, застосовано організовану й систематичну дію, яка мала позбавити жидівське населення майна й одночасно затруднити жидів-мужчин на примусових роботах. Із часом і те замінено добре обдуманим планом фізичного знищення: наперед стариків і калік, потім дітей, опісля відділено чоловіків від жінок, а вкінці прийшла смертельна дорога до газових камер. Німецька машина діяла помалу, але певно, як потяг за потягом залишали Західну Україну до Белзця, цвинтарища майже 2 000 000 жидів. Місто за містом опорожнювано від жидів, а великі написи на дошках «Місто очищене від жидів» вміщувало при в'їздах до міст.

Митрополит Андрей інтересувався подробицями життя в геттах. Що люди роблять? Скільки хліба видають їм на картки?⁸ Що діється з дітьми? Хто опікується хворими? Щоб мати відповідь на такі питання, Митрополит призначив о. Котіва збирати інформацію про події в геттах. У додатку попередньо започаткованої акції, Митрополит включився в позитивну кампанію рятувати і переховувати жидів індивідуально, тих, яких він знав, як і цілком незнаних, дорослих і дітей, в дійсності кожного жида, якому тільки міг допомогти⁹.

Рушійною силою в тій акції був брат Митрополита Климентій Шептицький, Ігумен Чину св. Теодора Студита¹⁰. Високий, понад 6 стіп, стрункий, він ви-

глядав як аскет, понад 60 років життя, із суворим виглядом лица. Та вигляд не відповідав дійсності. Той монах, який цілком добре міг зійти з візантійської ікони св. Теодора Студита, був людиною безмірно теплого розуміння та безмежного співчуття. Отець Ігумен Климентій двигав на собі дійсний тягар переховування жидів та займався скорим їх перенесенням, якщо виглядало, що місцеве населення ось-ось донесе німцям, де можна знайти жидів.

У 1942 р. стало ясно, що німці планують вирішити раз назавжди жидівське питання в газових камерах. Кожний, хто тільки міг та мав силу, старався втекти від такої страшної смерті. Жиди ховалися по пивницях і лісових ямах, вони забезпечували себе фальшивими паперами чи переносилися до інших місць із зміненими прізвищами. Німці протидіяли цим розпачливим зусиллям утечі, а саме проголосили, що за переховування жидів або поміч для них грозить кара смерті. Багато християн дійсно публічно розстріляно чи повішено за поміч їхнім ближнім. Урядові оголошення друковано в часописах, мури було обліплено плакатами про таких [переховувачів євреїв]. Додаткові нагороди в харчах давали донощикам, які вкажуть німцям або місцевій поліції місця, де ховалися жиди. Тисячі жидів, які втекли з гет, видали ці Юди тодішнього дня, які продавали життя за харчі, замість традиційних тридцяти срібняків. Деякі з місцевого населення, хоч не доносили, були вдоволені з огляду на можливості грабунку, що було можливим по ліквідації жидів, і тому підтримували такі дії. Немов супи, такі особи крутилися навколо гетта, купуючи шлюбні перстні за буханець хліба, чи грабували дома, коли їх господарі йшли на смерть. Велика частина населення була цілком байдужа на людську агонію перед їх очима, на терор, зогидження, а німецькі заохочування до антисемітизму цілковито вбивали почуття в людей. В такій затруєній атмосфері Митрополит Андрей і Протоігумен Климентій працювали над рятуванням жидів. Хоч грозила небезпека від німців та ворожість від населення за яке-небудь діло допомоги для переслідуваних, обидва мужі змогли натхнути своє оточення відвагою, а навіть героїзмом. Праця для рятування жидів була можлива тільки тому, що в тому ділі співпрацював невеликий гурт монахів і монахинь разом із деякими світськими священиками. Вони збирали жидів у своїх монастирях, сиротинцях і лікарнях, ділилися з ними хлібом та були для них охороною, незважаючи зовсім на небезпеку жидівського товариства. Коли було треба, вони переривали порядок свого улюбленого монастирського життя, щоб виконувати праці, такі далекі від їх щоденного життя. Деякі з них, навчені та ведені Митрополитом Андреем, досягнули

нові висоти духового життя, поширювали навчання свого князя Церкви між народом та наслідували його в усім. Вони найактивніше допомагали переслідуваним утікачам і потішали їх. Інші, хоч не були зовсім вільні від протижидівських пересудів, помимо того помагали жидам тому, що бридилися німецькими жорстокостями. Були й індіферентні, але коли їх закликали допомогти, вони були послухні заклику і сповняли його ревно та з самовідреченням. Всі вони без уваги на мотиви й наставлення однаково наражувалися на небезпеку, проте помагали забезпечити схоронища та харчі для жидів. Але найважливішим було те, що вони давали моральну підтримку тим, яких переховували, а переслідувані жиди, позбавлені всіх людських прав та якої-небудь охорони, відчували і оцінювали приязнь, і так могли відзискати віру в людяність. І ті монахи, монахині й священики додержали вірності своїм зберіганням тайни. Ніхто із зовнішнього світу довгі два роки не довідався нічого про жидів, яких переховували в різних монастирях, а навіть у приватній резиденції Митрополита. Монахи й монахині Чину св. Теодора Студита беззастережно виконували доручення Митрополита Андрея чи Отця Протоігумена Климентія, а настоятелі монастирів керували акцією своїх монахів чи монахинь у тому благородному ділі.

Отець Ігумен Марко Стек мав доручення рятувати жидів у студитських монастирях. Щоб виконати своє завдання, він перший обережно промощував дорогу для прийняття поодиноких жидів, часом тільки виясненням, часом переконливою розмовою, а часом відкликувався до монастирської дисципліни. Після того мали виготовити для них відповідні документи і вкінці цих «натуралізованих українців» мали супроводити й транспортувати з місця на місце.

Справді дивні події траплялися отцеві Маркові в ті дні. Можна було його стрінути у залізничному вагоні з двома жидівськими хлопцями. Іншого разу він мав сховати заміжню жидівку, яку умістив у конвенті Сестер Студиток як «новичку», а вона була в початках вагітності. Ще іншого дня, вертаючись до келії увечері по повечір'ю, відспіваному так гарно монахами Личаківського монастиря, побачив він трьох малих хлопців від трьох до п'яти років. Дітей мусіли перевезти з Брюхович, де ними опікувався священик парафії о. Поберейко, тому, що один сусід доніс німцям про перебування їх там. Заки знайдено нове місце для схоронища, о. Марко прийняв своїх малих гостей до своєї монашої келії. У цій тяжкій праці успішно помагали о. Маркові оо. Никанор, Тит, Герман і монахи Студити.

Коли отці Студити опікувались мужчинами, то жінками й дівчатами заопікувались монахині Сту-

дитки, під проводом Матері Настоятельки Йосифи. Одначе годі поминути матір Настоятельку Моніку, Чину св. Василя Великого, на списку тих, які рятували жидівських дітей. У конвенті в Підмихайлівцях мати Моніка збирала хлопців та дівчат, допомагаючи їм достосуватися в їх переході з тепла родинних огнищ до нових обставин життя. Усі, кого схоронив Митрополит Андрей, пережили війну, незважаючи на постійне полювання на них, доноси та інші небезпеки.

Треба наголосити, що Митрополит Андрей і його брат ніколи не чинили якогось релігійного тиску. На їх гадку, навернення в таких обставинах ніколи не були б виявом свободної волі. Такої самої політики придержувалися монахи та монахині. Приблизно 150 жидів урятувалися завдяки Митрополитові Андресві. Хоч таке число є невеликим, проте врятування їх вимагало невимовних зусиль та напруження. Тільки ті, що врятувалися від переслідування і смерті, можуть оцінити труднощі й небезпеки, зв'язані з порятунком навіть одного життя.

Восени 1943 р. рабін д-р Давид Кагане та автор цієї статті прибули до монастиря св. Йосафата, недалеко Святоюрської гори. Незабаром після того отець настоятель Никанор повідомив зібраних монахів, що з того часу будуть перебувати з ними два жида. Він зазначив, що було б добре, якби котрийсь із монахів узяв на себе повну відповідальність на випадок викриття їх, і так рятував інших. Всі монахи зрозуміли, що вони знаходяться у смертельній небезпеці, та що закликають одного з них наразити своє життя за людей іншої віри. Отець Никанор, високий, людина м'якої мови, ще з слідами півторарічної німецької тюрми, запитав, чи є такий доброволець. Усі монахи, як один чоловік, стали, а саме старий брат Варлаам, брат Єротеї друкар, молодий брат Лазар новик, брат Амврозій, брат Петрикій, брат Йосиф кухар та брат Модест тесля. Хоч і останнім, але не менш важливим був брат Теодосій, який, крім того, вів приватний хрестоносний похід проти німців, скриваючи дві жидівські родини у фабриці, де він працював. Мовчанка запанувала в цілій кімнаті, а монастирська братія св. Йосафата була ближче Бога, як будь коли. По відступленні німців Митрополит Андрей помагав тим, яких переховав, почати нове життя. Дітей уміщено в кількох врятованих родин, і то тільки тоді, коли рабін д-р Кагане згодився на прибраних

родичів. Отець Протоігумен Климентій заявив: «Дітей залишили мені в довір'ю до мене їх померлі родичі; я можу віддати їх під опіку тільки відповідальних людей».

Лише жалюгідно невелике число врятованих зібралось на Яблонівській вулиці, де організовано Жидівський Комітет. Не було нікого, хто поміг би їм і потішив їх, крім Митрополита, який прислав харчі, одіж та покривала до комітету. Врятовані помалу розбрелися. Нині вони живуть в Ізраїлі, Англії, США та в Австралії. До тих усіх далеких місць вони взяли з собою пам'ять про Митрополита Андрея та його брата Климентія – і ця пам'ять залишиться в їхніх серцях аж до дня їх смерті.

У тих трагічних часах великий та благородний чоловік жив на Святоюрській горі. Він мав серце, повне співчуття до людського терпіння й неволі. Він справді заслужив собі на ім'я «приятеля жидів», як він назвав себе багато літ перед тими подіями, та potwierдив це в найчорнішій годині, ризикуючи власним життям. Його ім'я запишуть навіки в анналах жидівської історії.

З англійської мови переклав о. Р. Ганас.

Переклад уточнив д-р Петро Ісаїв.

1. Біля м. Томашова поблизу Любліна.
2. Вище описані політичні події відбулися в 1930-их роках.
3. Це розказали авторові цієї статті Отці монахи Студити св. Успенського монастиря в Уневі о. Герман і о. Никанор, які чули такі думки у промові Митрополита Андрея.
4. Тут описано вигляд Митрополита Андрея в 1937–1939 рр.
5. Цю промову написав покійний рабін Левін перед відходом до палати Митрополита. Автор цієї статті, що є сином рабіна д-ра Левіна, переклав ту промову на українську мову, яку його батько мало знав.
6. Це розказав авторові цієї статті сам Митрополит.
7. Автор працював у митрополичій бібліотеці й архівах у 1943–1944 рр., де бачив копію листа, висланого до Гімлера та відповідь, у якій Гімлер дораджував Митрополитові не вмішуватися у справи, які його не стосуються.
8. Під час німецької окупації хліб та інші харчі приділювано в пайках. Жида діставали приблизно одну десяту нормальної пайки.
9. Цю акцію започаткував Митрополит Андрей влітку 1942 р., коли почалося нищення гет.
10. Св. Теодор Студит (752–826), званий також св. Теодором із міста Студіум. Мав величезний вплив на розвиток східного монашества і візантійської Церкви.

Іван Паславський

АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І ЄВРЕЇ

Тема «Андрей Шептицький і євреї» ще дуже мало висвітлена в нашій релігійно-популярній, а тим більше в науковій літературі. Тим часом проблема ставлення Великого Митрополита до єврейства заслуговує на значно більшу увагу. Адже вона тісно пов'язана з дуже важливим етапом в історії українсько-єврейських взаємин в Галичині, який охоплює період від початку XX століття до часу Другої світової війни.

Із тих публікацій – статей і спогадів сучасників, – що час від часу з'являлися у пресі, головню в діаспорній та іноземній, довідуємося, що Андрей Шептицький надзвичайно прихильно ставився до єврейського народу, добре знав його славу і складну історію, досконало володів старогейбранською мовою, залюбки зустрічався і вів інтелектуальні розмови з представниками єврейських релігійних та світських еліт, послідовно виступав проти антисемітизму. Під час голокосту не тільки врятував багатьох євреїв від видимої смерті, але й один з не багатьох вищих церковних ієрархів окупованої німцями Європи відважився відкрито виступити проти варварської загибелі цього древнього біблійського народу.

І тут виникає питання: де шукати коріння цієї гуманної поведінки митрополита Андрея стосовно євреїв? Нам здається, що одним із засадничих чинників, який генетично вплинув на вироблення відповідних світоглядних переконань владики Андрея, було його родове походження. Адже він був не тільки аристократом духа, але й аристократом крові! Добре відоме й історично доведене його походження з давнього боярського роду, відомого в Галицько-Волинській державі вже в XIII столітті. Саме тоді сформувався відповідний статус-кво взаємин між місцевою правлячою елітою і єврейськими поселенцями, який відзначався взаємоповагою і релігійною терпимістю. Це засвідчують історичні документи і наукові дослідження. Ось що пише про це єврейський історик Єхескель Каро: «Руські князі ставилися до всіх своїх підданих з безмежною толерантністю... Кожна нація могла вільно справляти свої релігійні обряди, зводити власні святині в межах міста, а цвинтарі – поблизу міських мурів» (Див.: *Caro J. Geschichte der Juden in Lemberg. Von den ältesten Zeiten bis zur Theilung Polens im Jahre 1792. – Krakau, 1894. – S. 2–3*). Існує думка, що король Данило під час загострення відносин з монголо-татарами звертався за допомогою до євреїв, використовуючи їхню дипломатичну кмітливість. Він охоче дозволяв їм поселятися на підвладних йому землях. А його небіж, волинський князь Володимир Василькович за своє людяне ставлення до євреїв заслужив у них велику повагу. Галицько-Волинський літопис сповіщає, що коли він помер (1288), то «жиди плакали немов при взятті Єрусалима, коли їх вели у полон ва-

вилонський» (*Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – К., 1989. – С. 445*).

Власне цей генетичний код гуманного ставлення до євреїв, що визрів у середовищі панівної князівської і боярської верстви, яскраво проявився в новітню добу у поглядах і поступках прямих нащадків цієї верстви – митрополита Андрея та його брата протоігумена Унівської Свято-Успенської лаври Климентія, який під час голокосту врятував життя десяткам єврейських дітей, за що був визнаний в Єрусалимі *Праведником світу*.

Другим істотним чинником, який спричинився до формування Андрея Шептицького як симпатика й захисника євреїв, були події в підрадянській Україні на початку 30-х рр. минулого століття, коли східна гілка його власного народу пережила страхітливий геноцид – сумнозвісний голодомор, що його розв'язав сталінсько-большевицький режим. Як відомо, тоді в УРСР від голоду померло не менше 6 мільйонів етнічних українців. Великий Митрополит разом з ієрархією та духовенством УГКЦ рішуче протестував проти цього масового нищення українців штучним голодом, що його організувала червона Москва на очах всього цивілізованого світу. Тому він не міг спокійно дивитися, як інший тоталітарний режим – гітлерівсько-нацистський, масово знищує єврейське населення окупованих німцями європейських країн. Звідси – його істинно християнська постава: всіма можливими засобами захищати і рятувати гнаних і переслідуваних.

Власне для більш докладного ознайомлення наших читачів з позицією, яку зайняв Андрей Шептицький стосовно долі галицьких євреїв під час німецької окупації 1941–1944 рр. передруковуємо статтю Курта І. Левіна «Митрополит Шептицький і жидівська спільнота в Галичині під час Другої світової війни», яка з дозволу автора була опублікована в українському католицькому часописі «Світло», що його видають оо. Василяни в Канаді з 1937 року (Див.: *Світло. – Торонто, 1961. – Ч. 9. – С. 373–377*). Наукова і пізнавальна вартість цієї статті, що вперше побачила світ в іспанському журналі «Орієнте Європео», надзвичайно висока, адже її автор – син головного рабина Львова Єхескіеля Левіна, – впродовж 1943–1944 рр. переховувався в митрополичих палатах на Святоюрській горі, працюючи там у бібліотеці та архіві, до того ж часто спілкувався з митрополитом Андреем. До речі, ці свої спомини про А. Шептицького Курт Левін (1925–2014) повторив у книзі своїх біографічних заміток під назвою «Мандрівка крізь ілюзії» (1994). Український переклад цих мемуарів вийшов у львівському видавництві «Свічадо» в 2007 році.

Публікуємо статтю Курта І. Левіна без жодних змін у змісті, але з деякими редакторськими і коректорськими правками тексту українського перекладу відповідно до вимог сучасного правопису.

СВІТЛИНИ

①

②

③

④

⑤

⑥

⑦

8

9

10

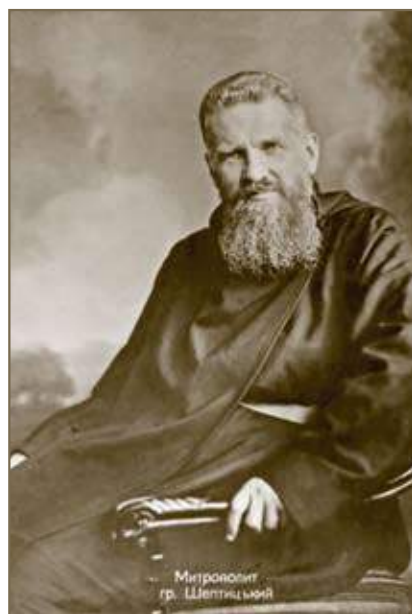
11

12

13

14

15

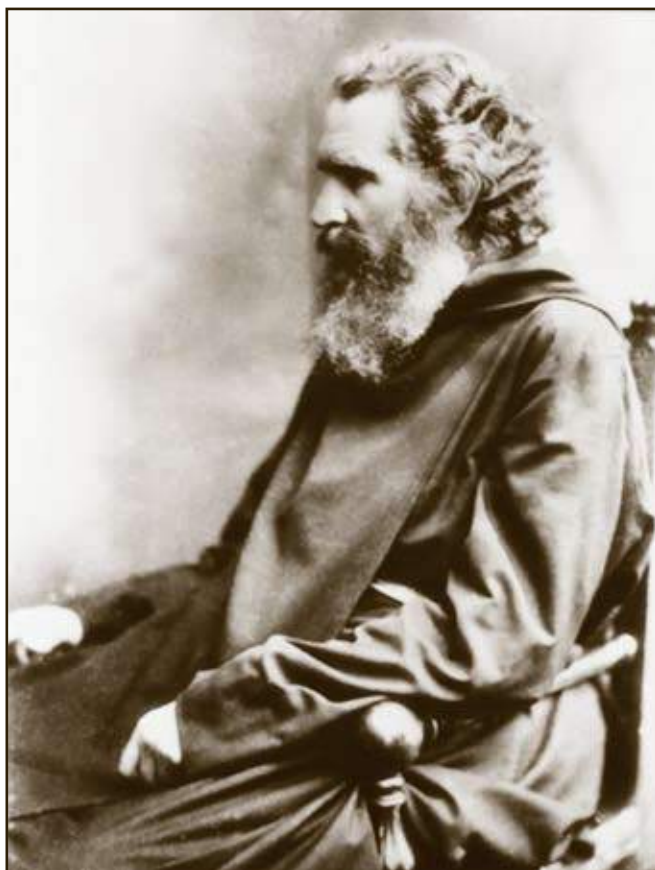
16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

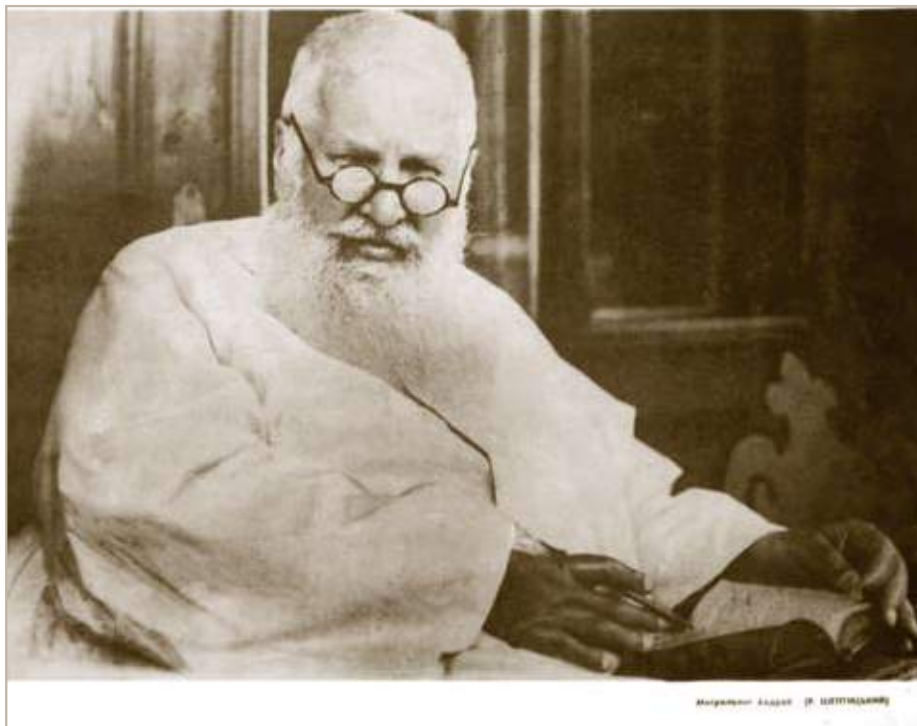
29

30

31

Михайло Грушевський (М. ГРУШЕВСЬКИЙ)

32

33

Михайло Грушевський
"Андрей Миколайович"

34

35

36

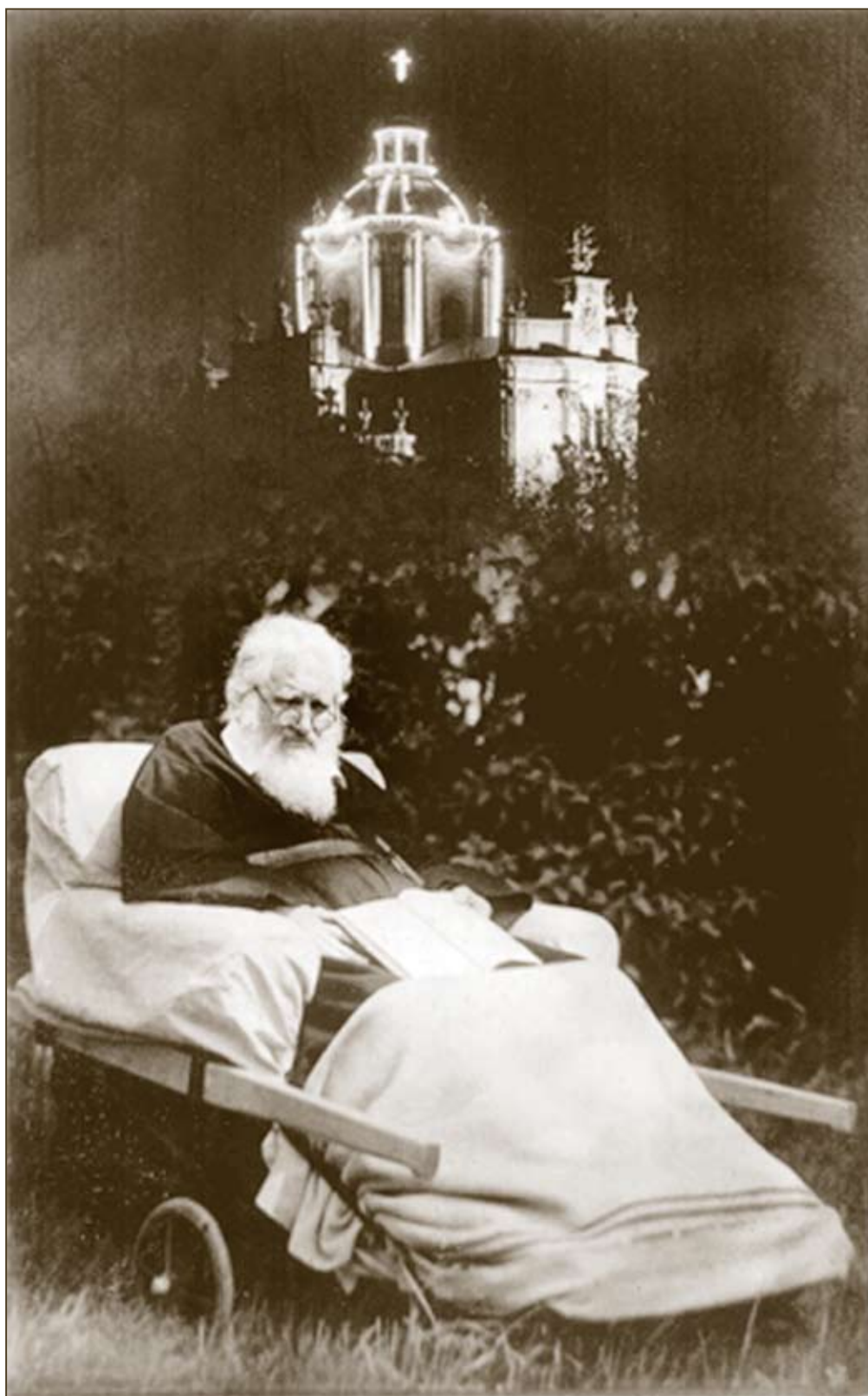

37

38

41

42

43

44

45

46

47

48

49

ПІДПИСИ ДО СВІТЛИН

1. Палац Фредрів у с. Рудки. 2012 р.
2. Олександр Фредро (1793–1876) – дід митрополита Андрея.
3. Герб митрополита Андрея Шептицького. З експозиції Львівського музею історії релігії (далі – ЛМІР).
4. Софія Шептицька із Фредрів (1837–1904) – мати митрополита Андрея і батько Іван Шептицький (1836–1912). З виставки ЛМІР «Листопадові дні Шептицьких».
5. Сім'я Шептицьких. Зліва направо: Станіслав, мати Софія, Олександр, Роман, батько Іван, Казимир, Леон. Копія з фондів ЛМІР. – НДФ.
6. Добромиль. Другий зліва у першому ряді – Андрей Шептицький. 1892–1893 рр. Фотокопія з фондів ЛМІР. – НДФ.
7. Ігумен Онуфріївського монастиря чину св. Василія Великого серед «мужів довір'я». 29 жовтня 1896 р. Зліва направо: у нижньому ряді прелат Бачинський, канонік Білинський, прелат Дольницький; у середньому ряді – совітник А. Торонський, крил. Т. Цюрко, декан Винтоняк, совітник Лепкий; у верхньому ряді – митрат Туркевич, митрат Білецький, ігумен Андрей Шептицький, крилошанин Чапельський. Копія із часопису «Богословія» (1926. Т. 4, кн. 1-2).
8. Станіславський єпископ Андрей Шептицький. 1899 р. З фондів ЛМІР. Фт-1137.
9. Митрополит Андрей Шептицький Української греко-католицької церкви. 1900 р. Фотокопія з фондів ЛМІР. – НДФ.
10. Один з перших антими́нсів за підписом митрополита Андрея. 1900 р. З експозиції ЛМІР. – ТК-126.
- 11-14. Митрополит Андрей. Перше десятиліття ХХ ст. Фотокопії з фондів ЛМІР. – НДФ.
15. У Стокгольмі (Швеція) після повернення із заслання. Зліва направо стоять: єпископ Йосиф Боцян, співак Модест Менцинський, Микола Залізник. 1917 р. З фондів Центального державного кінофотофондархиву України ім. Г. С. Пшеничного. Од. обл. 0-185745. ([Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Franko-Sheptytsky>).
16. Митрополит Андрей Шептицький і Вільгельм Габсбург (Вишиваний). 1917 р. Фотокопія з фондів ЛМІР. – НДФ.
17. Митрополит Андрей Шептицький серед українських старшин австро-угорської армії на святкуванні нового 1918 р. (перший сидить за столом Андрій Кравс, праворуч від митрополита Андрея – Микола фон Василько, ліворуч – Мирон Тарнавський). 1918 р. Фотокопія з фондів ЛМІР. – НДФ.
- 18-20. Митрополит Андрей Шептицький. Кінець 20-х – перша половина 30-х років ХХ ст. Фотокопії з фондів ЛМІР. – НДФ.
21. Члени Львівського братства доброї смерті. Кінець 20-х років ХХ ст.: З експозиції ЛМІР. – Арх-765.
(Братство доброї смерті – мирянська католицька організація, яка сповідувала філософію скороминучості земного життя і вічного буття після смерті за умови праведної поведінки і відкупу земних гріхів шляхом щирої молитви. Мета Братства доброї смерті – заохочення людей жити у Божій благодаті й щомиті бути готовим до відходу у вічність. Історія Братства пов'язана з культом Страждальної Матері Божої, яка на Хресній дорозі разом із Сином складали жертву за відкуплення людського роду. Цей культ зародився на Сході протягом VII ст. і набув розвитку на Заході під час хрестових походів у XIII ст.
Існує три ступені приналежності до спільноти: перший – найпростіший, за якого членство особи засвідчується записом у книзі Братства; другий – коли члени Братства беруть на себе зобов'язання щоденно, вранці і ввечері, тричі відмовляти молитву «Богородице Діво»; третій ступінь – окрім двох попередніх норм накладає обов'язок щоденно складати іспит совісті та раз на місяць приступати до Причастя. Членство у Братстві доброї смерті довічне і зберігається і після смерті. Тому за душі всіх померлих членів Братства щоденно моляться живі члени.
Папа Пії Х 22 липня 1908 р. перейменував Братство Доброї Смерті на Апостольство Матері Божої, Покровительки Доброї Смерті і затвердив його з центром у місті Тіншебрей (Франція). З 1918 р. Апостольство Доброї Смерті засновано у Речі Посполитій. При Українській греко-католицькій церкві такі братства з'явилися за підтримки митрополита А. Шептицького у 30-х роках ХХ ст. У Львові Братство доброї смерті очолив о. Йосиф Чепіль, у Дрогобичі – о. Бараник, у Жовкві – о. Віталій Байрак.
22. Митрополит Андрей Шептицький серед дітей-сиріт під опікою сестер-василіанок. 1924 р. З фондів ЛМІР. – НДФ (вирізка із журналу).
23. Родина Шептицьких. Початок 1930-х рр. З виставки ЛМІР «Листопадові дні Шептицьких».
24. На віллі «Зелеміль» у Гребенові. Початок 1930-х рр. (праворуч від митрополита Андрея – барон Гредель і управитель маєтків Гределів Геза Робоз). З колекції краєзнавця Сколівщини Ігора Чудійовича.
25. Серед викладачів і студентів Богословської семінарії. 1930-і роки. З фондів ЛМІР. – НДФ (вирізка із журналу).
26. У Богословській академії. 1930-і рр. З фондів ЛМІР. – НДФ (вирізка із журналу).
- 27-28. Серед скаутів у Підлютому. З фондів ЛМІР. – НДФ.

- 29-30. На подвір'ї церкви св. Юрія. 1930-ті рр. З фондів ЛМІР. – НДФ.
- 31-34. Митрополит Андрей Шептицький. 1930-ті рр. З фондів ЛМІР. – НДФ.
35. У реколекційному центрі сестер-служебниць. Друга половина 1930-х рр. З фондів ЛМІР. – НДФ
- 36-37. Сучасники згадували, що Митрополит уважно слухав дитячі вірші. 1930-і рр.
38. Митрополичий омофор Андрея Шептицького. З експозиції ЛМІР.
39. У саду церкви св. Юрія. Перша половина 1940-х. З фондів ЛМІР. – НДФ.
40. На смертному одрі. 1 листопада 1944 р. З експозиції ЛМІР. – НДФ.
41. Св. Кирило і Мефодій. Худ. М. Сосенко. З експозиції ЛМІР. – Ж-261.
42. Пам'ятна стрічка «За прославу Слуги Божого митрополита Андрея». Чикаго. 1984 р. З експозиції ЛМІР. РР-994/1.
43. Пам'ятна стрічка «Українська молодь – Христові. У 20-річчя смерті Сл. Б. Митрополита Андрея» Торонто. 1964 р. З експозиції ЛМІР. РР-1016.
44. Медаль імені митрополита Андрея Шептицького, заснована на ініціативу головного рабина Києва та України Якова Дов Блайха і в співучасті з Українською греко-католицькою церквою в 2013 р.
(Ця нагорода присуджується Єврейською конфедерацією України і канадською благодійною організацією «Українсько-єврейська зустріч» громадянам, які внесли значний вклад у розвиток взаєморозуміння і співпраці між українським і єврейським народами. У 2013 р. медаль імені Шептицького отримав засновник благодійної організації «Українсько-єврейські зустрічі» бізнесмен і філантроп з Канади Джеймс Костянтин Темертей. У 2014 р. нагороди удостоєний Віктор Пінчук за благодійну діяльність в підтримку єврейського культурного життя в Україні, дослідницьких проєктів та виставок на тему Голокосту, а також за роботу в рамках щорічних форумів Ялтинської європейської стратегії.
45. Конверт зі спецгашенням «14-ті роковини смерті Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. 1944 – 1 листопада 1958». 1958 р. З експозиції ЛМІР. РР-1148.
46. Конверт зі спецгашенням «Сторіччя з дня народження Митрополита Андрея Шептицького». США. 1965 р. З експозиції ЛМІР. РР-1151.
47. Конверт зі спецгашенням «Митрополит на волі». 1963 р. З експозиції ЛМІР. РР-1160
48. Будинок Шептицьких у Прилбичах. Зруйнований з приходом Радянської армії.
49. Пам'ятний знак, встановлений на подвір'ї маєтку Шептицьких у Прилбичах. 2013 р.
50. Родинний посуд Шептицьких: З виставки ЛМІР «Листопадові дні Шептицьких». З колекції о. Севастьяна Дмитруха.
51. Каплиця-усипальня Шептицьких у Прилбичах. 2014 р.
Тут покійся прах батьків митрополита Андрея матері Софії (1837–1904) і батька Івана (1836–1912), двох їхніх синів – Стефана (1862–1864) і Юрія (1863–1880), бабця по батьковій лінії Тереза Косецька (1808–1888), а також трьох дітей брата Леона.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

О.Августин Баб'як, церковний діяч УГКЦ, доктор богослов'я, член НТШ

Руслана Бубряк, завідувач виставкового відділу Львівського музею історії релігії

Андрій Васьків, кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету ім. І.Франка

Леся Васьків, магістр богослов'я, викладач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету ім. Д.Галицького

Ірина Гах, кандидат мистецтвознавства

Ліліана Гентош, кандидат історичних наук, науковець Інституту історичних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка

Олександра Киричук, кандидат історичних наук доцент кафедри європейської інтеграції та права Львівського інституту державного управління НАДУ України при Президентові України; завідувач відділу Інституту релігієзнавства – філії Львівського музею історії релігії

Наталя Колб, кандидат історичних наук, молодший науковець Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Львів

Ольга Колосовська, кандидат історичних наук, заступник Генерального директора Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника

Михайло Косів, депутат Верховної Ради України першого – четвертого і шостого скликань

Петро Костюк, історик, член спілки офіцерів України

Наталія Матлашенко, завідувач експозиційного відділу Львівського музею історії релігії

Наталія Мисак, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і політології Львівського національного аграрного університету

Марія Омельчук, завідувач інституту релігієзнавства – філії Львівського музею історії релігії

Ольга Павляк, молодший науковець Львівського музею історії релігії

Оксана Пасіцька, кандидат історичних наук, молодший науковець Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Львів

Іван Паславський, кандидат історичних наук, старший науковець Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Львів

Ірина Преловська, кандидат історичних наук, старший науковець Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Київ

Ольга Пушак, молодший науковець Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Львів

Ольга Ярош, здобувач Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Львів

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЇ (<i>Марія Омельчук</i>).....	5
<i>о. д-р. Августин Баб'як</i>	
КЛЮЧОВІ ЕТАПИ ЖИТТЯ ДУХОВНОГО ПРОВІДНИКА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО (1865-1944).....	7
<i>Михайло Косів</i>	
ЧИТАЮЧИ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО.....	11
ЦЕРКВА І СЛУЖІННЯ.....	16
<i>Наталя Колб</i>	
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ПАРАФІАЛЬНЕ ДУХОВЕНСТВО СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	16
<i>Наталія Мисак</i>	
МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ ПРО РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В НАЦІОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ У ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	33
<i>Ліліана Гентош</i>	
ХАРИТАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА ЯК СТВОРЕННЯ МОДЕЛІ САМОДОСТАТНОСТІ І ВЗАЄМОПІДТРИМКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	39
<i>Ольга Пуцак</i>	
АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І МІСІЯ РЕДЕМПТОРИСТІВ НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ.....	48
<i>Ольга Ярош</i>	
МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ – АПОСТОЛЬСЬКИЙ ВІЗИТАТОР В АРГЕНТИНІ.....	51
<i>Оксана Пасіцька</i>	
ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ РОБІТНИЦЬ «БУДУЧНІСТЬ» ПІД ОПІКОЮ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО.....	57
<i>Ірина Преловська</i>	
ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА) (1882–1972) З МИТРОПОЛИТОМ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ АНДРЕЄМ ШЕПТИЦЬКИМ (1865–1944) ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ МІЖЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН.....	61
<i>Андрій Васьків</i>	
МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ ПРО ОСНОВИ ПОЛІТИКИ.....	69
<i>Леся Васьків</i>	
МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ ПРО ДУХОВНО-ТІЛЕСНЕ ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ (БІОЕТИЧНИЙ АСПЕКТ).....	74

Ольга Колосовська

З ПОЛЯ МЕЦЕНАТСЬКО-БІБЛІОФІЛЬСЬКИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО (1865–1944).....	76
---	----

Руслана Бубряк

ПРО ЩО РОЗПОВІВ ЕКСПОНАТ З ВИСТАВКИ «ЛИСТОПАДОВІ ДНІ РОДИНИ ШЕПТИЦЬКИХ».....	80
---	----

З ІСТОРІЇ ОДНОГО ЕКСПОНАТУ.....	80
---------------------------------	----

Олександра Киричук

ВЕРЕСНЕВА 1914 Р. ПРОПОВІДЬ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО В УСПЕНСЬКІЙ ЦЕРКВІ: ЧИ БУЛА ВОНА ПРИВОДОМ ДО РОСІЙСЬКОГО ЗАСЛАННЯ?.....	84
---	----

Наталя Матлашенко,

Петро Костюк

НЕ ДАТИ СИЛЬНИМ ПОГУБИТИ ЛЮДИНУ: ОПІКА УГКЦ НАД ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ.....	93
---	----

МИСТЕЦТВО.....	96
----------------	----

Ірина Гах

ВЕЛИКИЙ СИН ВЕЛИКОГО НАРОДУ.....	96
----------------------------------	----

Ольга Павляк

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ У ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ М. СОСЕНКА, М. ОСІНЬЧУКА, В. ДЯДИНЮКА.....	106
---	-----

СПОГАДИ.....	113
--------------	-----

Курт Левін

МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ І ЖИДІВСЬКА СПІЛЬНОТА В ГАЛИЧИНІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	113
---	-----

Іван Паславський

АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І ЄВРЕЇ.....	118
--------------------------------	-----

СВІТЛИНИ.....	119
---------------	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	143
----------------------------	-----

ІНСТИТУТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА – ФІЛІЯ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМЕНІ М.ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ МОЙСЕЙ

ДО 150-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
МИТРОПОЛИТА УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО)

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

Засновник видання Я. Дашкевич

Редакційна колегія:

*О. Киричук, О. Малиць, Л. Моравська, М. Омельчук,
І. Орлевич, І. Паславський, О. Сидор, І. Скочиляс*

Відповідальний за випуск – *М. Омельчук*
Літературний редактор – *М. Ломеха*
Оригінал-макет – *М. Барановського*
Підбір фотографій – *Н. Матлашенко, І. Орлевич, І. Бубряк*
Упорядник фотографій – *О. Киричук*

Підписано до друку з готових діапозитів 12.02.2015.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний №1. Офсетний друк. Друк. арк. 12, 4. Замовлення 843.

Видавництво Львівського музею історії релігії «Логос»,
79008, Львів, пл. Музейна, 1